

Mustafa Kemal Paşa, Bekirağa bölümünde
Fethi Bey'i ziyarete geliyor.

Bekirağa bölümüne dahil olduğumun ilk on günü zarfında idi; bir gün yatak komşum Ali Fethi Bey'i merkez kumandanlığı dairesine çağırdılar. İşitenler, acaba ne var? diye kulak kabarttılar. Ali Fethi Bey telaşlı bir eda ile üstünü başını düzeltti ve oraya gitmeye müsaraat (acele)etti. Acaba tahliye mi edilecekti? Bu ümit ve ihtimal bazı arkadaşların akıllarından geçti, belki kendi aklından da geçmişti. Çünkü Fethi Bey evvelce Bekirağa bölümüne girmişken tahliye edilmiş; tahliyesinden üç gün sonra yine tevkif olunarak tekrar buraya getirilmişti.

Bekirağa bölümünde mevkuf (tutuklu) bulunmak, ezcümle Fethi Bey'in hiç havsalasına sığmıyordu. Hangi hak ile, ne sebebe binaen? Harp esnasında kendisi Sofya'da sefirdi, binaenaleyh burada değildi. İttihat ve Terakki hükümet ve fırkasına atfolunan ef'ale (ait olunan işlere) ise esasen kendisi daha ziyade muarız vaziyette idi. O halde ne diye onu da tevkif ve hapis etmiş olabilirlerdi?.. Biraz safiyane olsa da işte Fethi Bey daha ziyade bu türlü efkâr (düşünce) ve hissiyatın zebunu (kurbanı) idi. Buna binaen ikide bir Divanıharbi Örfiye şedit (şiddetli) mealde müracaatlar gönderiyordu. Daha bir iki gün evvel bunlardan birini yazmış ve göndermeden bize de okumuştı. Kimbilir merkez kumandanlığına daveti sebebi belki bu müracaatların nihayet müessir (etkili) olmasından mütevellit (doğan) bir neticeden dolayı olabilir.

Yarım saat kadar sonra avdet ederek (geri dönerek):

- Hayırdır inşallah, ne var, ne imiş?

Sualleriyle karşılaşan Fethi Bey, mutad olan sükûn ve ciddiyeti ile:

- Hiçbir şey değilmiş, beni bir arkadaş görmeye gelmiş de onun için oraya çağırmışlar! dedi ve ziyarete gelen arkadaşın Mustafa Kemal Paşa olduğunu daha mahrem bildiği bizlere söyledi. Akşamüstü iki komşu Mustafa Kemal Paşa'nın ziyareti hakkında hasbıhal ettik. Fethi Bey, o gün biraz daha müsterih idi. Paşa, Anadolu'ya geçmek için bir memuriyet takip ettiğinden bahsetmiş:

- Bu hâl böyle devam etmez, merak etmeyin, elbet buna bir çare bulunacaktır, demiş. Bunlar teselli kabilinden sözler dahi olsa, Mustafa Kemal Paşa'nın lisanından çıktıkça çok kıymetli ve çok manalı görülmemek kabil olmazdı. Mustafa Kemal Paşa'nın çelik azmi, sağlam fikir ve iradesini her ikimiz de pek iyi biliyorduk. Onun yapabileceği hizmetler hakkında hasbıhalimizi pek ilerilere götürerek her ikimiz de memnun ve ümitvar, o gece rahat bir uyku uyuduk. O gün her ikimizin de nazarımızda Mustafa Kemal Paşa Bekirağa mahpesinin balâsına (üzerine) kanatlarını germiş bir melekissiyane (koruyucu melek) manzarası arzeliyor gibiydi.

İkinci ziyaret

Bekirağa bölümü dairesindeki muvakkat (geçici) ikâmetimin şahit olduğu en mühim hadise, Mustafa Kemal Paşa'nın, birinci ziyaretinden takriben üç dört gün sonra, tekrar Fethi Bey'i ziyarete gelmiş olması hadisesidir. Tarihin bu örtülü ve meçhul hadisesini başta Fethi Bey ve ben olmak üzere ancak beş altı kişi bilir. Ona umumi bir ittila (bilgi) hasıl olduktan sonra Anadolu herakâtının Mustafa Kemal Paşa tarafından daha kendisi İstanbul'da iken hemen bütün tafsilatıyla gözden geçirilmiş olan safahat (gelişme) ve netayicinin (sonuçlarının) nasıl tasavvur ve takrir edilmiş olduğu nazarlarda taayyün (belirlemek) etmemek ihtimali olmaz. Üç dört gün sonra Fethi Bey tekrar muhafızlık mıydı, merkez kumandanlığı mıydı her ne idi ise, işte o Harbiye Nezareti büyük kapısının bir tarafındaki daireye çağırıldı. Artık bu defa, bilhassa bizler, bu davet muvacehesinde (karşısında) acaba ne için çağırıyorlar, diye tereddütlere düşecek vaziyette değildik. Bu davetin yine Mustafa Kemal Paşa tarafından bir ziyaret neticesi olması zihinlerimizde daha kuvvetli, belki de en kuvvetli bir ihtimaldi. Fethi Bey gitti ve bu defa daha uzunca süren mülakattan avdet etti (geri döndü). Fethi Bey avdetinde (dönüşünde) daha kapıdan başlayarak soranlara, geçen defakinden daha tabii bir tavırla, sanki hiçbir şey yokmuş gibi bir lisanla, şöyle cevap veriyordu:

- Hiç canım, yine Mustafa Kemal Paşa ziyarete gelmiş de.

Bazıları tamik etmek (derinleştirmek) istiyorlardı.

- Bu işlere Mustafa Kemal Paşa ne diyor, kendisi ne ile meşgul?

-Bu işlere Mustafa Kemal Paşa ne desin, onun vaziyeti hayretle görmekten başka dediği bir şey yoktur; merak etmeyin elbet bu da geçer, diye teselli vermeye çalışıyor.

- Neler konuştunuz, bakalım?

- Neler konuşalım, biraz da dereden tepeden laf attık, o kadar.

Fethi Bey bunları söylüyor, hem de bizim odaya ve bizim odada kendi yatağına doğru ilerliyordu. Yatağın başına vardıktan sonra çok sıkılmış bir tavir ile ceketini atarak yatağının üzerine uzandı. Kendisinde çok lakırdı etmek istemeyen, çok yorgun bir adam hali vardı, yatağa uzandıktan sonra yavaş yavaş sağına dönerek ve bu suretle yüzünü duvara doğru çevirerek uyumak heves ve ihtiyacında gibi bir hal gösterdi. Böylelikle fazla lakırdı etmek mecburiyetinden kurtulmak istiyor gibiydi. Çok geçmeden gözleri kapanarak ya uykuya dalmış ya da uyumaya çalışıyor vaziyette idi.

Fethi Bey'in bu halinde bilhassa benim gözümünden kaçmayan bir fevkaladelik vardı. Ben emindim ki, onun ne uyku ihtiyacı vardı, ne de uyumaya çalışmak mecburiyeti... Mustafa Kemal Paşa ile ilk mülakatı üzerine bina

kitap

ettiğimiz ümit ve emellere göre o şimdi sadece kendini dinlemek, ve ezcümle kimseye renk vermemek ihtiyacı içinde idi. Muhakkak Mustafa Kemal Paşa bu defaki mülakatta (görüşmede) kendisine daha mühim şeyler söylemişti de o şimdi bu vaziyetin heyecanı içinde fazla konuşmaktansa kendi kendine kalmayı tercih ediyordu. Binaenaleyh ben de kendisini istirahatate terk ederek yanından uzaklaştım. Vaziyetin hakikatini öğrenmek için ilk heyecan dakikalarının geçmesi lazımdı.

Bekirağa bölüğü dairesinin hemen her tarafında dolaştım. Her tarafta aynı lakaydi (ilgisizlik), her tarafta aynı perişanlık, her tarafta aynı endişe ve ıstırap, şurada aynı kahkahalar ve burada aynı gam, şurada briç ve piket, burada poker ve dama, daha öte tarafta o gün ziyaretini kabul ettiği fakir ve muzmahil (çökmüş) ailesinin ıstırabını düşünerek kan kusan murahhas veya kâtibi mes'ul, beri tarafta yüzünden düşen bin parça olacak kapkara bir vali çehresi, öte tarafta sanki burası da cenneti âlâ imiş gibi handeleri dalgalanan bir harp zengini, ta şu köşede hep kendilerini düşünen mahlukat... Hülâsa bir kalabalık ki vaveylası hamam ahenkleri halinde hercümerçtir.

"Vaziyet çok mühim, ah bir neticesi gelebilse..."

O gün bu müşahedelerden daha fazla sıkılarak ben de kendi yatağıma gitmek şeklinde bir ihtiyaç ile Fethi Bey'in yanına can attım. Fethi Bey yatağında yine arkası üstü yatıyordu. Fakat bu defa gözleri açıktı. Artık uyku ihtiyacından kurtulmuş gibiydi. Kendisine sükûn ve sakinlik (sakinlik) gelmişti. Elleri başının altında huzur ve sükûn ile etrafa bakınıyordu. Koşuş pek kalabalık olmadığı gibi kimse de Fethi Bey'le meşgul değildi. Ben gittim, kendi yatağımın kenarına iliştim. Afaki bir iki sözden sonra o sabredemedi, etrafına ihtiyatkâr bir iki göz gezdirdikten sonra:

- Monşer, dedi, vaziyet çok mühim. Ah bir neticesi gelebilse.

Ve bunu diyerek yatağında doğruldu, benim tarafıma doğru ayaklarını yere indirerek düz oturdu ve kafasını daha ziyade bana yaklaştırarak:

- Paşa yarın buradan hareket ediyor. Samsun'a çıkacak. Buradan Samsun'a gitmek için koskoca üç gün lazım. Bir kere bu üç günü selamete atlattık mı, üst tarafı inşallah bütün bütün selamet olacaktır. Ah, şu üç gün.

- Paşa gizli mi gidiyor?

- Hayır, şark mıntıkası orduları müfettişi olmuş, resmen gidiyor. Şu kadar ki, tabii işin zahirisi böyle, batınisi (içyüzü) ise bambaşka. Herifler Paşa'nın kurduğu dolaba gafletle sürüklenmişler. O ne dediyse yapmışlar. Meseleden İngilizlerin haberi yok gibidir. Eğer Paşa'nın Anadolu'ya gitmekte olduğu bir iki cin fikirlinin nazarı dikkatini celbederse, Allah etmesin, yoldan çevirmeye kalkışabilirler. İşte bu üç gün zarfında Paşa kadar ve belki daha ziyade burada biz adeta çocuk doğururcasına ıstırap ve azap çekeceğiz. Mesele fevkalâde mühimdir. Aman, ilk iş olarak nazarı dikkati celbedeyim, meselenin burada dahi mevzuubahis olması caiz değildir. Deminden beri ne hallere girdiğime elbette dikkat etmişsindir. Zaten kendim müteheyyiçtim (heyecanlıydım). Kısa kesmek için yatıp uyumak manevrasını ihtiyar mecburiyetinde kaldım.

- Paşa'nın kendisi ne diyor?

- Onun dediği hemen hemen şu üç günün atlatılması endişesi etrafında hülâsa olunabilir. O kararını vermiştir; bir kere Samsun'a ayak attıktan sonra bu işlerin kâffesini (hepsini) düzeltmeyince bir daha buraya gelmem, diyor, ve işleri düzelterebileceğinden en kati surette emindir. O işlerin düzelterebileceğini enine boyuna tetkik etmiş, her şekil ve suret için bir tarzı hal bulmuştur. Düşün ki icabında rütbe ve memuriyetlerini üzerinden atarak teşkil edeceği milli ihtilal ordularının başına geçmeyi bile şimdiden derpiş etmiştir (göz önünde bulundurmıştır). Hikâye uzun. Bu buraya gelinceye kadar İstanbul'u, sarayı, Babiâli'yi ve İtilaf devletlerini hüküm ve iradesine ram etmek için planları var. Bunların hepsini kullanacak, ve vatanın bu mesaibini (zorluğunu) katiiyen bertaraf etmek neticesini temin hesabına kadar vaziyetin icap ettirdiği her şeyi sonuna kadar tatbik ve icra edecektir. Bu bahisler üzerinde sonra yine konuşuruz. Hülâsa şu: Yarından itibaren geçirilecek üç günün selameti... Ah o üç gün, o üç gün.

Fethi Bey ayağa kalktı, ben de kalktım. İzahatın bu kadarı, vaziyeti bütün vuzuh ve şümulüyle (açık ve kapsamlı)görmekliğime kifayet etmişti. Hakikaten heyecandan ben de söz söyleyecek halde değildim. Akşamın son aydınlıkları içinde Bekirağa Bölüğü matemi bir manzara almıştı. Belki, bu, bütün vatanın manzarası idi. Şimdi onun içinde Mustafa Kemal Paşa çok ziyadar (ışıklı) bir yıldız gibi parlıyor ve yükseliyordu.

Heyecan içinde geçirilen üç gün

Mustafa Kemal Paşa'nın bugün Samsun'a müteveccihen hareketi mukarrerdur ve bu hareket nihayet vâki de olmuştur. Şimdi günleri saymak, Samsun'a salimen çıktığı neticesini öğrenmek lazımdır. Bu işin sırrını bilenlere göre, bu günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın herhangi bir vesile ile isminin geçtiğini bile iştimize, zor tahammül olunur. Biz bundan kaçındıkça odamız sakinlerinden Hudeyde mebusu Hasan Rıza Paşa'nın da o günlerde sık sık Mustafa Kemal Paşa'dan bahsedeceği tutmuştur. Hasan Rıza Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'dan bahsetmekte hiç bir maksadı yoktur, o mesela akşam üstü bir iki arkadaşın sofrasına takarrup

ederken (yaklaşırken):

- Buyurun Paşa... Daveti karşısında:

- Bunu görünce kimi hatırladım bilir misiniz? Mukaddimesiyle (girişle) başlar ve kendi sualine yine kendisi cevap vererek:

- Mustafa Kemal Paşa'yı, derdi. Çanakkale avdetinde (dönüşünde) bir gün kendisine tesadüf ederek, ay oğul bir kere bize uğrasana, dedim. Ev bilmediğin yer değil. Sonra teklif ve tekellüften azade olduğumuz malum. İstediğin dakika kapının ipini çekerek gelirsin. Nihayet bir gün geldi, tıpkı böyle karşı karşıya oturarak, bir konuştuk, bir konuştuk ki, Allah selamet versin, ne şeker de konuşur değil mi? Şimdi ne yapıyor dersiniz? Bu vaziyet karşısında lafı değiştirmek için Fethi Bey'le adeta müsabaka ederdik, işi başka vadide kâh alaya döker, kâh zahirde (görünürde)ciddi gibi diğer bir bahse intikal ettirirdik. Garabet ondadır ki o günlerde sanki konuluşacak başka söz yokmuş gibi Hasan Rıza Paşa şu veya bu vesile ile hep Mustafa Kemal Paşa üzerine geliyordu. Bir defasında Fethi Bey bahsi:

- Canım Paşa, sabahtan beri şu jilet lamları üzerindeki mütalaanızla meşgulüm, bir türlü sebep ve hikmetini bulamadım, hele şunu biraz tamik edelim (daha açıklayalım).

Sözü ile değiştirmiş ve diğerlerine meseleyi anlatmıştı:

- Sabahleyin ben traş olurken Paşa jilet lamları için tecrübeye müstenit (dayalı) bir mütalaa (görüş) söyledi. Buna nazaran kullana kullana kesmez bir hale gelen bir jilet lamı bir müddet kendi haline terk olunduktan sonra yine keser hale gelir ve tekrar kullanıldığında hemen hemen yeni imiş gibi iş görürmüş. İşte buna bir türlü aklım ermedi. Nasıl Paşa?

- Vallah böyle. Ben de nazariyesine akıl erdirmiş değilim ama, bittecrübe vakıf olduğum hakikat budur. Kimbilir, çeliğin hava ile teması mı bir tesir yapıyor, ne yapıyor? Herhalde böyle oluyor. Gülmeyin, sizi yeminle temin ederim ki, bu iş böyledir.

Gülenlerin gülme sebepleri muhtelifi, kimi lam nazariyesine gülüyor, kimi de bahsin lam üzerindeki atlayışına. Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin ikinci veya üçüncü günü Fethi Bey'in pek sıkıldığı bir gün olmuştu.

Elinden gelse, günleri halatla çekerek, üç günü ikmal edecekti. Talihin aksiliğinden kendisine ürkütücü, korkutucu bir zihniyet gelmişti. Üç günün her saati bir gün ve her dakikası bir saat gibi uzadıkça asabileşiyordu. O gün kendisiyle bir kere tahliye olunmuşken tekrar nasıl tevkif olunduğu üzerinde konuşuyorduk. Filhakika (gerçekten) Damat Ferit hükümetinin ilk zamanlarında beni de tevkife teşebbüs ederek muvaffak olmadıkları gün Nişantaşı'nda bir ev aşırı bir apartmanda ikamet eden Fethi Bey'i tevkif edip götürdüklerini kendi gözlerimle görmüştüm. Ancak ben Beyoğlu'nda gizlenmiş iken Fethi Bey'in tahliye olunduğunu işitmiştim. Apartman komşumuz olan Fethi Bey bu tahliyesini müteakip kendisini ziyaret eden ve vaziyet hakkında malumat isteyen refikama (eşime) büyük bir safvet ve samimiyetle:

- Canım hiçbir cürüm ve kusuru olmayanlara bir şey yaptıkları yok. Baktılar, gördüler ki benim hiçbir ilişimim yoktur, bıraktılar.

Demiş ve fazla olarak:

- Nadi Bey'in de bir şeyi yoksa neye saklanıp duracak? Çıksın serbest gezsin.

Nasihatını da ilave etmiş. Bu tahliyeyi müteakip bazı arkadaşlar Fethi Bey'e vaziyetin yine emin addolunamayacağını söyleyerek kendisini Anadolu'ya geçirmek teklifinde bulunmuşlar, fakat hiçbir cürmü (suçu) olmadığına kani bulunan Fethi Bey bu teklifi reddetmiş. Garabet ondandır ki, Fethi Bey'in bu tahliye neticesindeki muvakkat hürriyeti ancak üç gün devam ederek kendisi yine tevkif olunmuştu. Cürümsüz bir adamın nasıl tevkif olunabileceğini havsalasına bir türlü sığdıramayan Fethi Bey, çok sevdiği çoluk çocuğunun da hallerini düşünerek pek ziyade müteessir oluyordu.

Şimdi kuvvetli bir ümit olarak Mustafa Kemal Paşa Anadolu yolunu tutmuştu. Onun Samsun'a çıkması için bitip tükenmek bilmeyen üç günün geçmesi lazımdı. Kör şeytan bu kadarcık saadet ve intikam ümidini olsun çok görecekti miydi?.. Bin endişe ve ıstırap içinde Fethi Bey'in ağızını bıçak açmıyordu. Kendisinin yatağına uzandığını ve yüzünü çevirmek suretiyle yine yan döndüğünü gördüm. Fazla sıkılan Fethi Bey'in gözlerinden sıcak yaş damlaları kaydığının farkında oldum. İnfiali çok büyük, ıstırapı çok derindi. Bu kadar feci bir elem ile kan ağlayan vicdanların ulvi tekallüsleri herhalde boşa gitmez, gidemezdi. Bu itimatla şu derin kalp cerihası (yarası) önünde hürmetle eğildim, adeta ayağımın ucuna basarak yatak komşumun yanından ayrıldım ve uzaklaştım.

Hep, 919 senesi Mayıs ayının ilk nısfına (yarısına) sıkışan bu hadiseler bu kadarla kalmıyordu. Diğer koşullara gittiğimde yeni bir rivayetin alaylarının yeni kahkahalara zemin olmakta bulunduğunu gördüm: rivayet, Bekirağa bölüğü sakinlerinin bir tarafa nakli rivayeti idi. İş akla da mülayim (uygun)gelmiyor değildi. Bu hapislerde en ziyade İngilizlerin hüküm ve nüfuzu cari olduğu (geçtiği) ve Babî'î'nin bu meselelerde İngiliz aleti ve uşağı bulunduğu pek iyi bilindiği için İngilizlerin bu kadar adamı ne diye İstanbul'da, belki bir gün kaçıp kurtulabilecekleri bir vaziyette bırakacaklarına akıl ermez ve bunun aksine elbette daha ziyade akıl ererdi.

Mantiki bir muhakeme işi bu raddeye isal ettikten (noktaya ulaştırdıktan) sonra mevkufların Sinop veya Bodrum gibi Türk kale ve limanlarından birine nakledilmelerine de benim aklım ermiyordu. Çünkü mevkufların böyle bir yere nakilleri onların firarlarını teshilden (kolaylaştırmaktan) başka bir şeye yaramazdı. Binaenaleyh hükmettim ki, eğer Bekirağa Bölüğü sakinlerinin başka bir tarafa nakilleri lazım addedilirse bu gidilecek ikinci

yer bir Türk toprağı olmayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, bütün planlarını İstanbul'da iken tasarlamış bulunuyordu.

Fethi Bey'in bütün bir heyecan ile takip ettiği emel hamdolsun selamette tahakkuk ederek Mustafa Kemal Paşa Samsun'a muvasalat eylemiş ve karaya ayak basarak Anadolu'ya ait tasavvurat ve tertibatının tatbikatına koyulmuştu. Fethi Bey'in, Paşa Samsun'a gidinceye kadar adeta ıstırap ile dolu telaşı hiç de beyhude (boşuna) değildi. Zaten işin şimdilik bu üç günün selamette geçip geçmemesinden ibaret olduğunu bizzat Mustafa Kemal Paşa söylemiştir. Kemal Paşa'nın teminatı çok kuvvetli idi. Kendisi bir kere Anadolu'ya geçmeyi istihdaf (hedef) etmiş ve artık her şeyin oradan yapılacağını ve orada yapılacak şeylerin de çok büyük ve çok kat'i şeyler olacağını bütün eşkal (şekil) ve safahatı (aşaması) ile tasarlamıştır. Paşa'nın sözlerinden o zaman Fethi Bey'in zapt ve tekrar ettiklerinden iyice hatırladıklarım şunlardır:

- 1- Bekirağa Bölüğü mevkufları hakkında tatbik olunan rezilane ve zalimane tevkif ve muhakeme meselesi halledilecek işlerin en basitidir. Asıl halledilecek iş devletin tehlikede bulunan hayatıdır. Bu esaslı mesele hal ve tesviye yoluna girince şimdiki halde Bekirağa Bölüğü macerası gibi pek basit teferruat kendiliğinden bertaraf olmuş olacaktır.
- 2- Devletin hayatına ecnebler hâkim olup saray ve Babîâli bunların elinde bazice (oyuncak) ve alettir. Saray, devleti hemen kayıtsız şartsız ecnebilere teslim eden bir Babîâli'yi tutmamağa icbar edilecektir. Eğer, o da o yolda inat ederse kendisinin de millete hiyanet ettiği sabit olarak milletçe hakkında verilecek hüküm ve iradeye göre hareket olunacaktır. Yani saray ısrar ederse ona karşı da icabı veçhiyle (gerektiği gibi) hareket olunacaktır.
- 3- Babîâli ve saray şimdi olduğu gibi düşmanlarla teşriki mesaide (işbirliğinde) devam ederlerse bunların cümlesine karşı konulacaktır. Millet'in azim ve iradesi önünde saray ile Babîâli'nin ergeç boyun eğeceklerine muhakkak nazarı ile bakılabilir. Bu takdirde ilk iş olarak Meclisi Mebusan'ın içtimai (toplantısı) temin olunacaktır. Millet'in gasp edilmiş haklarını harice karşı müdafaa etmeye gelince, merkezi Anadolu olacak bir hareketle, bunun azamisi yapılabileceğine kanaat getirmiş bulunuyorum.
- 4- Anadolu'ya, büyük bir mıntıkanın teftişi askerisi vazifesini alarak, gidiyorum. Bunu Anadolu'ya geçmenin en salim ve en muvafık tarzı olarak kendim bulmuş gibiyimdir. Babîâli ve saray benim hakkımda derin gaflet içinde bulunuyorlar. Meseleden henüz İngilizlerin haberleri yoktur. Yarından itibaren üç gün sürecek seyahat müddetini ikmal edersen her şeyin yoluna gireceğinden emin ve Bekirağa Bölüğü'nde dahi olsanız artık müsterih olabilirsiniz..."

Mustafa Kemal'i geri çevirmek teşebbüsleri

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da öyle mühim bir vazife ile Samsun'a müteveccihen azimeti (doğru yola çıkışı) kendisi daha Samsun'a vasil olmadan (varmadan) İngilizlerin kulağına gitmiş olduğundan bundan dolayı bir taraftan Babîâli'ye şiddetle çıkışarak o sersem daireyi bütün bütün sersem hale koymuşlar, diğer taraftan Paşa'yı yoldan çevirtmek ve hatta çevirmek için bizzat kendileri tedbir almışlardır. Bu tedbirler iki suretle tatbik olunmuştur:

1- Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya memuriyetle gönderen Babîâli, İngilizlerin şiddetli tenkit ve tevbihleri karşısında, bu hareketinin hatalı olduğuna kanaat getirdikten sonra şimdi onu tashih edebilmek için daha mühim bazı meselelerde zatı devletlerinin isabetli reylerinden (düşüncelerinden) istifade olunmak üzere bir müddet için ve fakat süratle İstanbul'a teşrif buyurmaları yolunda telgraflar çekerek Paşa'yı avlamaya koyulmuştur.

2- Ancak Babîâli'ye yakışır bu gibi tedbirlerle iktifayı (yetinmesi)kendi ameli zihniyetlerine sığdıramayan İngilizler ise hemen o gün bir İngiliz torpidosunu en son sürati ile Samsun istikametine saldırmışlardır. Bu torpido Mustafa Kemal Paşa'yı hamil olan (taşıyan) gemiye yetişebilirse onu tevkif ederek içinden Mustafa Kemal Paşa'yı alıp İstanbul'a getirecek, eğer müşkülata uğrarsa, hatta bu gemiyi geriye çevirmek vazifesini de tatbik edecekti.

Babîâli'nin kurnaz siyaseti tabii hiç sökecek ve iş görececek bir iş değildi. Mustafa Kemal Paşa galiba o telgraflara cevap vermeye bile lüzum görmemiştir.

Takibe çıkan İngiliz torpidosuna gelince, o Samsun'a vasil olduğu (ulaştığı) zaman Paşa epeyce zaman evvel karaya çıkmış ve hatta onu oraya bırakan gemi Samsun'u terketmiş bulunuyordu. Torpido vaziyeti bu suretle tespit ettikten sonra haip ve hasir avdet eylemiştir (hiçbir şey elde edemedi dönüştür).

Eğer Mustafa Kemal Paşa Sarayın kurnazlığına kapılıverseydi, yahut İngiliz torpidosu Paşa'yı götüren vapura yetişebilseydi, Türkiye'nin istihlas cidali (kurtuluşu) daha başlangıcında en vahim tehlikeye maruz kalmış olurdu. Fakat Babîâli'nin siyasetine aldanabilecek Mustafa Kemal Paşa değildi. Bilakis Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken Babîâli'yi kendisine öyle bir memuriyet vermeye sevk etmiş ve onun Harbiye Nezareti'nce yapılacak muamelatın icap edenlere kendi emir ve talimatı ile yaptırmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu işi böyle tanzim ederken, onun vasil olacağı neticeleri evvelden hesap etmişti. İngiliz torpidosu da Samsun'a kadar

kitap

vapura yetişemeyince sanki Anadolu istihlas (kurtuluş) ve istiklal cidalinin (mücadelesinin) ilk planı bu sahada mesela bir Sakarya gibi, hatta bence aynen o ehemmiyetle bir muvaffakiyetle tatbik edilmişti. İngilizlerin tevbih (uyarma) ve tekdirine (azarlamasına) uğrayan Babîâli'nin Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davet eden telgraflarına hiç kulak asılmadığı halde Babîâli yine ipi kırmak istemeyerek telgrafnameler çekmekte devam ile beraber ikide bir şu İstanbul'a avdet hususunu binbir şekil ve surette tekrardan halî kalmamakta idi. Bu hal, Erzurum Kongresi'ne kadar böyle devam ederek nihayet Babîâli'nin Paşa'yı memuriyetinden azletmek gibi mütecellidane bir karar verdiği görülüyorsa da, bunda da hakikat bambaşkadır. Erzurum Kongresi'yle milli vaziyeti ve milli hareketin takip edeceği seyir ve cereyanları tespit eden Paşa meşhur beyannamesiyle rütbe ve memuriyetinden kendisi tecerrüt etmiş (vazgeçmiş) ve bir millet ferdi olarak hizmet etmeyi cana minnet bilerek açıktan istihlas (kurtuluş) ve istiklal cidaline atılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da

Samsun'da selamet ve muvaffakiyetle Anadolu karasına ayak basan Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, kendisini takibe gelen İngiliz torpidosunun oradaki cevelânını (dolaşmasını):

- Geç kaldın, atı alan Üsküdar'ı geçmiştir.

Manasıyla temaşa ederken aynı zamanda Samsun'dan itibaren Anadolu istihlas (kurtuluş) ve istiklal cidaline (mücadelesine) ait düşünce ve kararlarının tatbikatına dahi geçmiş bulunuyordu. Yazık olan şudur ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da yapacağı işler umumi hatları itibarıyla kendisine tevdi etmiş olduğu Fethi Bey de bu sırada Bekirağa bölüğünün diğer sakinleriyle beraber İngilizler tarafından Malta'ya nakledilmiş bulunduğundan kendisine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın tedabir ve icraatını adım adım takip edebilmek zevki bu suretle kalkmış oldu. Sırası geldiğinde hikâye olunacağı üzere Anadolu'nun daha ilk muvaffakiyatı İngilizleri Malta'da mevkuf tuttıkları Türklere karşı vazih ve müctenip (korkulu ve çekingen) bir hattı hareket almaya ve ilk hamlede Malta sakinlerinden -Fethi Bey de dahil olarak- almış kişinin tahliyesine sevk ve mecbur etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da çok kalmayarak pek az zaman zarfında oralara ait tedbir ve emirlerinin tatbikinden sonra dahile geçmiş ve ilk merhale olarak Havza'da durmuştur. Zaten Paşa Samsun'a ayak bastığı günden itibaren Babîâli'nin anladığı şekilde bir ordu müfettişi gibi değil, belki kendinin anladığı ve karar verdiği tarzda bir millet adamı olarak hareketle başlamış olduğundan bütün Anadolu'daki askeri ve mülki bütün rüesa (önde gelen yöneticiler) ile, eşraf ve ahali ile hep daha ziyade bu noktadan muhabere ve muhavereye germi (görüşmeye önem) vermiş bulunuyordu. Bu hareket tarzının hangi safhalarda inkişaf etmiş olduğunu hatırlayabiliriz:

1- Milli Erzurum Kongresi.

2- Milli Sivas Kongresi.

3- Damat Ferit'in ıskatı (düşürülmesi).

4- Meclisi Mebusan'ın intihap ve içtimainin temini.

5- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin intihabı ve içtimayı (seçimi ve toplanması).

Milli tarihimizin en canlı safhaları ve adeta doğum sahneleri olan o devirlerin malumatı, onları yakından bilenler tarafından henüz vakti iken toplanması pek büyük bir ehemmiyetle arzu olunacak bir şeydir. Hele bu devirlerin bilhassa bizzat Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından tespiti pek kıymetli bir eser teşkil edeceğinde şüphe yoktur (*). Daha doğrusu eğer günün birinde Mustafa Kemal Paşa kendi hatıralarını yazıp neşir edecek olurlarsa, bu eser Türklük için, yalnız fevkalade tarihi kıymeti itibarıyla değil, belki âtilerde Türklüğün üzerinde yürüyeceği yol noktasından dahi milli kütüphanemizin, bütün milletçe hırzı can (varlığını koruyucu) edilecek, en yüksek eserini teşkil edecektir. Erzurum ve Sivas kongreleri esnasındaki Anadolu - İstanbul cidalinin (mücadelesinin) muhtelif safhalarına temas eder bazı vesakin dosyaları tesadüfen elime geçmiş bulunuyor. Bu devreye ait hikâyeler yer yer hiddeti ve yer yer hayreti mucip olacak mahiyettedir.

Bu vesikalar gözden geçirildikten sonra insan hayretle:

- İlahi, ne yoklukları yırtarak var olmuşuz!

Demekten kendini alamaz. Mesela, bu vesikalardan gelişigüzel birini alalım: İşte o zaman Kayseri mutasarrıfı olan Ali Ulvi Bey ismindeki zatın telgrafnamesi. Uzun bir şifre mahlûlü olan bu telgrafname -cümleler tashih edilerek- aynen şudur:

Dahiliye Nezareti Celilesine

"Bu sabah (gayet mühimdir) işaretiyle ve 22 Haziran sene 1919 tarihi ile, İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'dan, alaturka saat yarımında, bir telgraf aldım. Hemen dairei hükümete çıkıp jandarma tabur ve mülhak kumandanlarını aradımsa da ber mutad Talas nahiyesinde sayfiyelerinde buldukları cihetle onları bulup istişare edemedim. Mezkûr telgrafta, İtalyanların, ortada hiçbir sebep olmadığı halde ahiren (en son) Antalya'ya yeniden çıkardıkları üç yüz mevcutlu iki müfreze ile 20 Haziran 1919'da Burdur'a hareket edip, oradan İsparta ve Yalvaç'a geleceklerinden ve böyle ikide bir kuvvetleri haddinden fazla tezyit etmelerinin (arttırmalarını) İslam ve Türklerle meskûn vilayat ve sancaklarımızın tefrik ve taksim maksadından başka bir

kitap

şeye delalet etmediğinden bahsedilmektedir. Müfettiş, milletle hemfikir ve vücut olarak, bu hale katiyyen razı olamayacağından, her tarafta mitingler ve suveri saire ile protestolar icrasını ve mintkanın asayişinden müfettişlik mes'ul olduğu cihetle usulü dairesinde tertip edilecek mitinglerin sükûn ve asayişini ihlal etmeyeceği aşikâr idüğünü ehemmiyetle tavsiye ediyor.

Zaten müfettiş Mustafa Kemal Paşa dahi böyle mitingler, cemiyetler, gürültüler yapılmasını tavsiye eyler durur. Bendeniz ise ahaliye karşı, bu gürültü ve patırtıları kaale bile almayarak, yalnız mümessillere, makamata, gazetelere makul protesto telgrafları yazdırmakla iktifa eylerdim. Zira müfettişlerin bu tavsiyeleri, bendenizce, siyaset ve menfaati devlete muzur ve fikri acizaneme tamamen uygun olan 18 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafnamei âlilerine de külliye muhaliftir. Çünkü Kayseri'de mitingler yapılmasının, Antalya ve İzmir'e hiçbir nef'i (faydası) dokunmayacağından başka, burada az miktarda da olsa Rumlar ve Ermeniler var ki, ufak şeyi izam ile (büyütüp) 'İslamlar ayaklandı, korkuyoruz' tarzında şikâyetlere müheyladır (hazırdır). Alâriyayetin (rivayet edildiğine göre), bu kere Sivas vilayetinde bu sebeple fevç fevç (grup grup) Adana vilayetine hicrete kalkmışlar. Bizimkilerin de, hamdolsun şimdiye kadar ayak basmayan, ecnebi askerlerini livamıza sokmalarından korkuluyor. İtalya'nın bu hareketinin de, gayrimüslimlerin o gibi teşebbüsleri üzerine, bunları himaye vesilesiyle vuku bulduğu melhuzdur (düşünülmektedir). Binaenaleyh menafii (faydalı) vataniyeye bilkülliye mugayir gördüğüm müfettişlerin bu tavsiyelerini huzuru şamilerine arz ile emre intizar eylerim ferman. - 23 Haziran 1919. Kayseri Mutasarrıfı: Ulvi.

Bu telgrafnamenin altına, o zaman Dahiliye Nazırı olan, Ali Kemal, kırmızı mürekkeple ve kendi el yazısıyla şu satırları yazmıştır:

"Sureti hareketiniz muvafıktır (uygundur). Mesele hükümetçe derdesti tezekkürdür (görüşülmektedir). İtilaf mümessillerine ve Paris'e müracaat edilmiş ve protestolar yapılmıştır. Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların tedbirleri hiç bir semere vermedikten mâda, maazallah, dediğiniz gibi, bu sıralarda pek muhtaç olduğumuz asayişini ihlal eder. Elhazer!" (Sakinıla).

Mustafa Kemal'in ele aldığı ilk iş

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da hal ve faslı ile meşgul olduğu esas meselenin pek mühim bir parçası olarak, adeta selleme hüsselam bir şekilde (hiç sakınmadan) Anadolu'nun içerilerine kadar götürülmüş olan ecnebi işgallerinin sıra ile, metotlu ve devamlı himmet ve faaliyet ile behemehal (ne yapıp yapıp) bertaraf edilmesi işi vardı ve Paşa Samsun'da Anadolu karasına ayak bastıktan sonra, kendisini hemen ve derhal bu meselenin fiilen de karşısında buldu.

Samsun'da İngilizler vardı ve Merzifon'da İngilizler vardı. Bu vaziyet karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın ilk iştiğal ettiği meselelerden biri, böyle hem sahile tutunmuş hem dahile kadar gitmek cüretini göstererek adeta usulünde bir nevi askeri, yani fenni işgal vaziyeti almış olan bu İngilizleri zaaf ve tereddüde uğratmak ve nihayet onların oralardan defolup gitmelerini temine matuf tedbirlere fazla ehemmiyet vermek olmuştur. Samsun'un o zamanki mülki idaresi daha ziyade İngilizlere meclubiyeti (bağlılığı) siyaset muktezası (gereği) sayan bir şekil ve suretle cari idi. Babiâli esasen:

- İngilizler mi?.. Maazallah hiç onlara gözün üstünde kaşın var denilir mi? Nerelerini isterlerse işgal etsinler, ne diye ve nasıl sesimizi çıkaralım?

Siyasetini güderken o zamanki Samsun idaresi:

"İngilizlerle hoş geçinmek en iyi siyasettir!" düsturuna uymakta maateessüf Babiâli'yi de geçmiş bulunuyordu. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, o havalı kumandanlığını kati evamir (emir) ve talimatla teçhiz ederek mülki idarenin bu sakatlığını tamir etmiş ve Paşa'nın Samsun'a çıkışından ve kendisi ile kumandan arasında ilk mahrem (gizli) tedbirler alındıktan sonra orada vaziyet İngilizlere kafa tutan bir şekil ve mahiyet almıştır ki, bunun kat'i neticeleri kısa bir zaman zarfında tahakkuk dahi etmiştir.

Paşa Samsun'da yapılacak şeyleri yaptıktan sonra dahile doğru yoluna devamla Havza'da tevakkuf etmiştir. Bu tevakkufun zahiri (görünürde) sebebi oradaki banyolardan istifade idi. Esasen böbreklerinden rahatsız olan Paşa'nın böyle bir tedaviye ihtiyacı yok değilse de bu tevakkufun (kalışın) siyasi ve askeri olan sebeplerinin sıhhi olan lüzumuna faik bulunduğu da şüphe yoktur: Evvela Havza, Samsun ile Merzifon arasında bir kasaba olarak Mustafa Kemal Paşa şahsen orada tevakkufu (kalışı) ile, Merzifon'daki İngilizlere adeta hattı ricatlarının (geri çekilme hatlarının) kesik olduğu zihniyetini verecek bir vaziyet ihdas etmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılışı bile İngilizleri telaşa düşürmüş olduğu malum bulunduktan ve kendisinin yoldan çevrilmesine imkân elvermemiş olduktan sonra, Samsun'dakiler kadar Merzifon'daki İngilizlerin dahi nazarı dikkatleri -icabında kendileri için pek tehlikeli olabilecek olan- bu adam üzerine dikilmemek mümkün değildi.

Ortada Türk ordusu namına kaale alınacak bir kemiyet olmadığı halde o zaman dahi Mustafa Kemal Paşa'nın yalnız kendi şahsiyeti ile düşmanlar ve tahsisen (özellikle) İngilizler üzerinde adeta bir ordu tesiri yapmakta olduğunun birçok delilleri vardır. Binaenaleyh yanında asker namına birkaç arkadaşından başka kimse olmadığı halde, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da tevakkufu (kalışı) Merzifon ve Samsun İngilizlerini düşündürecek meselelerdendi. Buna binaendir ki, İstanbul'daki İngilizler hâlâ, Mustafa Kemal Paşa'yı acaba geriye aldirabilir miyiz, ümidiyle Babiâli'yi tazyik etmekten, o bunak ve sersem heyeti bin tertip ile

kitap

mütemadiyen Mustafa Kemal Paşa'ya müracaata sevkeylemekten hali (uzak) kalmıyorlardı. İngilizlerin elinde kör ve alçak bir esir ve aletten başka bir şey olmayan Babiâli, bir aralık muhakkak düşman teşviklerinin de teşvikiyle Paşa'nın hayatına kastetmeye kadar ileri gitmiş, fakat vatanın istihlas (kurtuluş) ve istiklal cidaline (mücadelesine) atılanların uyanıklıkları ve atiklikleri bu planı tertip ve tatbik etmek isteyenleri baş aşağı getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki ikâmetinin dahili safhası, icap edenlerle oradan muhabere ederek efkâra emniyet vermek ve vatanın kurtuluş ve istiklal cidaline (mücadelesine) girecek unsurları arasında muayyen bir hedef için birlik vücuda getirmek yolunda çalışmak olmuştur... Küçük Havza kasabası bu işin velev ki tasavvurat ve tertibatına ait olarak bir kısmına sahne olmuş olmakla kendisini bahtiyar addedebilir. Bu cümleden olarak Ali Fuat Paşa ile Rauf ve İbrahim Süreyya Bey'ler de Paşa'ya mülaki olmak (katılmak) üzere Ankara'dan Havza'ya bu sıralarda hareket etmişlerdi.

Hüseyin Rauf ve İbrahim Süreyya Beyler Bandırma yolundan Anadolu'ya geçmişler ve maceralı bir seyahatten sonra, Ankara'ya muvasalat etmişlerdi (ulaşabilmişlerdi). Hüseyin Rauf ve İbrahim Süreyya Beyler Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın Keçiören bağlarındaki hanesine misafir olmuşlardır. Ankara'da Kolordu Kumandanı olan ve zaten Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmekte bulunan Ali Fuat Paşa, Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği şifreli bir telgrafname ile kendilerine çok hürmeti olan iki arkadaşın Ankara'da bulduklarını haber vermesi üzerine Mustafa Kemal Paşa da:

- O arkadaşları da beraber alarak buraya teşrif ediniz. Cevabını vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu hadisenin bahsi geçtikçe:

- Bu iki arkadaştan birinin Hüseyin Rauf Bey olduğunu tahmin etmişim.

Der ve ilave ederdi:

Halbuki ben İstanbul'u terke karar verdiğim zaman Hüseyin Rauf Bey'e, eğer günün birinde Anadolu'ya geçmeye karar verirse, doğruca benim bulunduğum yere gelmesini tenbih etmişim. O ise Aydın tarafından bir lâmelif çevirmeyi tercih etmiş. Her ne hal ise, yine maatteşekkür selamet gelebilmiştir.

Filhakika (gerçekte) Mustafa Kemal Paşa'nın bu davet telgrafnamesi üzerine Ali Fuat Paşa da beraber olarak ve yolda kimlerin seyahat ettikleri bilinmemek üzere icap eden tedbirler alınarak birkaç araba ile Havza yolu tutulmuş ve arkadaşlar oraya gidinceye kadar Paşa Havza'yı terketmiş bulunduğundan yola devam olunmak suretiyle kendisine Amasya'da iltihak olunmuştur.

Amasya toplantısında alınan karar

"Karanlık oda" hikâyesi

Mustafa Kemal Paşa Havza'daki ikametini daha fazla temdit etmeyerek filiyat (hareket) vadisinde bir an evvel hedefe doğru yürümek üzere oradan Amasya'ya geçmiş, Ankara'dan hareket eden Ali Fuat Paşa ile Hüseyin Rauf ve İbrahim Süreyya beyler kendisine ancak Amasya'da iltihak edebilmişlerdir. Amasya'da sureti mahsusada (özet) davet olunan daha diğer zevatın dahi iştirakleri ile vaziyet hakkında uzun uzadıya görüşülmüştür. İstanbul'un telaşına ve memleketin içinde yüzdüğü müşkülata rağmen tutulacak hattı hareketle varılacak neticeyi muhtevi büyük planın umumi hatları Paşa'nın nazarında en kat'i surette taayyün etmişti (belirmişti). Buna nazaran:

- 1- İlk iş olarak, zaten bazı merkezlerce akti etrafında çalışılan Vilayati Şarkiye Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi'ni kuvveden file çıkararak ondan çıkacak ilk neticeleri ilk istikamet olarak almak,
- 2- Fakat müteakiben münasip bir yerde ve tercihan Sivas'ta bütün vatani ihtiva edecek (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti) Kongresi diye ikinci ve büyük bir içtima akdederek Milletin umumi heyetini fikir ve nazarca muayyen bir nokta etrafında toplamak,
- 3- Bilhassa bu ikinci içtimada Meclisi Mebusan'ın içtima ve intihabını temin yolunda çalışmak, bunun için icap ederse İstanbul'la çarpışmak,
- 4- Behemahal içtimaı temin edilecek bir Millet Meclisi ile milletin mukadderatı üzerinde ancak yine milletin hâkimiyeti cereyan edebileceği neticesine varmak,
- 5- Toplanacak Millet Meclisi'nin, İstanbul'da değil, fakat Anadolu'nun münasip (uygun) görülecek bir noktasında içtimaını temin etmek,
- 6- Vatanın istihlasiyle (kurtuluşuyla) devletin istiklâli mesaisini milletin intihap edeceği böyle bir Meclisin meşru ve yüksek mukadderatına istinat ettirmek...

Bu planın umumi hatlarından ibaretti.

O zaman galiba üçüncü kolordu kumandanlığı ile orada bulunan Refet Paşa'nın bir aralık (Karanlık oda mukarreratı) diye bahsettiği müzakerat işte bu sıralara tesadüf eder.

Benim icra ettiğim tahkikata nazaran ortada öyle anlatılmak istenildiği gibi karanlık oda mukarreratı diye bir ahitname mevcut olmayıp yalnız bazı safhaları haylice çetin olarak devam etmiş olan müzakerenin, bazı notları, neticede Mustafa Kemal Paşa tarafından -daha ziyade bir hatıra olarak- arkadaşların imzasına arz edilmiş ve bu imza işi de herkes tarafından öyle kolay kabul ve icra edilivermemiştir.

Filhakika müzakere olunan meselelerin içinde icabında merkezi hükümetle (İstanbul Hükümetiyle) alâkayı keserek milletle beraber ve millet içinde çalışmayı zaruri gösteren safhalar işlerin ta bu kadar ileri

kitap

gidebileceğini düşünmemiş bazı zevat için ilk vehlede (bakışta) idrak ve hazım olunamamıştır. Zaten müzakerelerin çetin kısımlarını da işte bilhassa bu ihtimallerin arzedebileceği bu safhalar teşkil ediyordu. Her ne hal ise Amasya'da kolay ve zor ve fakat herhalde daha ziyade matlup (istenen) neticeye iktiran eden (ulaştırılan) işte bu müzakerelerden sonra Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gitmek üzere Sivas'a hareket etmiş ve orada ancak bir gün tevakküfla (dinlenerek), Suşehri üzerinden Erzurum ve Erzincan istikametinde yoluna devam etmiştir.

İngilizlerde ve Babiâli'de telaş ve Mustafa Kemal'in aldığı tedbirler

Paşanın neler yapmak istediği hakkında malûmat toplamaya bilhassa itina eden İngilizlerle onların tesiri altında bulunan Babiâli o günlerde Erzurum'da bir kongre inikat edeceği ve (toplanacağı) ve ihtimal ki müteakıben Anadolu'da bir de Meclisi Mebusan toplanacağı yolunda bazı haberlerle bütün bütün harita ve pusulayı şaşırılmış denilecek kadar telaş ve ıstıraba düşmüştü; Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a celbedebilmek gayretinin kati iflası neticesi olarak o sıralarda onlarca diğer bir tedbire tevessül edilmiştir ki, o da Paşa'nın azli cihetine gitmekten ibaretti. Babiâli'yi bu yola sevkeden İngilizler azil tarikiyle (yoluyla) Paşa'yı haiz olabileceği kuvvetlerden tecrit edebilmek hülyasına düşmüş bulunuyorlardı. Galiba Paşa'nın henüz Erzurum Kongresi'ne doğru yola çıkmasından evvel olan bu azil kararını Babiâli'nin şu tezkeresinde okuyoruz:

Babiâli- Sadaretiuzma
Mektubi kalemi
896

Dahiliye Nezareti Aliyesi'ne

"Hakkında vuku bulan şikâyattan dolayı üçüncü ordu müfettişi mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetçe istimalına (dinlenilmesine) lüzum görülerek kendisine İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezareti Aliyesi'nce tebliğ edilmiş olduğu halde, daveti vakıya ademi icabetle (yapılan çağrıya uymayarak) ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği anlaşılmasına binaen mumaileyhin hemen azli ve yerine Bahriye Nazırı Esbakı Hurşit Paşa'nın tayini zımında muamelei lâzimenin ifası hususunun nezareti müşaileyhaya ve Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek hiçbir sıfatı resmiyesi kalmamış olduğundan, tebligat ve iş'aratının mahiyeti resmiyeyi haiz olmadığının icap eden vilayata tebliğinin nezareti aliyelerine iş'arı meclisi vükelâca tezekkür ve nezareti müşaileyhaya tebligat icra edilmiş olmakla ifayı muktezasına himmet buyurulması siyakında tezkerei senaveri terkim olundu efendim. 24 Ramazan 337 ve 23 Haziran 335. (1919).

Sadrazam Vekili Şeyhülislam
Mustafa Sabri

Halbuki Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişliğini yalnız Anadolu'ya selamet ve emniyetle geçmeye bir vasıta diye almış olduğundan Samsun'a çıktığı dakikadan itibaren Anadolu'ya azimetinin maksadı aslisine muvafık (asıl amacına uygun) harekâta başlamış ve zaman zaman Babiâliye vuku bulan iş'aratı (uyarıları) dahi İstanbul'dakilerin milleti batırmak yolunda yürüdüklerinin ihtaratından ibaret kalmıştır. Paşa'nın Babiâlice azil kararına tekaddüm eden tarihteki bazı icraat ve tebligatını, onun hangi hareket hattı üzerinde yürüdüğünü göstermekte olması hasebiyle, buraya aynen dercediyorum:

Dahiliye Nezareti'ne

"Diyarbakir 21 Haziran 919- Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan alınan 20 Haziran 1919 şifre berayı malûmat aynen zirde (aşağıda) dercolunmuştur.

Vali vekili: Mustafa Nadir

"Posta telgraf müdürü umumisininin telgrafhanelere Müdafaai Hukuku Milliye heyetleri tarafından verilecek telgrafların keşide kılınmaması (çekilmemesi) hakkında emir verdiğini istihbar ettim. Bu tamimle takip olunan maksat sadayı milliyi (milli sesi) boşmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine mani olmak gayesine matuf bir teşebbüsü caniyane ve hainaneden başka bir şey değildir. Derhal mezkûr Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin delâletile halk mitingler aktederek bu hali hükümet nezdinde şiddetle protesto etmelidir. Telgrafhaneyi serian (süratle) işgal ederek bu emrin geri alındığına dair cevap alıncaya kadar İstanbul muhaberatı resmiyesini kesmek lazımdır. Bu hususta Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti riyasetine malûmatı seria itasiyle (acele bilgi ulaştırma) teşebbüsâtı memduhalarına müzaheretini vataniyede bulunması lüzumunu tebliğ eyledim. Zerre kadar vicdanı olan bir telgraf memurunun bunu yapmayacağı bedihidir. Şayet yapmaya tasaddi eden (kalkışanlar) olursa derhal divanı harbe tevdiini umum kolordu kumandanlıklarına emir ve tebliğ eyledim efendim.

Bu şifrenin tarihi vusulunü rica eylerim."

Mustafa Kemal

Bir başka tamim

"Ankara 21 Haziran 919 - Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan keşide eylediği telgrafname sureti calibi dikkat olan münderecatından dolayı zire nakil ile arz olunur."

Vali: Muhiddin

"1- Müdafa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında posta ve telgraf müdüriyeti umumiyesinden umum posta ve telgraf memurlarına bir emir verildiğini duydum. Milletın sadasını boğarak hukuku meşruasını menetmeye ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit edemem. Fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olursa derhal divanı harplere tevdiini ve iş'arını emreylerim.

2- Balâdaki emrin kolordulara verildiği.

Mustafa Kemal

Bu emirleri bu suretle pervasız vererek efkârı umumiyeye hakiki vaziyete mutabık (uygun) bir cereyan vermeye çoktan başlamış olan Paşa, Babîâli'nin bu azil emrini de kaale almayarak işine devam etmiş ve ancak Erzurum Kongresi sırasında; askerlik mesleğini canı kadar aziz bildiği halde, millet içinde bir millet ferdi olarak çalışmak için haiz olduğu askeri rütbe ve makamı kendi ihtiyarıyla terketmekte bulunduğunu, bütün memlekete ilan etmiştir.

Ali Kemal'in bir tamimi

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinden beri, İstanbul ile arasında açılan çukur pek az zamanda geçilmez ve aşılmaz uçurumlar halini bulmuştu. İngilizler kendisini beyhude yere Samsun'a kadar takip edip, netice alamayınca evvela Babîâli tarihiyle ve hile kullanarak İstanbul'a celbettirebilmek (getirebilmek) ümidi arkasında koşmuşlar ve bundan da ümidi kesince, bu defa da Paşa'yı azlettirmek için olanca kuvvetleriyle yine Babîâli'nin üzerine yüklenmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın Babîâlice icra edilen azil meselesinde İngilizlerin ne kadar amil ve müessir olmuş oldukları gösterilmiş olmak üzere o zaman Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal'in bazı vilayetlere göndermiş olduğu tebliği buraya aynen naklediyoruz:

"Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber, siyaseti zamana o derece agâh olmadığı için fartı (aşırı) hamiyet ve gayretine rağmen memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiltere mümessili fevkalâdeliğinin talep ve ısrarı ile azledildi, ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde ehali İslamiyeyi nahak (boş) yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen ipsiz sapsız ve kanunen takip edilen bazı heyetler için öteye beriye çektiği telgraflarla da hatayı siyasisini idareten de arttırdı. Müşarileyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezareti'ne ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezareti'nin size emri kat'isi artık o zatın mazul olduğunu (azlolunduğunu) bilmek, kendisiyle hiçbir muamele resmîyeye girişmek (girişmemek olacak), umuru hükümete müteallik hiçbir matlubunu is'af etmemektedir. Bu talimat dairesinde hareket eylememek ne gibi mesuliyetlere müncer olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim, vahim dakikalarda memur, ahali her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife sulh konferansınca (Sevr) mukadderatımıza dair karar verilir ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesabı görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi gösterir, akilane ve müdebbirane (tedbirli) hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilafları gözetmeksizin her ferdin canını malını, ırzını sıyanet eylemek (korumak), nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?..."

Çok enteresan birkaç vesika

Elde bulunan vesaik suretleri meyanında Dahiliye Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği bir tezkere müsveddesi vardır ki, 22 Haziran 1919 tarihlidir; azil kararının, Dahiliye Nezareti'nin bu tezkeresi üzerine ittihaz edilmiş (alınmış) olduğu anlaşılıyor. Dahiliyenin tezkeresi şudur:

Huzuru Âli Sadaretpenahiye

"Erzurum Valisi Münir Bey'in Van Valisi gibi mahalli memuriyetinde ipkası (yerinde) elzem bulunduğu ve o havalideki müşahedat ve istitlaatina (gözlem ve bilgilerin) ve Müdafaai Milliye ve Reddi İlhak Heyetleri tarafından çekilen telgrafların ademi keşidesi hakkında posta ve telgraf müdüriyeti umumiyesince verilen emrin ilgası lazım geleceğine dair bazı ifadat ve mütalaatı havi, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan, alınan telgrafnameler, manzuru âlii sadaretpenahileri buyurulmak üzere leffen takdim kılındı olbapta, - 22 Haziran 1919."

Bu tezkereden mevzuu bahis telgrafnameler, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün Anadolu'ya yazmakta olduğu

kitap

tebligat suretlerinden Babiâli'nin eline geçebilmiş olanlar olmak lazım gelir. Babiâli Dahiliye'nin bu maruzatı üzerine ferdası günü Mustafa Kemal Paşa hakkında azil kararı ittihaz etmiştir. Böylece Paşa ile Babiâli arasında esasen o güne kadar mevcut husumet ve cidal (mücadele), o günden itibaren kat'i ve açık bir safhaya intikal eylemiştir.

Bundan sonra Sivas vilayeti ile Dahiliye Nezareti arasında cereyan etmiş bir muhaberenin bir iki müsveddesine daha tesadüf ediyoruz ki, Babiâli bir aralık her nedense biraz tecellüt (direnme) göstermek istemiştir. Bu muhaberenin vesikalari suretleri şunlardır:
Sivas Vilayetinden Dahiliye Nezaretine'

"Mustafa Kemal Paşa'nın azli iş'ar buyurulmasına mebni (dan dolayı)kendisiyle kat'ı muhabere olunmuşsa da düne kadar Amasya'da bulunan mumaileyh tarafından halen Üçüncü Ordu Müfettişi imzasıyla tebligatı mühimmeye devam edilmekte ve fakat iş'arati mevkii muameleye konulmamakta olup, bu gece de Sivas'a müteveccihen yola çıktığı mahallinden bildirildiğinden, azlinden sarfı nazar edilmiş ise, bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere, acilen emir ve iş'ar buyurulması maruzdur (arz olunur). 26 Haziran 1919 Vali: Reşit."

O zaman Sivas Valisi olan Reşit Paşa merhumun bu telgrafnamesi üzerine Dahiliye Nezareti'nin iki müsveddesi muvacehesindeyiz. Valinin bu telgrafnamesi üzerine Babiâli'nin hiddetten küplere bindiği ve ilk iş olarak Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif ettirerek mahfuzan İstanbul'a getirtmeyi düşündüğü anlaşılıyor. Vilayete cevap olarak ilk yazılan müsveddeye böyle bir haleti ruhiye ile başlanılmış olduğu görülüyor. Fakat yazı yazan el, biraz ilerledikten sonra, aciz ve ıstıraptan titremiş ve "tevkif ile mahfuzan izam" emrini verirken bunu "kendisini derdest ve tevkife muktedirsiz" şartı ile ta'lil eylemiştir. Bunun daha Türkçesi: "Biz muktedir değiliz, senin de muktedir olabileceğini zannetmeyiz, fakat farzimuhal olarak, eğer elinden gelirse, öyle yap!" demektir. Fakat galiba nihayet bunun da gülünç bir emir olduğu farkedilerek hepsi çizilmiş, altına diğer müsvedde yazılmıştır ki, bunda sadece:

"- Mustafa Kemal Paşa'yı sureti kat'iyede mazul (azledilmiş)tanımanızı tebliğ ederim." deniliyor.

Acaba bu ikinci suret Sivas'a tebliğ edilmiş midir? Sivas Mebusu Rasim Bey Sivas'a böyle bir tebliğin gelmediğine kaildir (şöylemektedir). Belki Babiâli, bu cevabı göndermekten de sarfı nazar etmiş olabilir.

Yahut cevap gitmiştir de Reşit Paşa onu meydana çıkarmamış, veya ondan kimseye bahsetmemiştir.

Burada dikkat olunacak bir cihet vardır ki, o da Babiâli'nin eğer elinde olsa, hakikaten Mustafa Kemal Paşa'yı derdest ve tevkif ettirmek için beslediği çok derin bir heves ve arzudur. Bu hevesin bundan sonra iki yerde büyük tezahürlerine şahit olacağız:

1- Biri bizzat Damat Ferit'in riyaseti altındaki bir Meclis'i Has'ın "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beyleri nerede bulursanız tutup tevkif edeceksiniz" diye bütün vilayetlere gönderilen emrin menşei olan bir karardır.

2- Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan Sivas'a döndüğü zaman, Sivas üzerine bir baskın yaptırmak için, Babiâli'nin, o zaman Elaziz Valisi olan Ali Galip'le kurduğu kumpastır ki bunun muhaberatı dahi yukarıdakiler kadar acaip ve aynı zamanda feci diğer bir safha teşkil eder.

Hülasa evvela Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra kendisiyle Babiâli arasında başlamış olan cidal (mücadele), azil kararından sonra daha had devresine girmiştir. Zahirisi Babiâli ile olan bu cidalin (mücadelenin)iç yüzü ve hakikisi İngilizlerle idi. Nitekim bütün kongrelerden ve bütün milli teşkil ve teşekküllerden sonra bu cidal (mücadele), zahiri ve batını hep bu şekil ve mahiyetini muhafaza ederek mukadder olan milli galebe neticesinde karar kılmıştır.

Şark Vilayetleri halkı endişe içinde idi

Erzurum ve Sivas kongreleri Anadolu'nun cidal (mücadele) tarihinde çok ehemmiyetli mevkileri olan iki içtimadır (toplantıdır). Umumi Harp'ten sonra Türkiye'nin parçalanmasını istihdaf eden (hedef alan) Loyd Corç siyaseti, diğer alakadarların da çok pervasızca ve çok ateşin gayretleriyle, memleketin diğer aksamı meyanında Şarki Anadolu vilayetlerinin tâliini dahi pek korkunç karanlıklara salmıştı. Bütün şark vilayetlerimizi kavrayan Büyük Ermenistan teşkilinden bahsolunuyor, ve bu Ermenistan'ın behemehal Karadeniz'de bir mahrece malik (yere sahip) olması lazım geleceği adeta itiraz olunmaz bir zaruret gibi ileri sürülüyordu. Ermeniler Karadeniz'de Trabzon'a inmeyi pek istiyorlardı. Diğer başkaları daha insafılı olmak için Rize ve Hopa taraflarında bir limanı kâfi addediyorlardı.

Mukadderatı böyle karışık bir tehlike arzeden Trabzon havalisine müteveccih ihtiras bundan ibaret de değildi. Diğer taraftan Pontus malihüyalı dahi, halkı çok hamiyetli ve vatanperver olan bu güzel Türk şehri tehdit etmekten hali (uzak) değildi. Fazla olarak bu Ermenistan için çizilmek istenilen hudutların mübalağası da İskenderun Körfezi'ne kadar getirilerek Akdeniz'e bile indiriliyordu! Muhtelif ve karışık vaziyetlerin meydan verdiği derin buhran, bilhassa şark vilayetlerimiz halkını büyük endişeler içinde kararsız bulunduruyordu. Bunun neticesi olarak yer yer muhtelif cemiyetler teşekkül ederek müteaddit tedbirlere başvurulmak istendiği görülüyordu. Bütün bu muhtelif teşekküller bir aralık bir kongre halinde içtima etmeyi (toplanmayı) tasavvur dahi etmişlerdi. İşte "Erzurum Kongresi" esasen bu hissiyatın ve bu yoldaki faaliyetlerin mahsulü idi. Mustafa Kemal Paşa, galiba daha ziyade emrivaki halinde bulunduğu, Erzurum Kongresi'ne itiraz etmeyerek, ona salim bir mecra vermeyi tercih etmiş ve fakat onu müteakip bütün vatana şamil diğer bir kongre aktini elzem addederek, aynı zamanda onun da hazırlıklarına başlamıştır ki, bu ikinci kongre de Erzurum

Kongresi'ni takiben Sivas'ta toplanan umumi kongresidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gönderdiği mektup

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Sivas - Erzincan tarikiyle (yoluyla) Erzurum Kongresi'ne sureti azimetine ait malumat ve tafsilat için o zaman fiilen bu işler içinde çalışmış olan Sivas Mebusu arkadaşım Rasim Bey'e müracaat ettim. Bu bahisteki hatıralarını bana şöyle anlatmıştır:

"- İzmir'in işgali üzerine hasıl olan umumi teessür ve heyecana karşı hükümet bütün Anadolu'ya miskinane itaat ve teslimiyet tavsiyesinde bulunmakta iken, o esnada Şarki Anadolu Orduları Müfettişi Umumiliği ile Samsun'a çıkan, Havza ve Amasya'ya ilerleyen Mustafa Kemal Paşa her tarafta mitingler aktedilmesine (yapılmasına), mütemadiyen protesto telgrafları çekilmesine, bütün halkın fikir ve nazar ihtilaflarını bir tarafa bırakarak tek kütle halinde "İstiklali milli ve tahlisi vatan" (milli istiklal ve vatanın kurtuluşu) için teşkilat yapmasına dair her tarafa telgrafnameler yazmaya başlamıştı. O sıralarda Sivas Valiliğinde merhum Reşit Paşa, Üçüncü Kolordu Kumandanlığında Refet Bey (Paşa) ve bu kolordunun erkânı harbiyesi riyasetinde erkânı harbiye (kurmay) binbaşılardan Zeki Bey (sonradan jandarma umum kumandanı bulunuyordu). Merkezin uyuşturucu ve yeis verici iş'aratına bedel (yazılı bildirmelerine karşılık) Paşa'nın telgrafları maneviyatı ve vatanın kurtarılmasına ait ümitleri kuvvetlendiriyordu.

1919 senesi Haziranının son haftalarında idi, bir gün Doktor Miralay İbrahim Tali Bey'le arkadaşı topçu binbaşılardan Kemal Bey'e Sivas çarşısında tesadüf ettim. Tali Bey'le esasen tanışırdım. Kendilerine, ne zaman geldiklerini sordum. Henüz bir saat evvel muvasalat ettiklerini (geldiklerini) ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir mektuplarını hamil olduklarını (taşıdıklarını) icap eden zevatla münasip bir zamanda görüşmek lazım olduğunu ve Paşa hazretlerinin de birkaç gün sonra teşrif edeceklerini söylediler. Hemen o gün mahalli mülakat tayin ve bazı zevat da davet olunarak Tali ve Kemal Beylerle görüşüldü. Aynı günde, Paşa'nın vezaifi resmiyesinden (resmi görevinden) tecrit olduğuna dair Dahiliye Nazırı Ali Kemal'den vilayete bir şifre geldiğine de muttali olduk. İbrahim Tali Bey:

Onun ehemmiyeti yoktur. Paşa Babîlî'nin azil ve nasbı ile hareket etmeyi çoktan ayakları altına almıştır. Diyerek Paşa'nın mektubunu tevdi etti (verdi). Mustafa Kemal Paşa mektuplarında çok veciz ve kati idiler. Memleketin içine yuvarlandığı uçurumun önüne geçmenin en mübrem vazife olduğunu ihtar eyledikten sonra, İbrahim Tali ve Kemal Beyleri emin arkadaşlar olarak, tavsiye ediyorlar, onların söyleyeceklerine itimat ve dikkat tavsiye ediyorlardı.

İbrahim Tali Bey'in hamil olduğu talimat "müttehit (birlik içinde) bir milletin mukavemetsiz galeyani karşısında her felaket bertaraf edilebilir" cümlesiyle hülasa olunabilirdi. "Mustafa Kemal Paşa vatanın maruz kaldığı azim felaket karşısında fevkalade mütmeheyyiçtir (heyecanlıdır); fakat ıstıraplarına vakıf olduğu milleti, yavaş yavaş, tıpkı kendi düşündüğü yolda yürüyerek, bütün bu müthiş felaketleri bertaraf edeceğinden de en kat'i surette emindir. Bunun için Erzurum Kongresi'ni takiben Sivas'ta bütün milletin iştirak edeceği umumi bir kongre aktedilmek (toplatmak) lazımdır, bunun için Paşa tarafından tedabir ve tertibat dahi alınmıştır." İbrahim Tali Bey söylerken sanki Anafartalar kahramanını karşımızda gibi görüyorduk. Onun hissettiği şeyler milletin sanki tebellür etmiş hissiyatı idi, ve naklen ifade edildiği halde bile, Paşa'dan gelen sözler büyük bir itimat tevliit ediyordu.

Zaten Paşa'nın bizzat Sivas'ı teşrifleri de gecikmedi."

Mustafa Kemal Sivas'ta

Yanlarında Hüseyin Rauf Bey, Doktor Refik (Saydam), erkânı harbiye zabitanından Kâzım (Dirik) ve Hüsrev (Gerede) İbrahim Süreyya (Yiğit) Beylerle yaveri Cevat Abbas Bey vardı. Muvasalatlarından haberdar olduğumuz için tabii istikbal ettik. Paşa halk nazarında hiç de azlolunmuş bir kumandan değildi. Bizzat müşarileyh de azil ve nasıp ile artar ve eksilir bir şey görmüyordu. Halkın nazarında, cümlemizin gözlerinde Paşa beşeri her türlü azil ve nasıplardan yüksek bir şahsiyet olarak görülüyordu. Anafartalar kahramanının, etrafa pek tabii olarak verdiği, ilk ve hakiki tesir, işte bu idi.

Paşa Sivas'ta pek çok kimse ile görüştü; sanki çelikten bir natıka (konuşma) idi: Memleketin müthiş bir inkıraz tehlikesi karşısında bulunduğunu, buna karşı gösterilecek lâkaydi ve mutavaatın altı yüz senelik bir hükümeti batıracağını ve koskoca bir milletin esaretini mucip olacağını ve fakat azim ve sebatla çalışıldığı takdirde behemehal memleket ve milleti kurtarmak kendilerince muhakkak olduğunu söylüyor; ve milletimizin secaya ve mezayasına (seciye ve meziyetlerine) vakıf bir kumandan olmak itibarıyla her hale rağmen hüsnü (iyi) idare edilmek sayesinde Türk milletinin ve Türk askerinin bu gibi müşkülâtı iktiham edeceğine kat'iyyen (kesinlikle yeneceğine) kani bulunduğunu izah ve kendilerinin de bu maksat uğrunda her şeyi fedaya azim olarak İstanbul'dan çıktıklarını ilâve eyliyorlardı.

Paşa Anadolu'da alêlâde bir kumandan olarak tanınmamıştı. Anafartalar'daki büyük hizmeti herkese itimat telkin etmiş ve kendisine ise büyük bir şöret kazandırmıştı. Son beyanatları da görüştükları ve hatta görüşmedikleri zevat üzerinde büyük bir tesir bırakmıştı. Çünkü o sözleri işitenler onları orada hazır

kitap

bulunmayanlara naklediyorlardı. Paşa bu ilk defasında Sivas'ta bulunduğu kısa müddet zarfında yapılacak teşkilatın esaslarını tespit ve mesaiyi tanzim ettikten sonra Erzurum'da toplanacak kongreye Sivas'tan gidecek azanın biran evvel hareketlerini tavsiye ve daha sonra, Sivas'ta toplanacak umumi kongre için de şimdiden hazırlık yapılmasını tenbih ederek, Sivas'a beraberlerinde gelen zevatla Erzurum'a doğru hareket eylediler.

İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmak teşebbüsü

Bu esnada Paşa'yı İstanbul'a avdet (döndürmek) için ikna edemeyen İstanbul hükümeti mütemadiyen gizli talimat vermekle meşguldü. Bu sıraların en mühim hadiselerinden biri İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmak teşebbüsleri idi. Mustafa Kemal Paşa bu İngiliz teşebbüsüne karşı fevkalade mütecellidane (cesur) hareket edilmek için kat'i evamir ve talimat vermiş olduğu cihetle Üçüncü Kolordu Kumandanı hemen o havaliye gitmiş ve ihraç teşebbüsüne karşı ciddi tedbirler almıştır. Tedbirlerin ciddiliği o raddede idi ki, eğer İngilizler ihraç yapmış olsalardı, kendilerine karşı behemehal ateş edilecekti. İngilizler bu ciddiyet karşısında oraya gelişlerini tevil ile ric'at etmek mecburiyetinde kalmışlar ve fakat bu hezimetin acısını Babîâlî'ye Üçüncü Kolordu Kumandanını değiştirmekle çıkarmak istemişlerdir. Filhakika bu hadise üzerine Rifat Bey'in yerine Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na Miralay Salâhaddin Bey gönderilmiştir. Salahaddin Bey'in de milli emeller haricinde hareket etmeyeceği kanaati bu azil ve tayinin mesele yapılmaması neticesine saik (neden) olmuştur. Yoksa milli hareketlere karşı geleceğinden şüphe olunacak bir kumandan tayin edilmiş olsaydı, hiç şüphe yok ki, o da İngilizler gibi, hatta karaya ayak basmaya muvaffak olmadan kovulurdu!"

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 919 senesi Temmuz iptidalarında (sonlarında) Erzurum'a muvasalat (vardıkları) ettikleri zaman Erzurum Kongresi'ne intihap olunan murahhaslar da (seçilen delegeler de) peyderpey gelmekte idiler. Bununla beraber, bir taraftan murahhasları yetişmemiş yerlere ayrıca tebligat icra edilerek mümessillerin süratle izamı talep ve rica edilmekte beraber, diğer taraftan orada mevcut arkadaşlarla kongreye ait hazırlık etrafında müzakereler yapılmaya ve tedbirler alınmaya devam edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da Anadolu karasına çıkmasından itibaren Babîâlî ile İngilizlere karşı açtığı cidal (mücadele), Erzurum Kongresi muvacehesinde en fiili safhasına intikal edecekti ve artık bu halin tahakkuk etmek üzere bulunduğu anlarda bulunuyoruz.

Erzurum'da kongreye takaddüm eden ilk müzakerelerin bazı çetin ve ciddi safhalar arzemiş olduğunu kabul etmek lazımdır. Kâzım Karabekir Paşa'nın orada Mustafa Kemal Paşa'ya çok kıymetli bir muzahir olmuş (yardımcı) olduğunu ve nihayet bütün arkadaşların Mustafa Kemal Paşa etrafında bir hale çevirmekte gecikmemiş olduklarını kaydetmek lazımdır. O zaman, Trabzon, galiba bir fırka kumandanı olan, Halit Bey'in (Ardahan Mebusu merhum Halit Paşa) Mustafa Kemal Paşa'yı ehemmiyetle desteklemekle temayüz etmiş olduğunu da burada kaydetmek kadirşinaslık iktizasındandır (gereğidir).

Filhakika (doğrusu) vaziyet çok mühim ve meseleler ise çok hayati idi. Memleket ve milletin idaresi namına zevahirin muhafazasına itina edilmekle beraber, hakikatte, daha o tarihten itibaren, İstanbul ile alakayı kesmek, yalnız İngilizlere karşı değil, altı yüz yıllık çürümüş saraya karşı da cihat bayrağını açmak ve bu kararın son merhalesine kadar gitmek lazımdı.

Babîâlî'nin telaşı ve Erzurum Kongresi'ni önleme teşebbüsü

Mustafa Kemal Paşa daha ziyade şark vilayetlerine ait bir içtima olan Erzurum Kongresi'ne iştirakle beraber bunu müteakib, Sivas'ta akdolunacak bütün vatana şamil umumi bir kongre ile tekmil etmeyi düşünmüş ve ona göre tedbir ve tertibata dahi müracaat eylemişti. İşlerin bu silsilesini idrakten çok uzak bulunan Babîâlî ise kongreden hakiki bir mana istihraç edemeyerek (çıkaramayarak) daha ziyade:

- Acaba bizim kapattığımız Meclis-i Meb'usani oralarda mı toplamaya kalkışıyorlar?

Vahimesine kapılmış gidiyordu. Erzurum'daki ne ise ne, fakat Sivas'ta vuku bulacak içtimanın Meclis-i Meb'usani içtimaı olacağı bir aralık Babîâlî'nin kafasına iyice yer etmiş olduğunu evrak ve vesaiki arasında görüyoruz. O sıralarda Dahiliye Nazırı olan Adil Bey'in Adliye Nezareti'ne gönderdiği şu tezkere kongre intihabatına (seçimlerine) ait işler ile İstanbul'daki telâkki tarzlarına bir misal teşkil edebilir:

"Erzurum'da içtima edecek kongreye Darend'e den gönderilecek mebusun masraflarına karşılık olmak üzere, nısf (yarı) maaşlarının itası için, kaza kaymakamı tarafından bilumum memurinden imza alındığı ve kadı efendinin de bu husus için ahaliden iane (yardım) topladığı haber alınmış ve kaymakamın tebdili derdesti icra bulunmuş olmakla, kadı efendi hakkında lazim gelen muamelenin ifası..."

Diyarbakir Valisi ile Dahiliye Nezareti arasında cereyan etmiş olan aşağıda zikredilen kısa bir muhabere ise o zamanın edebi letaifi meyanına kaydolunacak bir mahiyeti haiz sayılsa yeridir:

"Diyarbakir: 8 Temmuz 919 - Her taraftan yola çıkmış olan Erzurum Kongresi azalarının iki güne kadar çıkarılacak isimlerinin iş'arı ile beraber hangi gün Erzurum'da bulunacaklarının inbasını (haberini) Üçüncü

kitap

Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa şifre ile On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na iş'ar ve kumandanlıktan da şifre sureti vilayete bittevdî azanın ne zaman yola çıkarılacağı istifsar olunuyor. İcabi istizan olunur. - Faik Ali"

Diyaribekir Vilayeti'ne:

"Babiâli: 9 Temmuz 919 - C 8 Temmuz 919 - Mustafa Kemal Paşa mazul (azledilmiş) ve harekâtı merduttur. Verdiği emirlerin reddi icap eder. Erzurum Kongresi'nden maksat ne olduğuna dair serian malûmat itası."

Dahiliye Nezareti'ne:

"Diyarbakir: 12 Erzurum. 9 Temmuz 919 - Bundan bir buçuk ay evvel, 10 Temmuz in'ikat etmek üzere, Trabzon Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin talebi üzerine, vilayati şarkiyenin her birinden birkaç azanın Erzurum'da toplanarak, bu vilayetlerin mukadderatını müzakere ve betahsis Ermenistan olmamasını temin için lazım gelen müzakerat ve mukarreratta bulunarak, tedabiri ihtiyatiye tevessül etmekten ibaret olduğu, bittahkik anlaşılmağa, ferman. - Vali: Faik Ali."

Bundan sonra Babiâli'nin etekleri tutuşarak Erzurum'daki Milli teşekküle ve tahsisen Mustafa Kemal Paşa'ya karşı şiddetli bir mücadeleye atıldığı görülüyor. Kongre hakkında Babiâli'nin riyakâr telaşlarından bir iki numune arz etmek faydasız değildir. Dahiliye Nazırı Adil tarafından yazıldığı tahmin olunan atedeki (aşağıdaki) tamim bunlardan biridir:

"Üçüncü Ordu Müfettişi sabıki Kemal Bey (müsveddesinde evvela "paşa" diye yazılmış iken sonra çizilerek "Bey" konmuştur.) ile Bahriye Nazırı esbaki (eski) Rauf Bey'in Erzurum'da milli kongre namıyla bazı kimseleri toplamaya tesaddi ettikleri ve bazı vilayet ve elviyede bu yolda bazı teşebbüsat vukua getirilmekte olduğu alınan haberlerden anlaşılmağadır. Bu teşebbüsat her ne fikir ve niyete müstenit (dayanırsa) olursa olsun, memleketin menafii âliyesine her halde mugayir ve gayet muzurdur. Bununla beraber kavanini mer'iyehi ahkâmına da münafi ve mürettip ve müşevvik ve mültehakları hakkında kanunen mes'uliyeti şedideyi daidir." "Memlekette bu gibi ahval devam edecek olursa vatani mukaddesimizi pek yakından tehdit etmeye başlayan tehlike inkırazdan kurtarmak mümkün olamayacağında akli selim eshabı müttefiktir. Çünkü bu kadar müşkülâtı dahiliye ve hariciye ile muhat olduğumuz bir anı hatırlanmakta böyle her kafadan bir ses çıkacak ve rast gelen istediğini yapacak olursa maazallah felaket tabiidir. İşte bunun içindir ki, her yerde umuru memleket münhasıran hükümet tarafından tedvir ve icra olunur. Ve yine bu hikmete müstenittir ki, hiçbir memlekette umuru hükümete, vazifedar olmayanlar tarafından müdahale ettirilmez. Binaberin (Bundan dolayı) bu kaideyi esasıyeye, hususan bu kadar nazik bir zamanda; riayet edilmemesi, ne hikmeti hükümet, ne de muktezayı basiret ve hamiyetle kabili telifir."

"Binaenleyh vazifedar olmayanların, her kim olursa olsun, umur ve muamelatı devlete zinhar hiçbir vesile ile karıştırılmaması ve müdahalede ısrar edenlerin, kezalik her kim olursa olsun, derakap derdest edilerek pençe kanuna teslimiyle haklarında kanunen terettüp edecek muamelatın ifası ve bu gibi müdahalelerden ahalice husule gelebilecek sui tesiratın her türlü tedabiri lâzimeye müracaatla bilâ ifatei vakit izalesi, elhasıl kavaidi hükümete ve ahkâmı kavaninin ve nizamatı memlekete mugayir olan her hareketin sahai filiyatta tesirat göstermesine meydan verilmeden şediden ve kat'iyen men'ine müsaraat edilerek her tarafa karşı ispatı mevcudiyet ve ibrazı azmü şiddet edilmesi sureti mahsusada tavsiye ve emrû asayışı müddeti kalile zarfında takrir ve tesbite muvaffakiyetinize intizar olunur. - (Altındaki not) Serian yazıla..."

Babiâli'nin hiddetli ve telaşlı bir hal ve vaziyette bulunduğunu gösteren bu türlü iş'aratı (belirtileri) Erzurum Kongresinden evvel başlayarak bütün kongre müddetince devam etmiştir.

Mustafa Kemal askerlikten istifa ediyor

Erzurum Kongresi'ne takaddüm eden mühim hadiselerden biri Mustafa Kemal Paşa'nın pek âşıkı bulunduğu silki celli askeriyeye veda ve istifa ederek "sinei millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunduğu"nu (çok sevdiği büyük askerlik mesleğinden ayrılarak millet için çalışacak rütbesiz bir kişi olduğunu) ilan etmesidir. Bu karar ve ilan milli mücahedenin hakikatten en mühim safhasına mukaddime (başlangıç) teşkil edecek bir maceradır. Haber telgraf hatlarının girebildiği bütün memleket aksamına (sathına) verilmiş olduğu gibi mülkün en ücra köşelerine kadar da posta ile isal edilmiştir (ulaştırılmıştır). Belki bir iki ay bütün memleketin idare memurları bu vesikalardan ellerine geçebilenleri Babiâli'ye göndermekle meşgul olmuşlardır. O zamana kadar Babiâli Mustafa Kemal Paşa'yı mazul (azledilmiş) addetmekle iş görebileceğini ümit ederken bu defa istifası ve "milletin sinesinde bir ferdi mücahit" olarak çalışmaya karar vermesi, Babiâli'yi şaşkırtmış ve ona hakikaten çok büyük darbe teşkil etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifanamesinin metnini buraya aynen dercediyorum (alıyorum):

"Ferdî mücahit" Beyannamesi:

ERZURUM, 8 Temmuz 1919.

"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni amaline kurban etmemek için açılan mücadeleyi milliyetle beraber serbest surette çalışmaya sıfatı resmiye ve askeriyem artık mani olmaya başladı. Bu gayeyi mukaddese için milletle beraber nihayetine kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silki celili askeriye bu gün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gayeyi mukaddesei milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei millette bir ferdi mücahit sıfatıyla bulunmakta olduğumu arz ve ilan eylerim. - Mustafa Kemal."

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında halâs ve necat (kurtuluş) bekleyen millet için bu küçük beyannamenin çok büyük tesirleri olmuştur. Beyannamenin hiçbir kelimesi fazla değildir ve onda her kelimenin çok büyük manaları vardır. Böyle bir karar ve ilandan yalnız Sarayla Babiâli değil, onların istinatgâhları olan İngilizler de korksalar reva idi. Çünkü Anafartalar kahramanının bu kararı ile şarkta, yalnız Türkiye'de değil, belki bütün şarkta, yeni bir cephe açılmak ihtimali o kararı veren ve onu ilan eden bilencilere göre yüzde yüz varitti. Onun içindir ki, bu karar ve ilanın kat'iyeti sabit olduktan ve ilk hayret ve tereddüt devirleri geçtikten sonra Sarayla Babiâli - İngilizlerin talimat ve terbitatıyla - Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına müteveccih bir suikastı başa çıkarabilmek için çok uğraşmışlarsa da - tafsilatı biraz sonra görüleceği üzere - milletin artık Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında ir müttekâ (dayanak) bulan azmi bütün o sefil tertip ve tedbirleri zirüzeber (geçersiz) eylemiştir.

Rauf Bey'in Beyannamesi

Babiâli, takip ettiği cidalde Mustafa Kemal Paşa ile meşgul olurken, Sivas'tan itibaren Hüseyin Rauf Bey'i de işe karıştırmaya başlamış olduğundan Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine Rauf Bey'in dahi bir beyanname neşretmesi muvafık görülmüş, o da yayılmıştır. Hamidiye kahramanı Hüseyin Rauf Bey'in de Mustafa Kemal Paşa'ya iltihak etmiş ve o safta mevki almış olması Babiâli'ye ve onun sarayına ve her ikisinin harici hamilerine karşı müskit (susturucu) bir cevap olabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesini takiben aynı günde Hüseyin Rauf Bey'e de neşrettirilmiş olan beyannamenin metni şudur:

"Mustafa Kemal Paşa ile beraberim!"

"Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkısamı kat'isini hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı ve bütün eli bağlı kalan Dersaadet'teki (İstanbul'daki) hükümeti merkeziyemizin naçarı yüzünden vâki mümaşati (yumuşaklığı) karşısında hakkını ve toprağını ve istiklalini müdafaa ve fedaya azmeyleyen cereyan ve iradei milliyet uğrunda bir ferdi aciz olarak çalışmak için Dersaadet'ten çıktım. Aydın tarihiyle gelerek Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle rüfekasının cihadı millisine (arkadaşlarının milli mücadelesine) iştirak ettim. İstanbul'un solgun, mahsur siması altında kaynayan dindar ve namuskâr ve hareketli bir kan vardır. Payitahtın bütün namuskâr ricali alesseviye ve bilfiil temasta bulunduğum Hüdavendigâr ve Karesi ve Ankara ve Sivas vilayetlerinin tabakatı milliyesi tamamıyla bu gaye ile mütehalli (donanmış) olup mübarek milletin kudreti milliyesine raptı ümit ve âmâl eylemiştir. Vatan ve milletin halâs (kurtuluş) ve istiklali, makamı saltanatı ve hilafetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışmaya mukaddesatım namına ahdü misak eylediğimi arz ve ilan eylerim. - 1919 - Temmuz.

Bahriye Nazırı Esbakı: Hüseyin Rauf,
Beyannamelerin Babiâli'de yaptığı tesir

Bu tebligatı Anadolu'daki memurini mülkiyeden (mülkiye memurlarından) bir kısmı alelusul Babiâli'ye bildirmişlerdir. Bu meyanda (arada) Bitlis Valisi Mehmet Ziya imzalı bir telgrafname görüyoruz ki beyannamenin her ikisini şifre olarak bildirdikten sonra yapılacak muameleyi istizan (izin) eylemektedir. Bu Mehmet Ziya zavallısını o zaman Diyarbakır'da Üçüncü Ordu Kumandanı Vekili olan Miralay Cevdet Bey şaşırtmıştır. Miralay Cevdet Bey, bu suretleri, diğer taraflarda olduğu gibi, bu Bitlis Valisine de tebliğ etmiş ve tebliğin sonuna şu vesayayı (tavsiyeleri) ilave etmiştir:

"Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin askerlikten istifasına dair ve esbaki (eski) Bahriye Nazırı Rauf Bey'in Üçüncü Ordu Müfettişliği erkânı harbiye riyasetinden tebliğ edilen vedaname beyannamelerinin birer sureti balaya (yukarıya) çıkarılmıştır. Bunların mıntikanız dahilinde vatanın en ücra köşelerinde bilcümle evladı vatana aynen tebliğ ve ifhamı (bildirilmesi) hasseten temenni olunur."

Bitlis Valisi Mehmet Ziya Bey ilave ile iki tebliği aldıktan sonra anlaşılan bir hayli düşünmüş ve iki tebliğin suretleriyle Cevdet Bey'in iş'arını aynen nakletmek suretiyle Dahiliyeye yazdığı bir telgrafnamede: "İşbu telgraflar hakkında, vilayetçe meçhul olan ahvali umumiyyeye nazaran yapılacak muamele için, vilayetin irşat ve ikazınıza (yol gösterme ve uyarınıza) ihtiyacı vardır" demiştir.

Bitlis Valisinin bu iş'arını alır almaz Dahiliye Nazırı Adil Bey bir taraftana Bitlis Valisi Ziya Paşa'ya (meğer bu zat Paşa imiş), diğer taraftan bazı vilayetlere ve bunlardan başka Sadrazam Damat Ferit'e ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'ya maruzatta bulunmuştur. Bazı merasim ve icabat farkları ile hemen yekdiğerinin kopyası mahiyetinde olan bu tebligat ve iş'aratın mesela Damat Ferit'e ait olanı şudur:

kitap

"Üçüncü Ordu Müfettişi sabıkı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı esbakı Rauf Bey'in, Diyarıbekir'de Üçüncü Ordu Kumandan Vekili Miralay Cevdet Bey tarafından, 13 Temmuz 1919 tarihinde, Bitlis vilayetine tebliğ olunan telgrafnamelerinin suretleri, leffen (zarf içinde) takdim kılındı. Mezkûr (adı geçen) telgrafnamelerde bahsolunan harekât selameti vatanı tehlikeye ilka (sokacak) edecek netayici vahime tevlit eyleyeceğinden (kötü sonuçlar doğuracağından), icap edenlerin ikazını ve hal ve mahalle göre lazım gelen tedabiri serianın ittihazı ile teşebbüsâtı vakianın men'i ve peyderpey malumat itası zimmında Bitlis, Hüdavendigâr (Bursa), Ankara, Sivas vilayetleri ile Karesi mutasarrıflığına tebligat icra edilmiş ve ciheti askeriyece icap edenlere vesayayı müessire ifası Harbiye Nezareti celilesine yazılmıştır, olbapta - 21 Temmuz 1919."

Hülâsa, Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesi millete gidilecek yolu sarahaten gösterdiği kadar İstanbul'u da korku ve telaşlara salmıştı, bilahare (daha sonra) görüleceği üzere bu korku ve telaşlar hiç de boş değildi.

Erzurum Kongresi açılıyor

Babîâli, kendisine karşı olan bu harekât ile hangi gayelere doğru yürünüleceği meselelerinin bir türlü içinden çıkamayarak, çabalarken Erzurum'da işler tabii cereyanını takip ediyordu. Nitekim 10-23 Temmuz 1919 tarihinde, henüz azaların tamamı bitmemiş olmasına rağmen, kongrenin tarihi akti o gün olacağı hakkında evvelce verilmiş karara ve yapılmış davete tevfikân, Erzurum Kongresi açılmış ve keyfiyet telgrafla nahiyelere varıncaya kadar bütün memlekete ve belediyelere tamim edilmiştir. Milli cıdal (mücadele) hayatımızda, cemiyet halinde hayırlı bir iptidayı (başlangıcı) bildiren bu vesikanın aynen tekrarını lazım addediyorum:

Kongrenin Tamimi:

"Vatanı mukaddesin parçalanması ve istiklali millimizin imhası için mevcudiyetimize tevcih edilmiş olan silah gasp ve tehdidi kırmak ve Ermeni, Yunan ihtirasına karşı milletin azim ve imanından masnu (yapılmış) bir seddi metin tesis etmek üzere Şarki Anadolu vilayetlerinin muvafık mahallinde (uygun yerinde) bütün kaza, liva ve vilayet mümessillerinden mürekkep olarak akti kararlaştırılan ve bilcümle fûruku siyasiye (siyasi partilerin) ve âmalî hususiye (özel amaçların) ve salisiyenin fevkinde bulunan kongremiz tevfikatı Süphaniyeye ve ruhaniyeti Hazreti Peygamberiye istinaden milletin hürriyet ve istiklalini kazandığı yevmi mübeccelle müsadif (mübarek güne rastlayan) bu gün açıldı. Camiai Osmaniye ve İslamiyeden ayrılmak ve makamı hilafet ve saltanat etrafında sarsılmaz bir seddi metin teşkil ile müdafai hukuk için her türlü fedakârlığı ihtiyara âzim bulunduğu ve bu azim ve ittihadî milliden vatan ve milletin selameti ve istiklalinin tulu edeceği (doğacağı) emniyeti kaviyesini arz ve kulübü milletin bizimle beraber bulunduğu kanaatini teyit ve tekrarlar maruzatımızın orada münteşir (yayınlanan) gazetelere ıblağını (ulaştırılmasını) rica ederiz efendim! - Erzurum kongre heyeti."

İstanbul ile Erzurum arasında komedyâ

Bu hadiseden, bütün memleketle beraber, İstanbul'da yalnız Babîâli, gününde, belki saatında haberdar olmuştur. Milletin selametine ait olan bu teşebbüs, o zaman şedit (sert) bir düşman sansürü altında inleyen İstanbul matbuatına akse demezdi. Keza, yine İzmir, Adana gibi ecnebi işgali altında bulunan yerlerimiz de kongrenin içtimainı vaktinde haber alamamıştır. Bu telgrafı alır almaz Babîâli'nin ilk yapacağı işin ne olacağı pek kolay kestirilebilir. Derhal Erzurum vilayetine müracaatla (oralarda neler olup bitiyor, sizin haberiniz yok mu, şöyle yapın, böyle asın ve kesin.) diye atıp tutmak. Filhakika (gerçekten) Babîâli de şu müstacel (acele) şifresiyle aynen böyle hareket etmiştir:

Erzurum Vilayetine

"Şifre gayet müstaceldir (aceledir): Geçende tarafı samii sadaretpenahiden de yazıldığı veçhiyle Erzurum'da toplanacağı bir müddetten beri rivayet olunan kongre hakkındaki teşebbüsât, kanunu esasi ahkâmına mugayir ve menafii aliyei vataniyeye pek muzır olduğu cihetle, in'ikadına (yapılmasına) meydan verilmeyerek men'i ve müteşebbisler hakkında kanunen icap eden muamelatın ifası lazım geleceğinden, vilayetçe ne yapıldığının muvazzahan ve acilen iş'arı ve Harbiye Nezareti celilesinden kumandanlığa da tebligatı lazime icra edilmiş olduğundan, ciheti askeriye ile müttehiden ittihazı tedabir ve idamei takayyüdat olunarak, bu gibi teşebbüsâtı muzır ve sair harekâtı maraziye vukuuna imkân bırakılmamasına esbabının, elbirliğiyle istikmalî, sureti mahsusada tavsiye olunur. - 24 Temmuz 1919."

Bu telaşlı telgrafname üzerine Erzurum vilayeti ile Dahiliye Nezareti arasında komediye pek benzeyen bir halin cereyanını istidlal ediyoruz (seziyoruz). Çünkü evvela vali vekili olan zatın, nezaretin bu telgrafnamesine cevap vermemiş, sonra da bu telgrafnameyi bilmemezlikten gelmiş olduğu görülüyor. Erzurum'dan bir iki gün

kitap

cevap alamayan Babîâli hiddet ve şiddetinin derecesini şu kısa tekit (uyarma) telgrafnamesiyle izhar ediyor (gösteriyor):

Erzurum Vilayetine:

"Şifre gayet müstacel: Zeyil 24 Temmuz 1919 - Kongre hakkındaki iş'ar üzerine ne yapıldığının bu akşama kadar bildirilmesi."

Bunun üzerine vali, yine neden sonra, şu cevabı veriyor:

"Emir buyurulan 25 Temmuz 1919 tarihli telgrafnamei nezaretpenahileri kaydına tesadüf edilememiştir. Münderecatı (ihlali asayiş) hakkında bir kaydı muntazammın bulunmasına göre, bunun asayişe taallük eder bir iş'ar olduğu anlaşılırsa da vilayetin emniyet ve asayişini muhil (bozan) bir hadise olmadığı her gün takdim edilmekte bulunan vukuat telgrafları ile sabittir. Mahaza meseleye kesbi vukuf edilmek üzere mezkûr 25 Temmuz 1919 tarihli telgrafname suretinin tekrar tebliğ buyurulması maruzdur. - 28 Temmuz 1919 Vali Vekili: Hurşit."

Valinin alaya benzeyen bu cevabı üzerine Babîâli'nin ne hale gelmiş olacağını tasavvur ve tahmin güç bir şey değildir. Mahaza vaziyeti, yine Babîâli'nin bu cevabı üzerine gönderdiği şu şifresinde mütalaa etmek mümkündür:

Erzurum Vilayetine:

"C 28 Temmuz 1919. Sehi (yanlışlık) vardır. Telgrafname 24 Temmuz tarihidir. Onun ahkâmına tevfi kanun icabatının bila ifatei vakit (zaman kaybedilmeden) icra ve inbası muktazidir. Bir de "kongre" namı altında aktedilmek istenildiği rivayet olunan hilâfi kanun içtima hakkında yazılan telgraflara cevap vermemeniz dikkati celbetmektedir. Bu sükûtun devamı hakkınızda nasıl bir fikir peyda edeceğini izaha hacet yoktur. Bu bapta telgrafnamelerim üzerine ne yapıldığının yarına kadar muvazzahan, behemehal iş'arı lüzumu son defa olmak üzere ihtar olunur. - 29 Temmuz 1919."

Vesaik arasında nihayet valinin Babîâli'ye cevap verdiğini müşir (işaret eden) bir telgrafname görülüyorsa da nasıl cevap vermiş olduğunu gösterir bir vesikaya tesadüf edilememiştir. Mahaza cevabın mahiyetini, o zamana kadar iltizam ettiği hattı hareketinden, istidlal etmek (çıkarmak) güç bir şey değildir. Vali (burada asayiş ihlal eder bir mesele yoktur, kongreye gelince o kanunî ve millî bir içtimadır) demiş olacak.

Komedinin devamı: Babîâli

Mustafa Kemal Paşa'yı arıyor

Erzurum Kongresi'nin in'ikadı (yapılması) ile Babîâli'nin bir şüphesi daha zail olmuştur ki, o da Mustafa Kemal Paşa'nın nerede bulunduğu hakkında o günlerde düştüğü vehim ve tereddütten doğma bir ıstırap hali idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gittiği malum olduğu ve hemen her gün her taraftan müeyyet (doğrulamayı) haberler de gelmekte bulunduğu halde, bir aralık kimbilir kimin tiz aklı ile, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da gibi görünerek orasını terk etmiş ve belki asker cem'i (toplama) ile bazı tedabir ve tedarikata geçmiş bulunduğu vahimesi husule gelmiştir.

Babîâli bu vahime ile bir aralık adeta bütün Anadolu içinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya çıkmıştır. Bu maksatla şuraya buraya çekilen telgraflarla alınan cevaplardan birkaç numune vermek zevkli bir ilave olabilir. Babîâli'nin bu maksatla mesela Sivas, Bitlis, Van, Erzurum vilayetlerine gönderdiği garip telgrafname şudur: "Silki askeriden müstafi sabık paşa Mustafa Kemal Bey veya Efendi elyevm (bugün) nerededir, ne ile meşguldür, ne tavir ve meslek takip etmektedir? Serian iş'arı! (acele bildirilmesi)".

Mezkûr (adı geçen) vilayetlerin verdikleri cevaplar da şunlardır:

"Sivas C. 19 Temmuz 1919: Mumaleyh bayramın birinci günü alesseher (sabah) otomobile Sivas'tan Erzurum'a gitmişti. Ondan sonra kendisinden bir malumat alınmamıştır. Eğer elyevm (bugün) orada mıdır, yoksa başka tarafa mı gitmiştir, ne ile meşguldür, buraca meçhul olduğundan mahallinden istifsar buyurulması (açıklığa kavuşturulması) muvafık olacağı maruzdur. - 20 Temmuz 1919 - Sivas Valisi: Reşit."

"Van - C 19 Temmuz 1919: İstifadan sonra Erzurum'da idi. Şimdi nerededir ve ne yapıyor, bilmiyorum.

Erzurum'dan sual buyurulması. 22 Temmuz 1919 - Vali: Haydar."

"Bitlis - C 19 Temmuz 1919: Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da olacaktır: Tarzı iş'arından müdafaai milliye cemiyetleriyle tevhibi mesai edeceği anlaşılmakta ise de tavir ve mesleki hakikisi hakkında Erzurum vilayetinden istihsali malûmat buyurulması maruzdur. 23 Temmuz 1919 - Vali: Ziya."

O zaman Erzurum vali vekâletini kadı efendi ifa ediyormuş. Kadı efendi her nedense telgrafla cevap vermeyi muvafık bulmayarak hususî ve mahrem bir arıza ile arzı keyfiyet eylemeyi tercih eylemiş ki, o da aynen şudur:

Dahiliye Nezareti Celilesine

-Zata mahsustur-

Devletlû efendim hazretleri,

Silki askeriden müstafi sabık paşa Mustafa Kemal Bey veyahut Efendi'nin elyevm nerede olup ne işle meşgul

kitap

bulunduğunun ve ne âdet ve meslek takip etmekte olduğunun arz ve iş'arı 19 Temmuz 1919 tarihli ve 72 numaralı şifre telgrafnamei alii nezaretpenahilerinde emir buyuruluyor. Müşarileyh istifa ederek, istifanamesinin bir sureti 10 Temmuz 1919 tarihli, 5661/683 numaralı arize ile makamı samii asıfanelerine takdim kılınmıştı. Hali hazırdaki vaziyete nazaran kendisi ikametgâhında bulunarak hususatı şahsiyesiyle meşgul olduğu ve hariçle nadiren ihtilatta bulunduğu anlaşılmış ve alınan malumat bunu müeyyet bulunmuştur. Olbapta emrû ferman hazreti menlehilemrindir. 20 Temmuz 1919 - Erzurum Vali Vekili: Kadı Mehmet Hilmi

İşte Erzurum Kongresi'nin toplanışı Babiâli'nin bu şüphesini de bertaraf eylemiş ve çünkü kongre kendi küşadını (açılışını) tamimen bütün memlekete bildirdiği gibi kongre reisi Mustafa Kemal Paşa dahi aynı günde, 10 Temmuz, telgraflarla her tarafa tebrik eylemiştir. Bu telgrafnamenin sureti şudur: "Erzurum - 22 Temmuz - Milletın idarei mutlaka ve müstebidenin inhidamı zahirini idrak ve meşruiyeti mukaddesenin tuluunu tes'it eylediği rumi 10 Temmuz yevmi mübeccelini tebrikle tahlis ve istiklali vatan uğrunda amali milliye ve mesaii mukaddesede muvaffakiyetler temenni eylerim. - Mustafa Kemal"

Kongrenin çalışmaları

Erzurum Kongresi derhal vatani ve milli mesaisine geçerek milletin maruz bulunduğu tehlikelerle, bunlara karşı alınacak tedbirler hakkında müzakeratına (görüşmelere) başlamış ve ara yerde bir taraftan Babiâli'nin sakim (yanlış) harekâtını zemin ve zamanın icabatına muvafık bir lisanla ihtar ederken, diğer taraftan Türk milletinin boynunu kolay kolay ölüme teslim edivermeyeceğine ait olarak da harice söz ve ses ulaştırmaya çalışmıştır. Kongrenin bütün mesaisi (çalışması) muntazam telgraflarla ve posta ile memleket dahiline gönderilmekte olduğundan bu içtima, o zamana kadar bir istinat ve ittihat (dayanacak güç ve birlik) noktası bulamamaktan mütehayyir (şaşkın) ve müteessir bulunan millet için kuvvetli bir ümit şulesi (ışığı) halinde parlamaya başlamıştı.

İstanbul, Mustafa Kemal'e Rauf Bey'in tevkifleriyle tahtelhıfz (koruma altında) gönderilmelerini istiyor

Kongre İngilizleri kudurtmuş ve elbette onların tazyiklerinin de inzimamiyle (eklenmesiyle) Babiâli'yi şaşırtmıştır. Babiâli, muhtelif tedabiri mezbuhaneye (yok edici tedbirlere) başvurmuş ve bunlardan en gülünç olmak üzere Mustafa Kemal Paşa'yı güya derdest ve tevkif ettirmeye ve mahfuzan İstanbul'a izamını emir etmeye kadar ileri gitmiştir. Sadrazam Damat Ferit'in el yazısı ile imzasını ihtiva eden tezkerei samiyenin sureti aynen şudur:

Dahiliye Nezareti Aliyesine
Müstaceldir (Aceledir)

"Utufetlû efendim hazretleri, Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümetin mukarrerat (karar) ve tebligatına muhalif harekât ve tahrikatta devam ve ısrar etmekte oldukları imzaları altında neşrettikleri beyannamelerle mahallerinden vuku bulan iş'arattan anlaşılmasına binaen mumailiyhimanın (bunları yapanların) hemen derdest edilerek Dersaadet'e (İstanbul'a) izamları (gönderilmesi) zımnında Harbiye Nezareti aliyesine, mahalli kumandanlıklarına ve tarafı âlilerinden de memurini mülkiyeye telgrafla tebligatı seria ifası (hızla) ve Hariciye Nezareti celilesine de malumat itası meclisi vükelâca bittensip icabı icra kılınmış olmakla iktizasının serian ifasına himmet buyurulması siyakında (doğrultusunda) tezkire-i gulüvvü suri terkim (tarafımdan yazılması) kılındı efendim. - 20 Temmuz 1919 - Sadrazam: Damat Ferit"

Babiâli bir taraftan bu kararı vermekle beraber diğer taraftan bu mütecellidane (kahramanlık gösteren) hareketini ajansla neşir ve ilan dahi etmiş olduğundan, bilahare görüleceği üzere, Erzurum Kongresi, buna karşı layık olduğu lisanla mukabele etmiştir. Dahiliye Nazırı'na gelince, o da Sadrazamın tezkeresiyle aldığı karara tevfikan; derhal bütün vilayetlere şifre ile âcil ve kat'i tebligat icra etmişse de iş bittabi bu halde kalmıştır. Dahiliye Nazırı sadaret tezkiresi dahilinde telgrafla tamimen tebligat icra ettikten sonra ertesi gün Erzurum, Ankara, Bitlis, Sivas, Trabzon Mamuretülaziz (Elazığ) ve Van vilayetleriyle Erzincan mutasarrıflığına her nedense ayrıca bir de şu telgrafnameyi göndermeye lüzum görmüştür.

"26 Temmuz 1919 tarihli şifre telgrafıyla bildirilen Mustafa Kemal ve Rauf Beyler, mahfuzan İstanbul'a sevk olunacaklardır - 30 Temmuz 1919."

Bu kadar manasız bir karar ve tebliğin göreceği bir mukabele (karşılık) de tabii gülünç olacaktı. Öyle ya, Erzurum'da yapılacak bir iş için faraza Konya veya Antalya ne yapacaktı?.. Muhtelif vilayetlerden gelen cevaplardan birkaçını kaydetmeden geçemiyorum:

"Ankara - C 30 Temmuz 1919. - Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin merkez ve mülhakatı vilayete gelmedikleri

kitap

mahallerinden alınan malumat üzerine maruzdur. 11 Ağustos 1919 - Vali vekili mektupçu: Mehmet Halet."
"Van - 30 Temmuz 1919: Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin bu vilayette bulunmadıklarını 22 Temmuz tarihinde arzetmiştim. 2 Ağustos 1919 - Vali: Haydar."
"Erzincan - C 30 Temmuz 1919: Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin liva dahilinde bulunmadıkları maruzdur.- Mutasarrıf: Eşref"
"Sivas - C 30 Temmuz şifreye: Evvelce de arzulunduğu üzere mumaileyhima mukaddema Erzurum'a giderek bir daha buralara avdet etmemişlerdir efendim. - 31 Temmuz 1919 - Vali: Reşit"
Muhtelif vilayetlerin cevapları içinde Erzurum'unki ile Konya'nınkiler şayanı dikkattir. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal Paşa'nın harekâtında hilafı kanun (kanuna aykırı) hiçbir şey görmüyor, ikincisi ise (şayet bu zatlar buraya gelirlerse onları ben ne ile ve nasıl tevkif edebilirim? diyerek Babî'li'yi tenkit ve tahtie ediyor (suçluyor). İşte cevaplar:
"Erzurum - C 29 Temmuz 1919 tarihli şifreye: Keyfiyetin 2 Ağustos 1919 şifre ile arzedilmiş olduğu ve Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhalif harekât ve tahrikatta buldukları hakkında şimdiye kadar buraca bir malumat olmadığı maruzdur. 14 Ağustos 1919 - Vali vekili: Hurşit."
"Konya - C 30 Temmuz 1919 - Mustafa Kemal ve refikinin (arkadaşının) sureti derdestleri için bütün mülhakatı (vardığı) vilayete tebliğ ettim. Binaenaleyh bunlar henüz bu havaliye gelmemiş olmalarına binaen bu tebligat sırf bir kaydı ihtiyatiden ibaret kalır. Askeri menabiden tereşşuh (kaynaktan sızan) eden malumata nazaran Mustafa Kemal bir kuvvei azime ile karinen (yakıştırmaya olarak) buralara geleceği rivayet ediliyor ki böyle bir hal muvacehesinde burada bulunan kolordunun da kendisine iltihak edeceği her türlü istibahtan (şüpheden) azadedir. Şu halde ise elde bulunan birkaç polisle bittabi bunlara mukavemet kabil olamaz. Olamaz. Binaenaleyh şayet Mustafa Kemal ve refiki buralara gelecek olursa ikinci kolordu müfettişliğinden bunlara iltihak etmeyeceğine dair teminat alınmamışsa bunların derdesti hakkında verilmiş olan emrin kâğıt üzerinde kalmış olacağını arz ederim. - 1 Ağustos 1919 - Konya Valisi: Cemal."

Kongrenin Babî'li'ye mukabelesi

Vaziyetin silsilesine nazaran (gelişmesine göre) artık yine Erzurum Kongresi'ne avdet edebiliriz: Babî'li'nin bu hareketlerine karşı kongrenin de yapacağı bir iş vardı ki o da Babî'li'ye mukabeleden ibaretti. Erzurum Valisinin telgrafnamesi için dahili safhasına cevap olduğu kadar kongrenin Babî'li tarafından ajansla neşrolunan hükümet siyasetine karşı mukabelesi de umumi ve harici bir mukabele teşkil etti. Filhakika (gerçekten) hemen o günlerde kongre bilmüzakere (görüşüp kararlaştırarak) telgraf tellerine şu umumi beyannameyi tevdi etti:

"Dün intişar eden 23 Temmuz 1919 tarihli ajansta zatı sadaretpenahinin Anadolu'da iğtişaş (bozgunculuk) zuhur ettiğine ve kanunu esasiye muhalif olarak Meclisi Mebusan namı altında içtimaat vukubulduğuna ve hukuki şehriyar ve menafii âliyei vataniyeye muhalif olan bu harekâtın memurini mülkiye ve askeriye tarafından men'i icap edeceğine dair vilayet ve elviyei müstakilleye tebliğ kılınan beyanatını halî in'ikatta bulunan kongremiz huzurunda kemali hayret ve telehhüfle (üzüntüyle) mevzu bahseyledik. Cenabı Hakkın bir lütfu mahsusu olan milleti necibelerinin avakıbı (sonuçları) umuru derk ve teyakkun eylemesi cihetiyle en sakin zamanlarda bile emsaline tesadüf edilemeyecek derecede sükûn ve asayişe mazhar olan vatanımızın hükümeti seniyemizle düveli itilafiye (itilaf devletleri) arasında aktedilen mütarekenamenin yirmi dördüncü maddesi ahkâmına ithal edilmesini adeta temin edecek mahiyette bulunan beyanâtı vakıanın devlet ve memleketin mesuliyeti mutlakasını deruhte buyuran zatı sami lisanından suduru (olma) muvaceheî millette (millet açısından) gayri kabili telafi netayici (sonuçlar) müellime tevlit edebileceğine (doğuracağına) kanaat ederek, hakikate bilkülliyeye mugayereti, ecnebilerin de tahtı tasdikinde bulunan iş bu meselenin lisanı kat'ii devletle tekzibini istirham ederiz.

Makamı uzmayı hilafet ve saltanata ilelebet muti ve münkat (itaat eden ve boyun eğen) olacağını her suretle teyit ve tecdit eyleyen ve akıbetin havf ve dehşeti önünde milli hissiyat ve efkârını irae (düşüncelerini göstermek) eylemek üzere içtima eden ve mümessili buldukları vilayati şahaneleri efkârını bihakkın temsil eyleyen kongreyi Meclisi Mebusan mahiyetinde göstererek esasen bir seneye karip (yakın) müddetten beri her dakika Kanun-u Esasi'nin maddei malûmesine muhalif hareket eden hükümetin, millete, bigayri hakkın atfı cürüm eylemesi, hakikatın ne derecelerde tahrif edildiğine bariz bir numunedir.

Memurini mülkiye ve askeriyenin menafii âliyei vataniyeyi muhafazaya hâdim heyetlerden ibaret olması itibarıyla da aynı gayeyi temine matuf olan maksadı milli için ellerinden gelen suhuleti ve muaveneti ibraz eylemeleri icabederken men ve zecir (yasak ve önleme) ile ihtar buyurmaları ezhanı beşerin (insan aklının) hüsnü tevile kudreyap olamayacağı mesailendir (meselerdendir). Millet ezher (güzel) cihet muhilli (tarafaların bozan) hukuk ve muhalifi siyaset ve ihtiyat olan beyanâtı vakıanın tashih ve tekzibini ve keyfiyetin Babî'li canibinden kongremize itminan bahşolacak veçhile malumat ita buyurulmasını ve müdafaai hukuku milliyede iltizamı basiret ve teenni (dikkatli) olunmasını temin etmek üzere Meclisi Mebusan'ın bila ifatei zaman (zaman kaybetmeden) içtima davet edilmesini derkâr olan hakkı tabisine istinaden istirham eylemekte yekzebandır (tekdildir)."

kitap

Görülüyor ki kongre, yalnız İngilizlere karşı değil, fakat Saray ve onun Babıâli'sine karşı da cidal (mücadele)bayrağını açmıştır. Şu ilk günlerde hiç olmazsa bu ruh ile müteharriktir. Filhakika Mustafa Kemal Paşa'nın dahil bulunduğu bir cemiyet ve heyetten başka türlü bir harekete de intizar olunamazdı (beklenemezdi).

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi hakkındaki düşünceleri

Erzurum Kongresi'nin adı Şarki Anadolu Vilayetleri Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Kongresi idi ve başlıca hedefi, o zaman Diyarıbekir Valisi olan Faik Âli Bey'in pek iyi tarifi veçhiyle (tarif ettiği gibi) ezcümle bu vilayetlerimizin Ermenistan olmamasını temin etmekten ibaret bulunduğu halde bu kongre takip ettiği mesai ve vasıl olduğu netayiç (sonuçlar) itibarıyla daha şâmil (geniş) ve daha vatani bir mahiyet almıştır. Bu neticeyi tahsisen (özellikle) Mustafa Kemal Paşa'nın deha ve tedbirine medyun bulunuyoruz. İstanbul'dan Anadolu'ya giderken, dahili ve harici bütün gailelerin, ancak Anadolu'yu merkez ve mesnet ittihaz etmek (dayanak yapmak) suretiyle hakkından gelinebileceğini takdir eylemiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlıları İzmir'de denize dökmek gayesine varmak için neden mülkün ta şarkına gitmiş olduğu, Erzurum Kongresi'nin mesaisindeki inkişaf (çalışmasındaki gelişme) tarzında dahi anlaşılır. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa, bu noktai nazarını (görüşünü)her hususatta ifade dahi eylemiştir. Paşa bu bahse temas ettikçe şöyle söylemiştir:

"- Memleketi, içinde bulunduğu müthiş badireden kurtarmak için yalnız bu kuvvetin temini lazımdı: Millet'in vahdeti (birliği).Halbuki harici düşmanlarla dahili ahmakların berbat ve perişan ettikleri başlıca kuvvet de bu idi. Vaziyetin hakikaten müşkül ve tehlikeli olduğu hatırlanmalıdır: İzmir ve havalisine çıkarılan Yunanlılarla yalnız o yerlerin halkı meşguldü. Şark vilayetleri ise "aman bizi Ermenistan yapacaklar!" telaş ve heyecanı içinde idiler. Adana ve havalisi yalnız kendi başının derdi içinde çabalayıp duruyordu.

Fakat vatani meselelerde bu mahalli hissiyat hiçbir derde deva olamazdı. Her yer kendi başına kalsa muhakkak surette biri diğerini takiben sükût ederdi (düşerdi). Onlardan hatta birinin sükûtu (düşmesi) esaslı surette bütün vatanın izmihlalini (yokolmasını) izhar etmeye (hazırlamaya) kifayet edebilirdi (yetebilirdi). O halde çare olarak milletin vahdetini (birliğini) temin etmeli, mesela şark vilayetlerine giderek "Evet, yerden göğe kadar hakkınız var, buraları asla ve kat'a Ermenistan olmamalıdır. Ancak bu böyle olmamak için İzmir'de Yunanistan olmamalıdır." Demeli ve o hamiyetli halkın basiret ve intibah (uyanık) gözü bütün vatana şamil bir ufku rüyete (görmeye) tevcih kılınabilmeli idi.

Erzurum Kongresi'ne iştirakta gayemiz bu idi ki, muvaffak oldu. Sivas'ta bu vahdetin temin ve tevsii (birliğin sağlanması ve geliştirilmesi) yolunda yürünüldü ve nihayet hadisat (olaylar)pek tabii ve fakat herhalde hesap edilmiş bir cereyanla Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini, yani Türkiye'yi adeta kendiliğinden ortaya çıkarmış oldu.

Filhakika (gerçekten) Erzurum'da şark vilayetlerine ait meselelerle meşgul olunmamış değildir. Fakat kongre daha ziyade umumi ve vatani maksatları hedef tutmuş ve neticede tanzim ettiği esaslar, bu yolda bütün milletin iştirak ve takip edeceği esaslar olmak üzere takarrür eylemiştir.

Manda fikrine karşı ihtar ve Vilson'a muhtıra

Hatırlardadır ki, mütarekenin ilk günlerinden itibaren buralarda revaç bulmak isteyen bir fikir de "mandacılık zihniyeti" idi. Bu "manda" kelimesi de "Versay" konferansının icatlarından bir şey olup galip devletlerin istila politikalarını örtmeye yarar bir tabirden ibaret bulunduğu halde bir aralık memleketimizde:

- Bütün bütün mahvolmaktansa ehveni şer addolunacak bir devletin himayesiyle vaziyeti kurtaramaz mıyız? Zihniyetinin tebarüzü (belirmesi) neticesi olarak ve buna diğer propagandalar da inzımam ederek yavaş yavaş meydan almıştı. Ezcümle meşhur prensipleriyle adeta yeni bir peygamber gibi görülen "Vilson"un memleketinden birtakım heyetler İstanbul'a gelerek burada, Suriye'de ve şark taraflarında bazı tahkikat icrasına girişmişlerdi. Bunlar gittikleri memleketin halkına:

- Hangi devletin mandasını istersiniz?

Sualini sorup cevaplar alıyorlardı.

Buna karşı İngilizler ve taraftarları dururlar mı?... Derhal "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" şeklinde diğer bir taazzuv ve (İngiliz mandasını isteriz) diye bir teşebbüs!.. İşte bu fikirlerin çarpıştığı sıralarda bir Amerikan heyetinin İstanbul'daki tahkikatı Erzurum Kongresi'ne aksetti ve halkı ikaz maksadıyla bir ihtar neşredildi. Ayrıca Amerika Cumhurreisi Vilson'a da sert bir muhtıra gönderildi. Bu muhtıra şöyle bitiyordu:

"Artık mahvımızın mütezem olduğunu anlıyoruz. Son kararı vermek bize teveccüh ediyorsunuz. Ve son karar ise şeref ve namus ile ölmek, ecdadımızın bunu celadetiyle yoğrulmuş olan bu topraklar üzerindeki hâkimiyeti bizim ve evlatlarımızın kanıyla müdafaa eyleyerek cihana yeni bir fedakârlık ve kahramanlık misali terkeylemektir."

Erzurum Kongresi bir taraftan bu mesaiyi görürken, diğer taraftan milli tesisat ve teşkilatı dahi tespit eyliyordu. Müteakiben "Sivas'ta bütün vatana şâmil ve umumi bir kongrenin akti" (toplantısı) büyük bir tehalükle (istekle) kabul edildi ve Erzurum Kongresi 1919 senesi Ağustosunun yedisinde mukarreratını ilan ederek

içtimalarına nihayet verdi.

Mustafa Kemal ilk muvaffakiyet ve zafer adımını
Erzurum Kongresi'nde atmıştır.

Erzurum Kongresi, esasen Şarki Anadolu vilayetlerimize ait meseleleri müzakere için davet edilmiş olduğu halde, pek çok kimse farkına varmaksızın, halas (kurtuluş) ve istiklal cidalimizin (mücadelemizin) esasları orada kararlaştırılmıştır. Hâlâ bu gün Erzurum Kongresi'nin hakiki mahiyeti ile ehemmiyetini bilmeyenler çoktur. Tarihin tenvirî (aydınlatılması) namına şu hakikatın iyi bilinmesi arzu olunur ki, karanlıklar içine yuvarlanmış koca memlekette, halâs ve reha (kurtarıcı) rolünü oynayacak olan büyük millet çocuğu, ilk muvaffakiyet ve zafer adımını Erzurum Kongresi'nde atmıştır.

Bunun zahiri cereyanı (dıştan görünüşü), kolaylıkla olup bitivermiş gibi bir manzara takip etmişse de iç yüzünde, yalnız çekenlerin bildikleri, müşkülât mevcuttur. Zor veya kolay netice itibarıyla, Erzurum Kongresi, sıracca millî teşekküllerin ilki olarak görüldüğü kadar mahiyet ve ehemmiyet itibarıyla da yine böyle bir mevkiin sahibi olmayı hak etmiştir.

Şimdiye kadar memleket içinde çok şeyler olup bittikten sonra Erzurum Kongresi'nin mesai ve mukarreratı yeniden ve dikkatle gözden geçirilebilir ve böyle yapılıncaya görülür ki, meğer her şeyin ilk tohumları zaten orada ekilmiş ve ilk sağlam esaslar daha orada iken kurulmuştur; aradan bu kadar zaman geçtikten sonra kongre beyannamesi tekrar okunursa bu müddeamızın (iddiamızın) isabeti teslim edilir:

Misakı Millî esasatı Erzurum Kongresi mukarreratı meyanındadır (kararları arasındadır). Ciddi bir tahlil, Teşkilâtı Esasiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresini bile Erzurum Kongresi müzakerat ve mukarreratına (görüşme ve kararlarına) irca edebilir. Orada her ihtimal derpiş edilmiş (öngörölmüş) ve her ihtimalin cevabı, yazılı veya az çok müphem (kapalı) olarak, verilmiştir. Bilvesile kaydetmek muvafık olabilir ki, 'Misakı Millî' dediğimiz vesikayı milletin kahir ve galip iradesiyle İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan kabul ve takrir etmişse de hakikatte onun daha mükemmel bir müsveddesi bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilmişti. Galiba 919 senesi kanunlarında (Aralık) idi, kendilerinden aldığım bir mektupta takriben (yaklaşık olarak) şöyle bir fıkraya vardı:

"Millî bir hattı hareket ilk işlerden biri olarak elzemdir. Bu maksatla biz burada bir şeyler formüle ettik. Arkadaşlardadır, göreceksiniz. Orada daha ziyade konuşursunuz. Fakat zannederiz ki, üzerlerinde karar kılacağınız esaslar nihayet onlar olacaktır."

"Misakı Millî" diye kabul ettiğimiz esasat ise filhakika -yalnız zu'fa (ikinci noktalara) ait bazı tadilâtlarla!- onlardan ibaret oldu. Paşa'nın zaten kafasında olan bu esasat ise daha Erzurum Kongresi'nden itibaren millî hattı hareket olarak kabul ve takrir edilmiş bulunuyordu.

İlk millî toplantının ifadesi: Erzurum Kongresi
beyannamesi

Erzurum Kongresi'nin neşrettiği beyannemeyi tarihi bir vesika olarak aynen dercediyorum:

"Mütarekenin akdini müteakip gittikçe artan ahit şikenane muamelât ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi aksamı mühimmei memalikimizin fiilen işgali ve Aydın vilâyetinde ika edilen tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinden hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve imhayı İslam siyasetiyle istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde (Pontus) hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya'dan ve diğer sahillerden akın akın, muhacir namı altında, gelen, yabancı Rumların ve bu meydana da müsellâh (silahlı) eşkiya çetelerinin sevk ve celbedilmesi gibi hadisat karşısında, mukaddes vatanın inkisam ve inhilâl (bölünme ve çökme) tehlikesini gören milletimiz, hiçbir iradei milliyeye istinat etmeyen hükümeti merkeziyemizin bu alâm ve fecayie çaresiz olamayacağına emsali meş'umesiyle (kötü örneğiyle) kani ve birçok müessirat tahtında ihtimal ki daha elim ve gayri kabili hazım mukarrerata da serfûru (baş) edeceğinden tamamiyle endişenak (endişeli) bulunuyor.

Binaenaleyh kendini en yakın ve en hunin (kanlı) tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu vilâyatının mukaddesatını bizzat muhafaza gayesiyle ve her tarafta vicdanı millîden doğmuş cemiyetimizin, iştirakiyle ahiren mün'akit olan (yapılabilen) Erzurum Kongresi 7 Ağustos 919 tarihinde mesaisine (çalışmasına) hitam (son) vererek bilütfi tealâ berveçhi ati mukadderatı ittihaz etti (aşağıdaki kararları aldı):

1- Trabzon vilayeti ve Canik sancağıyla vilâyatı şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Mamuretülaziz, Van ve Bitlis vilâyatı ve bu saha dahilindeki elviye-i müstakille hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camia-i Osmaniyeden ayrılmak imkânı olmayan bir küldür, saadet ve felakette iştirak-i tamı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anasır-ı İslâmiye yekdiğerine karşı müteakbil bir hissi fedakârî ile meşbu' ve vaziyet-i irkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2- Osmanlı vatanının tamamiyeti ve istiklâli millimizin temini ve makamı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için "Kuvayı milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak" esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale , Rum ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkki edileceğinden, müttehiden

kitap

müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyeti siyasiye ve muvazenei içtimaiyeyi muhil olacak surette anasırı Hıristiyanıyeye yeni birtakım imtiyazat itası (imtiyazlar tanınmasını) kabul edilmeyecektir.

4- Hükümet-i merkeziyenin bir tazyik (baskı) karşısında buraları terk ve ihmal ıztırarında (zorunda) kalması ihtimaline göre makamı hilâfet ve saltanata merbutiyeti (bağlılığı), ve hukuk-i millîyeyi kâfil tedabir (kefil olunan) ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5- Vatanimızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasırı gayri müslimenin (gayri müslüm unsurlar) kavanini devleti Osmaniye ile müeyyet hukuku müktesebelerine tamamiyle riayetkârız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti (koruması) zaten mukteziyatı diniye, an'anatı milliye ve esasatı kanuniyemizden olmakla bu esas kongremizin kanaatı umumiyesile de teyit olunmuştur.

6- Düveli itilafıyece (İtilaf Devletlerince) mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel (Ekim) 1919 tarihinde hududumuz dahilinde kalan ve her mıntikasında olduğu gibi Şarki Anadolu vilayetlerinde de ekseriyeti kahiresini (büyük çoğunluğunu) İslamlar teşkil eden ve harsî, iktisadi tefevvuku (üstünlüğü) Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayri kabili infikak (ayrılmaz) öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukasemesi (takvimi) nazariyesinden bilkülliye sarfı nazarla mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiye, ırkiyye ve diniyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına (desteklenmemesine) ve bu suretle tamamiyle hak ve adle müstenit (adalete dayanan) bir karara intizar olunur.

7- Milletimiz insani ve asri gayeleri tebcil ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklali ve vatanimizin tamamisi mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah (belirtilen) hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai ve iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selameti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı amali milliyetimizdir.

8- Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tabi olması zaruridir. Çünkü iradei milliyeye gayri müstenit herhangi bir heyet hükümetin indî ve şahsi mukarreratı milletçe muta (veri) olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdide kadar mesbuk ef'al (geçmiş işler) ve netayıçle sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu zucret (sıkıntı)ve endişeden kurtarmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet (gerek)kalmadan hükümeti merkeziyemizin de meclisi milliyi hemen toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği (alacağı) bilcümle mukarreratı (kararları) meclisi millinin murakabesine arzemesi mecburidir.

9- Vatanimizin maruz kaldığı âlâm (acılar) ve hadisat ile ve tamamen aynı maksatla vicdanı milliden doğan cemiyetimizin ittihat ve ittifakından hasıl olan kütlei umumiye bu kerre Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla tevsim olunmuştur (adlandırılmıştır). İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyyen aridir (bütün olarak uzaktır). Bilcümle İslam vatandaşlar cemiyetinin azayı tabiiyesindedir (doğal üyesidir).

10- Kongre tarafından müntehap (seçilmiş) bir heyeti temsiliye kabul ve köylerden bilittibar vilayet ve merakizine kadar mevcut teşkilatı milliye tevhit ve teyit olunmuştur."

7 Ağustos 1919 Erzurum Kongre Heyeti

İşte Erzurum Kongresi'nin bütün millete tamim olunan (duyurulan) çok meşkûr mesaisi neticelerini natık (şükran duyulan çalışma sonuçlarını dile getiren) çok mühim beyanname budur. Onun tekrar okunması, Mustafa Kemal Paşa'nın azim ve iradesiyle daha o zaman başlamış olan milli cidalin (mücadelenin) ne kadar büyük karar ve kanaatlere istinat etmiş (dayanmış) olduğunu daha iyi gösterebilir. Bu neticeler nasıl alınmıştır?

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ne giderken şöyle düşünüyordu:

1- Velevki mevzii olsun milli vahdete (birliğe) doğru gidecek tesanütler (dayanışmalar)çok iyi idi, fakat iftirakın hatta lafı asla caiz olamazdı.

2- Memleketi, önünde bulunduğu belalara karşı, yalnız milli vahdet (birlik) kurtarabilirdi, mahalli tesanütlerin kendilerini kurtarmaya bile faydası olamazdı.

3- Erzurum'da yalnız şark vilayetleri değil, belki vatanın İzmir ve Adana gibi bilfiil tehlikeye girmiş parçaları konuşulursa o zaman şark vilayetlerinin dahi selametini temin edecek yol görülmüş, bulunmuş olurdu...

İşte Erzurum Kongresi; Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti ile, müzakeratını (görüşmelerini) bu ruh dairesinde yürüttü ve şark vilayetlerinden ziyade bütün vatanla alakadar bir heyet halinde göründü. Mukarreratı (kararları) okunduğu zaman, hayretle fark olunur ki, Erzurum Kongresi belki en az şark vilayetleri ile meşgul olmuştur. Bu bahse temas eden bir maddede -o da mühim olarak- eğer şark vilayetleri günün birinde müstakil hareket etmeye mecbur olurlarsa bu hareketin dahi bütün Türk camiasından ayrılmamayı, hatta vatanın parçalanmasına rıza göstermemeyi istihdaf edeceği sarihtir (hedef alacağı açıktır).

Bu böyle olmak için, Mustafa Kemal Paşa'nın, daha Samsun'da Anadolu yakasına ayak bastığından itibaren olduğu gibi, Erzurum'da dahi muhtelif suretlerle bütün memleketi vuku bulan hitaplarında, hep umum vatan

kitap

tehlikesini ve milli vahdeti (milli birliği) terennüm etmesi lazım gelmiştir. Paşa ise bunu yalnız mahalli bir icap ve lüzuma mebni (dayanarak) yapmamıştır. O da bu sözlerinde kendini, kendi fikir ve kanaatını söylüyordu. Fakat o kadar basit ve bununla beraber o kadar kuvvetli ve müessir (etkili) söylüyordu ki, okuyanların ve görenlerin nazarında Mustafa Kemal Paşa daha o kara günlerin karanlıkları içinde nurdan milli bir vahdet (birlik) heykeli olarak yükseliyordu.

Mustafa Kemal'a Erzurum Kongresi sırasında çıkarılan müşkülât

Erzurum Kongresi'nin hitamından (bitişinden) sonra Mustafa Kemal Paşa takriben yirmi gün kadar daha Erzurum'da kalarak bir taraftan memleket dahil ve haricine bu kongre mukarreratına (kararlarına) uygun tebligat icrası ile yeni vaziyeti teşmil ve tespiti ihtimam etmiş (yayma ve benimsetmeye çalışmış) diğer taraftan kendisince daha fazla ve daha şamil bir ehemmiyeti haiz addolunan "Sivas Kongresi" ne gönderilecek murahhasların (delegelerin), mümkün olduğu kadar, her taraftan gönderilmesine ait olarak evvelce, daha Amasya'da iken, icra ettiği tebligatı tekit (pekiştirmiş) ve takip eylemiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından bu kongrelere atfolunmuş olan ehemmiyetin azameti (büyüklüğü) idrak olunursa bunların öyle herkesçe bilinen kongreler nev'inden bir şey olmadığı anlaşılır. Bu iki kongreden birincisi Şarki Anadolu vilayetlerimizin kendi teşebbüsleri mahsulü olup ancak Mustafa Kemal Paşa'nın müdahale ve idaresi sayesinde canlı ve memleket şumul (kapsayan) bir mahiyet iktisap edebilmiştir.

Kongreye iştirak etmiş olan müteaddit arkadaşlardan dinlediğimiz tafsilata göre, bu vaziyet de öyle zannolunabileceği gibi kolayca temin edilememiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın "sinei millete bir ferdi mücahit olarak" çalışmak üzere silk-i askeriden (askerlik görevinden) istifasını müteakip Ordu Müfettişliği Dairesi'ni terk etmesi lazım gelmiş ve Erzurum Kongresi'ne girmesi ve riyasete intisap (başkanlığına seçilmesi) olunması da ika olunan bazı manialar (engeller) ve itirazlar muvacehesinde (karşısında) bin müşkülâtla vuku bulabilmiştir. Bu müşkülâtı ika edenler o zaman kendilerini, halkın fevkinde (üstünde) tutan ve adetleri ancak üç dört olan mahdut eşhastan (kişilerden) ibaretti ki, geçmiş zamanın hakikatleri ortaya konulmadığından dolayı, kendilerini bu gün dahi kahramanlar sırasında göstermekten çekinmemektedirler. Mustafa Kemal Paşa bu mevani (engelleri) kolaylıkla ve pek büyük bir sabır ve tahammül ile bertaraf etmeye muktedir ve muvaffak olmuştur. Bu müşkülâtın nevi ve mahiyeti anlaşılacak üzere zikredeyim ki, mesela Erzurum'da bazı zevatı kiram (kendini büyük görenler) Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye hiç iştirak etmemesini ve kongreye iştirak ettikten sonra da riyasete geçmemesini istemişlerdir. Kendilerine bu tavsiyelerinin sebebi sorulduğunda ise sureti haktan görünerek: - Sonra bütün bu işleri hep o yapıyor derler, halbuki bu işlerin milletten geliyor gibi görünmesi halen daha muvafık olur.

Yolunda cevaplar vermişlerdir. Erzurum Kongresi'ne iştirak eden arkadaşlardan yalnız bu iki meseleyi hikâye eden arkadaş şunları da ilave ediyor:

"Halbuki Mustafa Kemal Paşa olmasa kongrenin bile toplanacağı yoktu. Müşarileyhtir ki, (adı geçen kişidir ki) gerek Erzurum'a gelinceye kadar ve gerek bilhassa geldikten sonra kongre azalarını muhtelif vesaitle (vasıtalarla) Erzurum'a getirip toplamaya muvaffak olmuştur."

Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta

Erzurum Kongresi muvacehesinde (karşısında) Babiâli'nin göstermiş olduğu telaş ve endişe ile o milli içtimalı (toplantısı) hükümsüz bırakabilmek için başvurduğu beyhude tedbirleri bundan evvel mevzuu bahis etmiştim. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta dahi daha büyük milli bir kongre akdetmek üzere kariben (yakında) Sivas'a geleceğinden kuşkulanan Babiâli bu defa daha esaslı bir çareye tevessül etmeyi derpiş ederek doğrudan doğruya cinayet ikainı tasavvur ve tasmim (tasarlama) eylemiş ve bu cinayet için icra vasıtaları aradığı sırada aklınca o zaman Elaziz Valisi olan Ali Galip'i bu işi başarmaya her cihetçe ehil addederek kendisine müracaat eylemiştir. Dahiliye Nazırı Adil, Mustafa Sabri Hoca ve yaranı ile bu cinayeti tasmim ve tasavvur ederken Mustafa Kemal Paşa da ya Sivas için yolda veya Sivas'a henüz gelmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan Sivas'a gelememesi için Babiâli her taraf ve ezcümle (özellikle) Sivas Valisine emir üzerine emirler verdiği halde Dahiliye Nazırı Adil, bir gün Sivas Valisinden şu sade telgrafnameyi alarak, mabhut (suskun) ve mütehayyir (şaşkın) kalmıştır: Dahiliye Nezareti Celilesine

"Sivas 3 Eylül 1919: - Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in dün akşam geç vakit istikballerine şıtab eden (karşılanmaları için telaşlanan) her sınıf halktan mürekkep (oluşan) bir cemi gafirin (kalabalığın) alkışlar arasında şehre girdiği ve kongrenin yarın toplanacağı berayı malumat arz olunur - Vali: Reşit."

Sivas mebusu Rasim Bey biraderimiz, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a vusulunu şöyle anlatıyor:

"- Babiâli'nin telaşlarına ve yağdırdığı telgraflara rağmen Paşa Sivas'ta pek parlak bir surette istikbal edildi

kitap

(karşılandı). Ahali daha gündüzden istikbale (karşılamaya) hazırlanmıştı. Öğleden sonra her sınıf halk ve hatta kadınlar yollara dökülerek Erzurum yolunda bir buçuk saatlik mesafeye kadar gidenler oldu. Bütün o saha halkla dolu idi. Paşa ve arkadaşları ikinci üzeri şehrin bir buçuk saat mesafesinde istikbale gelen kafilenin ucuna temas ederek ondan sonra hep beraber gelinmek üzere yürüyüşlerini yavaşlatmışlar ve böylelikle şehre doğru gelişte kalabalık gittikçe artmış bulunmuştu. Tam şehre girildiği zaman Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları mahşeri bir kalabalığın orta yerinde bulunuyorlar ve pek heyecanlı tezahüratla alkışlanıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum'dan gelenler hatırımda kaldığına göre, şu zatları: İbrahim Süreyya Bey, doktor Refik Bey, Hüsrev Bey (Gerede), Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi, Rauf (Orbay) Bey, Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Cevat Abbas (Gürer) Bey, Hayati Bey. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları doğruca kongre için evvelce ihzar edilmiş olan lise binasına indiler. Memlekette şevk ve sürur (sevinç)pek ziyade idi. İşte bu esnadadır ki, Vali Reşit Paşa İstanbul'un Paşa'ya ve kongre aktine mümanaat olunmasına dair mütevali iş'aratına topyekûn cevap olmak üzere bir telgrafi yazıp göndermişti."

Mustafa Kemal Sivas Kongresi kararını ne zaman ve nasıl verdi?

Sivas Kongresi, istihlas (kurtuluş) ve istiklal cidalimizde (mücadelemizde) atılmış çok mühim adımlardan biridir. Bu kongreye müteallik (ilgili) olarak dahi mümkün olduğu kadar fazla vesaik (belge) ve malumat (bilgi) vermeye çalışacağım. Kongreye bizzat iştirak etmiş olan arkadaşların her birinden alabildiğim malumatı da bir araya getireceğim.

Sivas Kongresi'nden bahsetmek için evvela bu kongrenin ne zaman, nerede ve kimler tarafından tasavvur edilmiş ve kararlaştırılmış olduğunu, azalarının da nasıl davet edilmiş bulunduğunu düşünmekle işe başlamak lazımdır. Bu bahiste söylenebilecek yegane söz Sivas Kongresi'nin müstakilen Mustafa Kemal Paşa tarafından düşünülmüş ve yine daveti de kendileri tarafından yapılmış olmak üzere hepsi onun tarafından fiiliyat sahasına çıkarılmış bir iş olduğundan ibarettir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu harekâtına istinatgâh mebdei (başlangıç) olmak üzere, böyle bir kongreyi daha İstanbul'da iken tasavvur tasim etmiş olduğu anlaşılıyor. Filhakika o zaman Tefik Paşa hükümetince yenisinin intihabından (seçiminden) hiç bahsolummamak üzere Meclis-i Mebusan feshedilmiş olduğundan memleket, İngilizlerin -Saray'ın da işine pek gelen- arzularına tevfik (uyarak) millet meclisinden mahrum bir mutlakiyet idaresine intikal etmiş bulunuyordu; ve İstanbul'da kendileriyle temas ettikçe Paşa'nın, Millet Meclisi'ne fazla ehemmiyet verdiği de anlaşılıyordu. Fakat o zaman mevzu bahis olan mesele, hep Millet Meclisi olmuş, Paşa ile temas edenlerden hiçbirisi, "kongre"nin hatta kelimesini bile, işitmemiş olduklarında müttetikler. Hükmetmek lazım geliyor ki, Paşa Anadolu'ya intikalini (geçişini) takiben, milli intihabat neticesi olacak bir içtimain (toplantının) ilk günlerde "kongre" unvanını haiz olarak iş görmesini hal ve maslahata muvafık (uygun) görmüş ve ona göre de tedabir (önlemler) almak yolunu ihtiyar eylemiştir:

İlk davet tamimi

Sivas Kongresi'ne ait ilk davet tamimini (genelgesi) Mustafa Kemal Paşa Amasya'da iken tebliğ eylemiştir. Anadolu istiklal cidali (mücadelesi) tarihinde çok büyük bir ehemmiyet ve mevkii olan bu telgrafname ile onun suretini birtakım zevat ve makamata isal eden (ulaştırılan) mektubun metinleri şunlardır:

Sivas Kongresi için tamim

Amasya 22 Haziran 1919

"1- Vatanın tamamıyeti, milletin istiklali tehlikededir. Hükümeti merkezizemiz İtilaf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahsur olduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum (yok olan) tanıtıyor. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaziyetini derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade (denetimden uzak) bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu milli üzerine Anadolu'nun en mühim mahalli olan Sivas'ta milli bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmi vilayati Osmaniye'nin her livasından ve fırka ihtilafatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sür'ati mümkününe ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırrı milli halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lazımdır.

2 - Vilayati şarkiyemiz namına 10 Temmuzda Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için vilayati mezkûrenin Müdafaa Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap (seçilmiş) azalar zaten Erzurum'a müteveccihen (doğru) yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilayati sairemizin murahasaları (delegeleri) da Sivas'a vasil olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin azası tensip edeceği zamanda içtimai umumiye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

kitap

3 - İşbu mevada (konulara) göre murahhasların Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve suveri saire ile intihabı ile tahrikleri hakkında delaleti aliyeivatanperverlerini ve isimleriyle zamanı hareketlerinin telgrafla iş'arını (bildirmelerini) rica ederim.

4 - Bu telgrafın vusulünün (ulaşmasının) hemen iş'ar buyurulması rica olunur."

Mustafa Kemal

MEKTUP

"Vatanın tehlikeyi inkisamını aynen gösteren safhanın hunin icraatı vicdanı milliyi bir emeli halas (kurtuluş) etrafında ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Teşkilatı namı (adı) altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi tezahürat büyük gayeleri hiçbir vakit kurtaramaz ve ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr (kurtuluş) olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki, bu acı safhayı bu kadar mühlik (öldürücü) şekilde ihzar eden en müessir âmil maatteessüf payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes âmâli milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasi ve gayri milli propagandalardır.

Kuvayı Milliye'yi bu gün için böyle yanlış yollara sevkle dağıtmanın mücazatını (ceza çektirilen) vatanımız aleyhinde pek mebzul (çok) surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul'un iş bu mütehalif cereyanları artık Anadolu'ya ve amal ve hissiyatı milliyeye hâkim değil, tabi olmak mecburiyeti vataniyesindedir ve payitaht düveli itilafıye (İtilaf Devletleri) tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim ki, bu hal bittabi zatı âlilerince de takdir buyrulur. Melfuf arızamda tasvir olunan (mektupla belirtilerek açıklanan) vaziyet bugün seri ve umumi bir milli kongrenin in'ikadını icap ettirmektedir (toplanmasını gerektirmektedir).

Bu davet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkisamı mevzuu bahis olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyla başveren Kürdistan istiklali gibi cereyanlar dahi bilmuhabere taraftarlarını celp ve ikna ve tamamı mutabakat suretiyle hamdolsun lehimize dönmüş ve kongre davet olunmuştur.

Bu milli ve hayati mesele için İstanbul'da zatı afifaneleri, zatıâlieleri gibi milletin mefharı bulunan (övgüsünü kazanan) vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür, bu gaye salâh ve milli istihsal edilinceye kadar acizleri Anadolu'dan ve sinei milletten ayıramayacağım. Ve bu noktada nihayete kadar bir ferdi millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim. Ve hiçbir kuvvet bu azmi milliyeye mani olamayacaktır. Bu kararı acizanem Umum Anadolu'da resikârda bulunan mesul ve kıymetli umum arkadaşlarımla içtihat ve kanaati müşterekesine istinat etmekte olduğunu da ilaveten arzla ihtiramatı mahsusai kalbiyemi teyit eylerim efendim hazretleri.

Mustafa Kemal

Telgraf ve mektup kimlere gönderildi?

Davet telgrafnamesi Anadolu'nun mülki ve askeri bütün makamatına tebliğ edildiği gibi sureti de ikinci mektupla birçok zevata ve bu meyanda İstanbul'da da birçok kimselere gönderilmiştir. Ruşen Eşref Bey'in verdiği malumata göre bu davetname suretini ihtiva eden mektup İstanbul'da kendisinden başka Ahmet Rıza Bey'e, Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Ferit Paşa'ya, o zaman Nafia Nazırı olan Ferit Bey'e, Maarif Nazırı Sait Bey'e, Halide Edip Hanım'a, Vasıf Bey'e, milli kongre kâtibi umumi Abdürrahman Şeref Bey'e, Reşit Akif Paşa'ya, Ahmet İzzet Paşa'ya gönderilmiştir. Ruşen Eşref Bey'in hatrında kalabilenler bu zevat olup mektubun gönderildiği başka kimseler olmak ihtimali de vardır.

Bu kongre davetnamesi Trabzon Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Riyasetine oradaki fırka vasıtasıyla Kâzım Karabekir Paşa tarafından tebliğ ettirilmiş ve Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyetine dahi davetnameyi -Mustafa Kemal Paşa'nın iş'arı üzerine- keza Kâzım Karabekir Paşa tevdi etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'un davetine cevabı

Erzurum Kongresi'nden sonraki belli başlı işler meyânında Sivas'ta bazı Fransızların Sivas Kongresi'nden dolayı valiyi tehdit etmelerinden doğmuş bir vaziyet vardır ki, onun hikâyesini yapmadan evvel, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın İstanbul'a davet telgrafnamesine verdiği cevabı kayıt edeceğim:

"- Davetnamenizi aldım. İstanbul'a gelmek aksayı emelimdir. Ancak amali mukaddesei milliyeye ve menafii âliyei vataniyenin temini zımında milletin uhdeme tefviz ettiği vazifei hamiyetin icabı veçhile intacından evvel bu havaliden infikâki küfranı nimet bilirim.

İstanbul'daki silah arkadaşlarımdan aldığım muharreratta Kuvayı Milliye'ye iltihak arzusu izhar olunmuştu. Payitaht ve saltanatı seniyede kendilerine ifası terettüp eden vezaifi bir talimatla tebliğ ederek oradan

kitap

infikâklarının caiz olmadığını bildirdim. Vatanın, milletin, makamı hilafetin muhafazası hakkında hiçbir şeyden çekilmeyeceklerini kendileri de benimle beraber maalkasem teyit ettiler.

Böyle vatani hizmete amade ve bunu hırzı can edilen hamiyetli evladı vatana siz ve rüfekanız gibi hilafet, millet ve memleketle irtibatı suverisi olanların kendilerine bir payei mahsus izafesiyle mukarreratı millet ve memleketle alakadar görünmesi namuskâr vasfiyle tasvir edilemez. Erbabı vicdan ve namus muvacehesinde fiilen iraei mevcudiyet edebilmek, milletin itimadını ihraz etmiş namuslu zevata münhasırdır. Hali, mazisi levsiyat ile alüde olanların satılmış vicdan ve mevcudiyetleri ancak kahır ve tedmire layıktır. Siz ve rüfekanız mevkilerinizi ne kadar çabuk erbabı namusa tevdi ederseniz belki o nisbette milletin mazharı gufranı olursunuz. - 22 Temmuz 919

Mustafa Kemal

İstanbul'un, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a getirebilmek için bir hayli müddet kâh iğfalkâr ve dessor (aldatıcı), kâh kanunperver ve mültefit tavırlarla beyhude yere ne kadar çalışmış olduğu ve bu meyanda onu tevkif ettirebilmek için ne vahi (geniş)ümitlerle, hangi çarelere başvurmuş olduğu malumdur. Nazım Paşa'nın yukarıki cevabı alan telgrafnamesi, bu yoldaki müracaat ve teşebbüslerin sonuncusunu teşkil etmiş olsa gerektir.

Fransızların Sivas Kongresi'ni önlemek için yaptıkları blöf!

Sivas Kongresi'nin açılmasına tekaddüm eden (önceki) meselelerden biri de, Sivas'a gelen Fransız zabıtlarının meydan vermiş oldukları hadisedir: Sivas'ta Bruno isminde bir Fransız jandarma müfettişi vardı, ve dediğimiz mesele, 919 Ağustos'unun on beşi ile yirmisi arasında Sivas'a gelen iki Fransızın, kongreye gösterdikleri alaka yüzünden, zuhur etmişti. Bu iki Fransız Sivas'a geldikten sonra müfettiş Bruno'dan yakında toplanacak Sivas Kongresi hakkında malumat istemişlerdir. Müfettiş Bruno'nun ademi malumat beyan etmesine (bilgim yok demesine) karşı bunlar noktai nazarlarında ısrar ettiklerinden nihayet Bruno Vali Reşit Paşa'dan malumat almaya gitmiş ve ara yerde, şayet kongre in'ikat ederse (yapılırsa) Sivas'ın Adana'daki Fransız kuvvetleri tarafından işgali ihtimalini ileri sürerek bir tehdit siyaseti takip eylemiştir. Gariptir ki bu tehdit, vali ile yakın muhiti üzerinde, Fransız jandarma müfettişince matlup (istenen) tesiri icradan hali (geri) kalmamış, yani herifin tehditleri ortalığı az çok telaşa düşürmüştür. Vali Reşit Paşanın, bu mesele hakkında, Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafnamede deniliyordu ki:

Vali Reşit Paşa'nın telaşı

"Sivas: 20 Ağustos 919 - Evvela tasdiimden (başınızı ağrıttığımdan) dolayı affiâlilerini rica ve afiyeti devletlerini istifsar ediyorum. Maksadı tasdiimi berveçhi ati arz ve izah ediyorum: zahiren Fransızlara ait müessesatı tesellüm etmek, hakikatte ise buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere, civvit papazlarıyla beraber İstanbul'dan gelerek, makamı vilayeti ziyaret eden Fransız zabıtlarına iadei ziyaret için, dün sabah, yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve mülakatın hitamında (görüşmenin sonunda) orada hazır bulunan M. Bruno, biraz hususi görüşmek arzusunu izhar ederek, bendenizi diğer bir odaya aldı, söylediği sözleri aynen naklediyorum:

- Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyetinin Sivas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim, bunu İstanbul'dan gelen Fransız zabıtları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmet beslerken bu meseleyi benden ketmetmenize (saklamamıza) çok müteessir oldum.

Dedi. Bendeniz de lazım gelen cevabı vererek kendisini iknaya çalıştımsa da son söz olarak:

- Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre aktine teşebbüs olunursa, onbeş gün zarfında buraların tahtı işgale alınması mukarrer (kaçınılmaz) olduğuna sureti kat'iyede (kesin olarak) vakıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hissi hürmet icabı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız emri vaki halini aldığı anda kanaat edersiniz. O vakit vatanınızın baysi felaketi (felaketine sebep) olanlar meyanına (arasına) siz de girmiş olursunuz.

Sözlerini sarfetti. Dahiliye Nezareti'nden dün aldığım şifre telgraf da, başka şekilde yazılmakla beraber, aynı kanaatı verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız zabıtlarından biri dün kolordu kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında kumandan beyefendinin fikrini anlamaya çalıştığı gibi, bu sabah da M. Bruno bendenize gelerek saat alafranga üçte diğer Fransız zabıtlarıyla beraber kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra netice itibarıyla şunu söyledi:

- Ben dünden beri bu mesele üzerine pek çok imali fikrettim. Nihayet şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sivas Kongresi'nde İtilaf Devletleri aleyhinde tahrikatta bulunmazlar ve onlar hakkında mütecevazane lisan kullanmazlarsa kongrenin in'ikadında (toplanmasında) hiçbir mahzur yoktur. Bizzat ben general Franşe Despre'ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve kongrenin in'ikadına mümanaat olunmaması hakkında Dahiliye Nezareti'nden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki siz de benden hiçbir hususu ketmetmeyeceksiniz ve samimi dostluğumuzdan dolayı daima

kitap

yekdiğerimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız kongrenin in'ikat (toplama) tarihini öğrenmek lazımdır. Dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta (konuda) bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğuma binaen (dayanarak) hiçbir şeyi ketmeyemeyeceğimi söyledim. Binbaşının işgal meselesinde dünkü kat'iyet ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti (uysallığının) sebebini nazarı âlilerine arz etmeyi vebeden addederim. Ayanen (açıkça) anlaşılıyor ki bunların fikri kongreyi Sivas'ta toplatmaya muvafık (uygun) görünerek kongre heyeti kiramile sizi burada içtima ettirmek ve el altından tedarikâta bulunarak cümle ihvanı (arkadaşlarını) ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini de emrivaki haline koymaktan ibarettir! Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre telgrafta, başka şekilde yazılmış olmakla beraber, hemen aynı zeminde idi.

İşte bendeniz her hakikati mektum (gizli) tutulmak istirhamıyla/efendimize arz ediyorum. Bundan sonra hattı hareketin tayini size aittir. Enrikalı bir tehlikenin bu kadar mütekarrip ve adeta elle tutulacak derecede meri olduğunu bilip dururken keyfiyette zatıâlilerini haberdar etmemeyi ve binaenaleyh Sivas'ta kongre akdinden sarfı nazar edilmesini arzulememeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için zatı devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvanı kiramdan pek rica ederim ki ikinci bir kongrenin akdine behemehal lüzumu kat'ı yoksa vazgeçilsin, varsa dört taraftan işgali pek kolay olan Sivas'ın merkezi içtima olmasından sarfı nazarla işgal ihtimali pek bait olan Erzurum'da veyahut tensip (uygun) buyurulursa Erzincan'da in'ikadı esbabına (toplama gereğince) bevessül buyurulmasını selameti memleket namına istirham ederim. Kolordu kumandanı Selâhaddin Beyefendi de bu baptaki noktai nazarlarını ayrıca Kâzım Paşa hazretleri vasıtasıyla size yazacaklardır. İlh..."

Mustafa Kemal'in sert mukabelesi

Mustafa Kemal Paşa, Fransızların ihdas ettiği (yol açtığı) vaziyetten dolayı hemen o gün vali Reşit Paşa'ya gönderdiği cevapta demiştir ki:

"Erzurum: 20 Ağustos 919, saat 1 sonra - M. Bruno ve rüfekasının makamı tehditte vuku bulan ifadelerini tamamen blöf olarak telakki ederim. Sivas Kongresi'nin in'ikadı (toplama) yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem (önce) dünyaca malum olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki İstanbul'da bulunan salahiyettar Fransız ricali siyasesinin de, acizlerine gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından vuku bulmakta olan teşebbüsün pek muhik ve meşru (haklı ve yasal) olduğu ve milletimizin metalibatı (istikli) kendilerine sarıh olarak iblağ edildiği takdirde, hüsnü kabul ile tatbikini deruhte edeceklerine dair şimdiden tahriri (yazılı) teminat vermeye hazır oldukları merkezindedir. M. Bruno'nun ikinci mülakatta tebdili lisan (ağız değiştirip) ve kesbimülâyemet (yumuşaması) eylemesi acizlerini kazanmak cihetine matuf olmaktan müstebat (uzak) değildir.

Fransızlar tarafından, Binbaşı Bruno'nun dediği gibi, beş on günde Sivas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hatırı devletinizde olsa gerektir ki, İngilizler bu husustaki tehditlerinde daha ileri giderek, Batum'daki askerlerinin Samsun'a ihracına (gönderilmesine) karar verdiler ve hatta, mahza bendenizi tehdit için, bir tabur dahi çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı, milletin kavi bir azim ve iman ve ateşle mukabele edeceği hakikatı, kendilerince tahakkuk ettikten sonra, hem kararlarından sarfınazar etmeye (vazgeçmeye) ve hem de karaya çıkarmış oldukları askerlerine mukabil orada bulunan taburu dahi nakletmeye mecbur kalmışlardır.

Sivas Kongresi'nde mevzu bahis olacak hususata gelince, Erzurum Kongresi beyannamesi muhteviyatından suhuletle istidlal olunacağına nazaran, kongrede İtilaf Devletleri aleyhinde tahrikatta bulunmak gibi maksatlar kat'iyyen mevcut değildir. Burada şunu da arz edeyim ki bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devleti ecnebiyenin himayetine tenezzül eden şahıslardan değilim, benim için en büyük noktai siyanet ve menbar şefaafat milletinin sinesidir.

Kongrenin lüzum ve zaman ve mahalli in'ikadı hakkında müessir olmak bendenizin şahsi hükmünün pek ziyade fevkinde haizi tesir olan millet kararına taalluk eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyrulduğu gibi, Fransızların kongre heyetinin Sivas'ta toplanmasına müevviç (taftar) görünerek, badehu heyeti ele geçirmeye imkân bulması acizlerince pek uzak tevehhümattandır. Bütün bu maruzatımı aynen M. Bruno'ya söylemeniz de hiçbir mahzur görmüyorum. Bu münasebetle M. Bruno ve rüfekasına, milletimizin muhafazai hukuk ve müdafaai istiklali için, Erzurum Kongresi beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi, kendilerinin İstanbul'daki mümessili siyasilerine de iblağ eylemiş olduğu mukarreratı esasiyeyi tatbikte hiçbir suret ve sebeple düçarı tereddüt olmasına sebep bulunmadığı bildirilmiş olur. M. Bruno bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya malolabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine müevakkıftır. Böyle bir karar da, jandarma binbaşısı Bruno ve rüfekası arasında tezekkür edilse bile, Fransız milletince muta (uygun) olabileceğine ihtimal verilemez. Sivas Kongresi hakkındaki kararı kat'i ancak heyeti temsiliyenin müzakeratı neticesinde taayyün edecek (belirecektir). Bittabi tekarrür edecek suret de zatı samilerine arz olunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, Bruno'nun tehdidatının, halka işaasiyle (dağılması) kuvvei maneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır."

Mustafa Kemal

kitap

O sıralarda Erzurum'da bulunan heyeti temsiliye hadiseyi müzakere etmiş ve ertesi günü Sivas Valisine bir telgraf göndererek demiştir ki:

Heyeti Temsiliye'den Sivas Valisine şifre

"Erzurum, 21.8.1919 - Sivas Kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle vuku bulan muhaberatı devletleri tamamen milli bir mesele olmak haysiyetiyle heyeti temsiliyemizce münakaşa edildi. Bu kongrenin şarki ve garbi Anadolu vilayetleri tarafından akti mukarrer olmasına ve murahhasların kısmi azamı Sivas'a muvasalat etmek (gelmek) üzere bulunmasına nazaran bu bapta söz söylemeyi salahiyetimiz haricinde addeyleriz.

İstanbul'dan aldığımız malûmatta da düveli itilafiyenin (itilaf Devletleri) meşru ve makul olan bu cereyanı milliyi pek tabii telakki eyledikleri, bilhassa Amerikalıların milletin efkârı umumiyesini anlamaya son derece ehemmiyet verdikleri, umumi bir şekilde in'ikat edecek (toplanacak) olan Sivas Kongresi mukarreratına intizar olduğu, hatta milletle doğrudan doğruya temas için Sivas'a İstanbul'daki heyetlerinden iki Amerikalı memuru siyasi göndermeye karar verdikleri bildirilmektedir. Binaenaleyh Sivas'taki bir Fransız binbaşısının beyanatını biz indî bir mütalaa addetmekte (görüş sanmakta) mazuruz. Çünkü hürriyet ve istiklal uğrunda mücadele eden milletlerin pişivasi (ilericisi) olan Fransa efkârı umumiyesinin cereyanı milliyeye düşman olacağını hatıra getirmek mümkün değildir. Mahaza milletimiz istiklal ve mevcudiyetini her ne pahasına olursa olsun kurtarmaya azmetmiştir. Bu cereyana tabi olmayanlar mahkûmu zeval, yıkmak isteyenlerse maruzu mukavemet olacaktır Paşa hazretleri. - Heyeti Temsiliye."

Mustafa Kemal Kolordu Kumandanının dikkatini çekiyor

Ara yerde Mustafa Kemal Paşa o zaman Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Bey'e de bir telgrafname göndererek valinin vaziyeti izam etmesi üzerine kendinin dikkatini çekmiş ve behemehal Sivas'ta toplanacak olan umumi kongre aleyhindeki bu türlü dedikoduların iptali lüzumu ilave edilmiştir. Miralay Selahaddin Bey verdiği cevapta filhakika (gerçekten) vaziyetin izam edilmiş olduğunu, halkın tenvir ve teskin edildiğini, hatta bizzat görüştüğü Fransızların Mustafa Kemal Paşa ile mülaki olmayı istediklerini kongrenin bir an evvel akdine hiçbir mani bulunmadığını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa kendisine şu cevabı göndermiştir:

"Erzurum, 22.8.1919 - Vali Paşa'nın isticlal (acele) ederek Bruno ile mülakatını izam ve sui tefsirinden hasıl olan teessüratı izale eden tenviratı biraderlerine arzı teşekkür ederim. Sivas Kongresi için teşrif eden zevatı daha fazla bekletmeyeceğiz. Hareket için hazırlanıyoruz. Ayrıca hareket gününü arzedeceğim. Fransız zabitleriyle maalmemnuniye görüşürdük. Fakat mumailayhimin Ulukışla istikametinden harekete karar vermiş olduklarına nazaran mütevassıt bir noktada görüşmek arzusu nasıl mümkün olabilir? Bu husus ancak bizim Sivas'a muvasalatımıza (ulaşmamıza) kadar orada intizarlarına vabestedir (uygundur). Bizce kendileriyle görüşmeye esasen bir ihtiyaç olmadığından sureti hareketleri kendilerine ait kalır. Birkaç güne kadara şerefi mülakatınıza mazhariyetle memnun olacağımızı düşünerek takdimi hürmet eyleriz. - Mustafa Kemal." Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabıyla Miralay Selahaddin Bey'in teskin edici teminatı üzerine Erzurum'a şu son telgrafnameyi göndererek bahsi kapamıştır:

"Sivas: 22 Ağustos 1919 - Bendeniz anlayabildiğim kadarını efendimize arz etmekle vazife vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ricalinin noktai nazarlarını ve zatı devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadara şayanı itimat olduğunu kestirememekte mazurum. Hamiyeti müşellemelerine nazaran vatanın selameti mevzuu bahis olduğuna göre epeyce düşünerek lazım gelen hattı hareketin tayini efendimizle kongre heyeti kiramından orada bulunan zevatı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramatı muhsusamı takdim ederim efendim. - Reşit."

Bu Fransızlar Ağustos'un yirmi dört veya yirmi beşinde, Mustafa Kemal Paşa'yı beklemeksizin Ulukışla istikametinde yola çıkarak Sivas'tan gitmişlerdir. Sivas mebusu Rasim Bey bu zabitler hakkında şu malumatı vermiştir:

- Bilahare öğrendiğimize göre bu Fransızlar İstanbul'da Franşe Despere'ye yazdıkları ve Sivas'tan verdikleri bir telgrafnamede vaziyetin gayet ciddi olduğunu, kongrenin behemehal in'ikat edeceğini (toplanacağını) ve delegelerin şimdiden gelmiş olduklarını, güzergâhlarında pek çok müsella (silahlı) kuvvetlere tesadüf ettiklerini bildirmişlerdir."

Sivas Kongresi

Sivas Kongresi 1919 senesi Eylülünün dördüncü perşembe günü saat üçte içtima etmiştir. Bir gün evvel,

kitap

diğer rüfeksiyle (arkadaşlarıyla) beraber, Sivas'a gelmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa bütün memleket halkınca büyük tezahüratla karşılandıktan sonra zaten kongrenin içtimagâhı olarak ihzar edilmiş bulunan lise binasına inmişti. Kongre bu binada toplanmıştır. Sivas'ta kongre için son tertibat alınırken görülen işlerden biri kongre mukarreratını (kararlarını) vesair havadis ve malumatı neşretmek üzere bir gazete tesisi olmuştur. Sivas mebusu Rasim Bey'in "Hâkimiyeti Milliye" olarak teklif ettiği bu gazete, İsmail Fadıl Paşa'nın tadilen teklifi ile "İradei Milliye" olarak kabul edilmiş ve bu namla intişara (yayına) başlamıştır. Sivas Kongresi'ne ait malumat ve vesai bu milli içtimaa iştirak etmiş olan arkadaşların izahatına ve her birisinden birer parça ele geçirilebilen evrak ve vesai istinat ettiriyorum:

Kongre, Mustafa Kemal Paşa tarafından kısa bir nutukla açıldıktan sonra ilk iş olarak müzakeratın idaresi için reis ve reis vekilleriyle kâtipler intihabı (seçimi) yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa müttefiklik (ittifakla) riyasete, İsmail Fazıl Paşa reisi saniliğe intihap (ikinci reisiğe seçilmiş) edilmiş ve genç aza arkadaşlar arasından da kâtipler seçilmiştir.

Padişaha gönderilen telgraf

Müzakere olunacak ilk madde olmak üzere kongre namına padişaha gönderilecek bir arıza (yazı) mevzuu bahis olmuştur. Bu arızada kongrenin içtimaa sebebi izah edilerek Meclis-i Mebusan'ın, yenisi intihap olunmamak üzere feshi tenkit, memleketin maruz kaldığı tehlike ve felaket muvacehesinde milletin azim ve hareketine işaret olunacaktır. Böyle bir arızanın müzakere mevzuu olması, kongrenin mahiyetini tebeyyün ettirecek (belirleyecek) müzakeratında takip edeceği istikametın ana hatlarını tayin etmiş olacaktır. İlk içtimada bu arızanın esasları üzerinde umumi mütalaalar yürütüldükten sonra bir müsveddesi yapılmak üzere bir komisyon seçilerek celseye (oturuma) nihayet(son) verilmiştir. Ertesi günkü içtimada, bilhassa müsveddesi hazırlanan bu telgraf üzerinde müzakereler cereyan etmiştir.

Azası o kadar kalabalık olmamasına rağmen kongrenin müzakeratı, bir nevi Meclis-i Mebusan müzakeratını hatırlatmaktadır. Nihayet ikinci içtimaa ikinci celsesinde İstanbul'a ve Saraya telgrafla tebliğine karar verilen bu arıza son şeklini almış bulunuyordu. Bu arızanın sureti şudur:

"Tarihimizin kaydettiği en büyük felaketi milliyeden çıkararak inkiyadına (uyulmasına) mecbur olduğumuz Mondros Mütarekenamesi ahkâmı feciası bile haricen ve dahilen teselsül eden hakşiken tecavüzat ile hükümden iskat edilip nihayet gayrı mer'i kaldı; bu hale karşı en hissiz bir siyaseti mutavaatkârane takip etmek suretiyle ümmeti Muhammed'i dilhun eden hey'eti vükelânın iradei milliyeye istinat etmediğini ve amali milliyeye tercüman olmadığını ve mahza bu sebeple devlet ve milletin hukuku sarahatı mutlakaya rağmen, hâlâ içtima ettirilmediğini görerek hakkı meşruuna istinaden ve hiçbir fırka hırs ve içtihadına tâbi olmayarak, vatanın izmihlâlüne mani olacak son tedabiri ittihaz için, bütün memaliki şahaneleri murahhaslarının iştirakiyle Sivas'ta umumi kongresini akdetti.

Kongre heyeti umumiyesi tevkifatı ilahiyeye müsteniden makamı muallayı hilafeti celilelerle saltanatı seniyelerinin ve milletin hukuku meşruasını gerek şimdiye kadar tezahür eden ve gerekse bundan sonra zuhuru muhtemel bulunan mehalike karşı müdafaa hususunda ittihaz edeceği tedabiri tezekküre başlamıştır.

Bu vesilei müteyemmine ile sūddei seniyei hilafetpenahilerine teyidi sadakat ve ubudiyeti bir vazifei diniye ve milliyeye addederak idi saidi edhanın (Kurban Bayramı) hakkı hümayunü mülükânelerinde ve hanedanı zışanı saltanatı seniyeleri hakkında müteyemmen ve mesut olmasını bütün vahdeti maneviyesiyle tazarru ve niyaz eder; Katıbe ahvalde emrū ferman hilafetpenah efendimizi hazretlerindedir. - 5 Eylül 1919.

Sivas'ta mün'akit (topllanmış) umumi kongre heyeti

Bu arıza münasebetiyle temas olunan muhtelif meselelerden bir tanesi kongre için epeyce ciddi bir işgal mevzuu olmuştur! O mesele ise "hiçbir fırka hırs ve içtihadına tabi olmayarak" ibaresindeki mevzudur. O zamana kadar umumi harbi kaybederek aradan çekilen "İttihat ve Terakki"ye karşı fevkalade hücumlar yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın riyaset ettiği milli teşekküllere ve hatta garp cephesinde Yunanlılara kafa tutan milli harekâta hep "İttihat ve Terakki dolapları" denilmiştir.

Bu sebeple kongreyi, bu türlü taarruzlardan, masun bulunduracak bir vaziyet ihdası lazım addolunmuş ve bunun için de kongrenin İttihat ve Terakki'yi ihya maksadiyle toplanmadığını gösteren bir yemin sureti ile teklif edilmiştir. Bu teklif üzerinde ve onun ibarelerinden her biri hakkında ayrı ayrı ve hayli uzun münakaşalar cereyan ettikten sonra tekrür eden (kararlaştırılan) son şekil üzerinde yemin vermeye veya almaya davet olunmuştur. Kongreye iştirak eden zevattan bazıları bu yemini almışlar, diğer bazıları ise böyle bir yemini vicdan hürriyetine münafi (aykırı) gördüklerinden yan çizmişlerdir. Mahaza öyle de olsa nihayet tekrür eden yemin sureti ilan edilmek suretiyle böyle bir meselenin mevzuu bahis olmasına sebep teşkil eden maksat temin olunmuştur.

Refet Bey (Paşa) Sivas Kongresi'nde

Kongre azasından Refet Bey (Paşa) kongrenin küşadı (açılışı) sırasında Sivas'ta bulunamayarak sonradan geldiği cihetle, ikinci veya üçüncü celsede, Reis Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini kongre heyetine takdim ettiğine, şahit oluyoruz. Bunu ayrıca burada zikretmekten maksadımız suretleri elmizde bulunan bazı Babıâli evrakı içinde, günün birinde Mustafa Kemal Paşa'nın nezdinde bazı zabıtlar, yaverleri ve bazı efrat olduğu halde ansızın Tosya'ya muvasalat etmiş olduğuna dair Kastamonu merkezinin İstanbul'a verdiği bir telgrafnameyi mevzuu bahis etmiş olmak içindir.

Mustafa Kemal Paşa Havza-Amasya-Sivas yolu ile Erzurum'a gitmiş ve oradan şimdi Sivas'a dönmüş olduğundan kendisinin bir gün Tosya'da zuhur etmiş olması ihtimali ve imkânı yoktu. Tahkikatımızın bizi isal ettiği (ulaştırdığı) neticeye göre bir gün ansızın Tosya'ya gelen zat Refet Bey'dir. Kendisi üçüncü kolordu kumandanlığından infisal eyledikten (ayrıldıktan) sonra galiba Kastamonu istikametinde bir seyahat yapmış ve bilahare Ankara'dan dolaşarak -Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya vuku bulan iş'arati üzerine- Sivas'a avdet eylemiştir.

Kongrenin müzakeratı aleni olmayarak yalnız kongre erkân ve azası arasında cereyan ediyordu. Bunun bir delili de son celsenin aleni yapılmasına sureti mahsusada karar verilmesi ve öyle de yapılarak kongre içtimalarına bu suretle umumun huzurunda irad edilen nutuklarla, nihayet verilmesidir.

Sivas Kongresi'nin teşkil ettiği "Heyet-i Temsiliye"
bir ihtilâl hükümeti idi

Sivas Kongresi'nin mesaisi (çalışması) dikkatle takip olunduğu zaman -ilk içtimada padişaha bir arıza (yazı) gönderilmiş olmasına rağmen- bunun bir ihtilâl heyeti ve hatta, aşağı yukarı, bir ihtilâl hükümeti şekil ve manzarasını haiz olduğu fark edilmemek mümkün olmaz.

Sivas Kongresi'ne iştirak eden arkadaşların verdiği malûmata göre kongre, üçüncü umumi içtimaidan itibaren, ciddi mesaisine başlamış ve bilhassa o içtimain ikinci celcesinde "Heyet-i Temsiliye" meselesini hal eylemiştir. Erzurum Kongresi neticesinde bir "Heyet-i Temsiliye" teşkil ve intihap olunmuştu. Sivas Kongresi'nin kabul edeceği yeni teşkilatta bilhassa "Heyet-i Temsiliye"nin fevkalade ehemmiyeti vardı. Nitekim bu teşkil, sonuna kadar vazifesini ifada devam etmiş ve nihayet sırası gelince, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni teşkil ederek, vatanın reha ve halas (kurtuluşu) yolunu bulmuştur. Bu kongreden çıkacak Heyet-i Temsiliye'nin ne kadar ehemmiyeti olduğunu anlamak için, kongre mukarreratının dördüncü maddesindeki izahatı okumak kâfidir:

"Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düvel karşısında (Allah göstermesin) vatani umuminin izmihlâl-i tamına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıstırarında bulunduğu takdirde, yani vatanımızın hükümeti Osmaniye'ye ve makamı hilafete merbutiyeti (bağlılığı) muahedat imza edilmek ve düveli itilafiyeye muhtıra ve notalar ita olunmak suretiyle, veya kanaatbahş olacak vesaiki sairei siyasiye ile terk ve ihmal olduğu tahakkuk eylediği halde, hilafeti mukaddeseye ve saltanatı Osmaniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere, derhal bir idarei muvakkate teşkil edecektir; ve halen mevcut olan teşkilat ve kavanini mevzuai devleti Osmaniye dairesinde tedviri umura devam edecektir. Bilmümlü mülki ve askeri rüesa ve memurini devlet işbu idarei muvakkateye tabi olacaktır.

İdarei muvakkate tekmiil ecebni devletlerine işbu vaziyeti cedideyi usulen ve resmen iblağ edecektir. Mevzuu bahsolan idarei muvakkate, teşkilatı milliyemizin vücuda getirdiği kongrece intihap olunacak hey'ettir. Tasavvur edilen hal kongrenin mün'akit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde, "Heyet-i Temsiliye" işbu intihap vazifesini muvakkaten deruhte ederek vak'adan derhal vilayeti haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa davet eyleyecektir."

İşte kongrenin üçüncü içtimainı işgal eden mesele bu "Heyet-i Temsiliye" meselesi oldu. Arkadaşlardan elimize geçen kâğıt parçalarından birinde, Refet Bey'in (Paşa) bu bahse dair şu beyanatını görüyoruz:

"Refet Bey: - Her yerden ayrı ayrı mümessil tayin ettirmek kabil değildir. Hatta tekmiil Osmanlı memleketlerindeki heyeti merkezilerle muhabere imkânını dahi göremiyorum. Binaenaleyh, altı kişi intihap edip, heyeti mecmuası hakkında, doğrudan doğruya kongre tarafından intihap edilmiş, diyebiliriz. Bu suretle bu mümessiller tekmiil memleketin mümessili olup, eğer bunlardan biri vefat edecek olursa yerine geçecek zatı, ya Heyet-i Temsiliye intihap eder, veyahut şimdiden namzetler tayin olunur."

Anlaşıyor ki bu sözler, yeni Heyet-i Temsiliye'nin nasıl teşkil olunacağı etrafında deveran ederken söylenmiştir. Bütün bu müzakereler sonunda (Heyet-i Temsiliye) asgari dokuz ve azami on altı azadan teşkil edilmek suretiyle neticelendirilmiş ve şu hükme varılmıştır:

"Heyet-i Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder."

"Amerikan Mandası" meselesi!

Sivas Kongresi'nin mühim olarak gördüğü işleri, yalnız altı güne sığdırdığı müzakeratının kararlarında göreceğiz. Fakat bu müzakeratın, kararlar arasına dahil olmayan, bir mühimmi vardır ki, kongrenin birkaç celsesini işgal etmiş olan "Amerikan mandası" meselesidir.

Bu Amerikan mandası meselesi, İstanbul'da meydana almış olan bir cereyanın Sivas'ta dahi, hatta iltizam edenlerce kuvvet ve şiddetle devam etmiş olan akislerinden ibarettir. O çaresizlik günlerinde Amerikan mandasından reha (kurtuluş) ve ümit bekleyen müfekkireler İstanbul'da bu işe fazla ehemmiyet vermişlerdir. Zannedirim ki bilahare Sivas Kongresi'ne intikal etmiş olan bazı zatlar, bu meselenin İstanbul'da maruz olduğu telakkiyi hatıralarında muhafaza etmişlerdir.

Fazla olarak Sivas'ta ve kongre günlerinde Mister Bravn adlı bir de Amerikan gazetecisi zuhur etmiş ve galiba bir Amerikalı olarak onun şahsını görmek bazı kimselerin İstanbul hatıralarını bütün kuvvet ve şiddetle uyandırmaya kifayet eylemiştir. Mister Bravn ile Sivas'ta bazı zevat görüşmüşler, onun bazı ifadelerine manalar vermişler, hayalhanelerinde canlanan Amerikan mandasına fazla kıymet ve ehemmiyet atfetmişlerdir; onun içindir ki bu "manda" meselesi bir iki gün için Sivas'ta dahi kendi başına bir mesele olmuştur. Fakat neticede hayalatın vüs'atini gören Mister Bravn dahi bazı arkadaşlara:

- "Benim sözlerim tamamen şahsıdır; sakın bana bakarak Amerika'ya fazla bel bağlamayın, sonra aldanabilirsiniz ha!" demeye mecbur kalmıştır.

Sivas Kongresi'nde Mazhar Müfit Bey biraderimize medyun olduğum bazı zabıtlarda bu manda meselesinin nasıl konuşulmuş olduğunu görüyorum. Bunları, kongrenin dördüncü içtimainın ikinci celsesinden başlayarak, bazı parçalarını, beraber okuyabiliriz:

"Kara Vasıf Bey- Hami Bey'in muhtarasında üç kısım var. Evvela mandanın lüzumu, saniyen mandanın tarifi ve salisen manda şeraiti... Bugün Avrupa'da bile mandanın ne olduğu tamamiyle taayyün etmemiştir (belirmemiştir). Onun için, layihanın birinci kısmında, yani bir mandaya ihtiyacımız olduğunda Hami Bey'le tamamen hemfikir olmakla beraber ikinci kısmında yani mandanın tarifi meselesinde tamamiyle hemfikir değilim. Üçüncü kısım ise mandatere karşı dermeyan edeceğimiz şeraite dairdir ki bir kere esas itibarile müzaheret ve muavenet talep etmeli mi, etmemeli mi? Bir kere esas itibarıyla mandayı kabul edelim de şerait hakkında sonra görüşürüz."

"...Manda kelimesi nasıl tarif edilirse edilsin benim de kanaatim, hatta İstanbul'daki ecneblerin de söyledikleri, bunun ilk defa vaki olan bir şey olduğu merkezindedir, binaenaleyh umumi ve sarih (açık) bir mana aramayalım. Biz buna müzaheret (yardım) ismini verelim ve müzaherete ihtiyacımız olduğunu söyleyelim. Bugün bendeniz de bir müzaheret istemek mecburiyetinde bulunduğumuza kaniyim, bütün devletler bizi tamamen müstakil bile bırakacaklarını söyleseler yine müzaherete muhtacız. 400 ila 500 milyon lira borcumuz var, bu parayı kimse kimseye bağışlamaz, bize bunu ödeyin, diyecekler; halbuki bizim varidatımız (gelirimiz) bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız, müstakil yaşamaya vaziyeti maliyemiz müsait değildir, sonra yanı başımızda bizi taksim etmeyi emel edinmiş hükümetler var, onların ihtirasatına karşı mahvoluruz. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar. Biz henüz kağıt arabasından kurtulamıyoruz; onlar dretnot yapıyorlar, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz; bu hallerle bugün istiklalimizi kurtarsak bile, yine günün birinde bizi taksim ederler. İngiliz siyaseti, bizi uyandırmamak istiyor!"

"...Bize mandater olacak devlet hem gayet zengin, hem de memleketimizin menabii (doğal) servetine vakıf olmalıdır. Böyle iki devlet vardır; biri Amerika, diğeri İngiltere. Fakat Amerika ehveni şerdir.

Zaten İstanbul'daki Amerikalılar "mandadan korkmayın, Cemiyeti Akvam nizamnamesine dahildir" diyorlar. Eğer tasvip ederseniz burada İstanbul'daki mümessile bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz."

Kara Vasıf Bey'in bu mütalâatı üzerinde bir hayli münakaşat daha cereyan etmiştir.

Rauf Bey meseleyi tatlıya bağlayarak hoşnutsuzluğu izale ediyor

Kongrenin kendi nezdinde mahfuz bazı zabıtları ile beni tenvir eden Mazhar Müfit Bey biraderimiz, dördüncü içtimada Hami Bey'in teklifi ve Kara Vasıf Bey'in izahatı ile garip bir safhaya giren Amerikan mandası meselesinin kongre muhitinde ekseriyetle hoşnutsuzluk uyandırdığını ve böyle bir meselenin o şekilde mevzu bahis olmakta devam etmesinin muvafık görülmediğini anlattı.

Mesele hususi surette konuşularak kongre heyeti umumiyesinde nasılsa bir kere o şekilde mevzu bahis olmuş olmasına göre onun münasip bir surette tatlıya bağlanması kararlaştırılmış ve artık üzerinde çok ısrar edilmemesi münasip görülmüştür. Galiba netice itibarile bu vazifenin bu suretle ifa ve ikmalî Hüseyin Rauf Bey'e havale edilmiştir. Kongrenin beşinci içtimasında tekrar bir meselenin müzakeresine devam edilirken bu mevzu etrafında bilhassa Hüseyin Rauf Bey'in söz söylediğini görüyoruz ve meseleyi de yine Hüseyin Rauf Bey bir davetname yazılması teklifi ile tatlıya bağlayıp bitiriyor. Eldeki kâğıtlara nazaran Rauf Bey'in kongredeki beyanatının bir kısmı şöyledir:

kitap

Rauf Bey- ...Bu kısımda konferansın kararı mucibince Kızılıрмаğın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor, belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor, deniliyordu. Kızılıрмаğın garbındaki arazi de, İzmir ve İstanbul müstesna olmak üzere, mahreci Antalya limanı olarak Türkiye'yi teşkil ediyordu. Bu kısmın şimali İtalya ve Fransız ve cenubu da İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmir'in işgali bu ifşaatın doğruluğunu ispata başladı. Binaenaleyh bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bitaraf vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatleyim.

Buraya geldiğim zaman Amerika gazetecisi Bravn ile manda hakkında uzun bir mülakatta bulundum. Evvela Amerika'da bu hususta ne gibi amali milliye mevcut olduğunu sordum. Kendisi "evvela şunu söyleyim ki ben gazeteciyim, ne devletimin, ne de milletimin tercümanı efkârı olamam!" dedi. Ve ondan sonra, "Türkiye'de bulunan Amerikalıların kanaatince, sulh konferansı mukarreratı tatbik edilirse, şarkı karipte ikinci bir Balkan meselesi zuhur edeceği muhakkak olduğundan bu mukarreratın tehir edildiğini (geri bırakıldığını) söyledi ve bu kanaatimizi takviye edecek mesaili (meseleleri) Amerika'ya bildiriyoruz, Türkiye'deki Amerikalıların hepsi aynı faaliyette bulunuyor, senato henüz bir karar vermemiştir; binaenaleyh Anadolu ve Rumeli'nin mümessili olan sizler, bu hususta bir karar verirseniz, bizim teşebbüsümüzü takviye ve tesri etmiş olursunuz!" dedi. Buna mukabil ben de: "Eğer Amerika teklifimizi kabul etmezse artık hiçbir devletle müzakere edemeyecek bir vaziyete düşeriz, fena olur" dedim. O da cevaben; "Eğer Amerika kabul etmezse zaten taksim edileceksiniz, binaenaleyh meselenin ifşa veya ademi ifşasından hiçbir zarar görmezsiniz, netice müsavidir!" (eşittir) dedi. Fakat biz Amerika'yı açıktan açığa istersek hükümeti merkeziyemizin bizi vatan ve milleti satmakla itham edeceğini anlattım, onun için evvela bir hükümeti meşrua ve sonra da bir meclisi mebusan lazım olduğunu söyledim.

Bunun üzerine reayamızın beş senedir aleyhimizdeki propagandasından bahsetti ve "bu cereyanı efkârı tashih için Amerika Kongresi'nden memleketinizi tetkik edecek bir heyet davet edin!" dedi. Binaenaleyh ittifakârâ (ittifakla) ile böyle bir telgraf yazıp öyle bir heyet davet etmeliğimizi teklif ediyorum. Bu telgrafta kat'i karar verilmezden evvel memleketimize gelip bir kere hakikatı görmelerini rica etmeliyiz. Bunu heyeti aliyenize arz ediyorum.

Reis Paşa'nın teklifi üzerine kabul olunan ve umumi hatlarının tayini için etrafında biraz müzakere cereyan eden bu talep üzerine Amerika'ya bir mektup yazılmasına karar verilmiş ve müsveddesinin bilahare heyeti umumiyede kıraat ve (okunması) tasvibi tensip olunmuştur (uygun bulunmuştur).

"Heyet-i Temsiliye" intihabı (seçimi)

Eylülün on birinci perşembe günü zevali saat onda akdolunan ilk içtimain umumi celcesinde Reis Mustafa Kemal Paşa müzakeratı intaç (görüşmeden sonra) hususunda biraz acele etmektedir. Zabıtname parçalarına nazaran aynen buyuruyor ki:

Reis Paşa:- Bugün müzakere edilmek üzere kalan iki nokta var: (1) Heyet-i Temsiliye intihabı, (2) Bütçe meselesi. Evvela Heyet-i Temsiliye meselesini müzakere edelim.

Hüseyin Bey (Eskişehir):- Heyet-i Temsiliye intihabı hakkında bir takrir var, Paşa hazretleri.

Hami Bey atideki (aşağıdaki) takriri okudu.

Kongre riyaseti âliyesine:

Miralay Kara Vasıf Bey : Karahisarısahip

Hüsrev Sami Bey : Eskişehir

Hakkı Behiç Bey : Bursa

Ömer Mümtaz Bey : Ankara

Mazhar Müfit Bey : Denizli ve Aydın

Ratıpzade Mustafa Efendi : Niğde

Balâda isimleri muharrer zevatı muhteremenin mümessil olarak intihabını arz ederiz. 11 Eylül 919.

İmzalar: Mehmet Şükrü, Salih Sıtkı (Karahisar), Halil İbrahim, Hüseyin, M. Şükrü (Eskişehir), Yusuf, Necip Ali (Denizli), Mustafa (Niğde), Halit (Bor), Osman (Nevşehir), Ahmet Nuri, Osman Nuri (Bursa), Macit (Alaşehir), Süleyman (Samsun), Bahri (Yozgat).

Reis Paşa- Bunu nasıl arzu ediyorsunuz? Bu takrir üzerine mi, yoksa reyi hafi (gizli) ile mi intihap edelim? (Takrir üzerine kabul edildi).

Reis Paşa- Evvela takrir üzerine reye konulmasını kabul edenler ellerini kaldırsın. "Ekseriyetle kabul edildi."

Reis Paşa- Şimdi bu heyetin Heyet-i Temsiliye olarak kabulünü tasvip edenler ellerini kaldırsın, "Ekseriyetle kabul edildi."

Bekir Sami Bey- Fakat bu zevatın içinde burada olmayanlar var. Eğer onlar gelmezse ne olacak?

Reis Paşa- Yerlerine, başkaları tayin olunur.

Kongrenin son günü

Eylülün onbirinci perşembe günü akdolunacak ikinci celsede artık kongrenin yapmaya meduv (mezun)

kitap

bulunduğu vazifeler ifa edilmiş olduğundan dağılmak sırasının geldiği söylenmiştir. Kongre mesaisine nasıl nihayet verileceği hakkında müzakereler cerayan etmiş ve kongrenin son içtimaı olarak, ertesi günü ya bir camide, veyahut belediye dairesinde aleni (açık) bir celse yaparak bütün işlerin artık Heyet-i Temsiliye'ye tevdi olunduğunun (verildiğinin) beyaniyle kongrenin kapatıldığının ilanı münasip (uygun) görülmüştür. Filhakika ertesi gün öyle yapılarak büyük bir kalabalık huzurunda birçok zatlar tarafından hararetle nutuklar iradi suretiyle kongre mesaisinin hitamı ilan olunmuştur.

Kongre niçin çabucak bitirildi?

Eylülün dördüncü perşembe günü açılan Sivas Kongresi mütemadiyen içtima ederek (sürekli toplanarak) ve hatta bazen geceleri dahi içtima devam ederek mesaisini aynı ayın onbirinci perşembe günü bitirmiş on ikinci cuma günü aleni (açık) bir toplantı ile hitama erdirmiştir (sona erdirmiştir).

Kongre reisi Mustafa Kemal Paşa, işleri kısa kesmek için bir iki günden beri takip ettiği sistemde daha fazla şiddetli ve kat'i davranarak "kongre azayı kiramı"na mesaisinin bir an evvel bitirilmesi lüzumunu anlatmaktan hali (uzak) kalmamış, ve hatta -Mazhar Müfit Bey'in kelime kelime aynı olmak üzere anlattığı bir sahneye nazaran- Paşa bir aralık azadan ekserisine:

- Artık dağılmak sırası gelmiştir, çünkü ciddi bir vaziyet önünde diğer şeylerle iştigale ihtiyaç vardır" demiştir. Bu diğer şeyler içinde en mühimi Babıâli ile Elaziz valisi Ali Galip arasında örülen hıyanet şebekesi idi. Kongre azasının en ileri gelenleri hadiseden Eylülün dördüncü ve hele beşinci gününden itibaren haberdar olmuşlardır. Ali Galip'le hempalarının takip ve tenkilleri için tedbirler alınırken 9 Eylül sabahı, Ali Galip, diğer adamları beraberine alarak cümlesi Malatya'dan firar etmiş olduklarından, zahir halde korkulacak bir şey kalmamış sayılabilirse de vaziyetin o zamanki hakikatlerine ve şekillerine göre tedbirli bulunmak ve bilhassa vatan ve millet hainlerini dağlarda taşlarda takip eylemek için müstakil mesaiye ihtiyaç vardı. Onun için Sivas Kongresi'nin müddeti biraz kısa olmuştur.

Mamafih Sivas Kongresi, az sürmesine rağmen fevkalade verimli olmuş ve hatta bu itibarla Erzurum Kongresi'ne çok tefevvuk eylemiştir (üstün gelişme sağlamıştır). İki kongrenin mümeyyiz (belirgin) vasıflarını söylemek için diyebiliriz ki, birincisi, biraz korku ve helecana başlamış ve hususiyetten umumiyete intikali az çok measi sarfile husule gelmiş bir içtima idi; ikincisi bütün Türk vatanına şamil umumi bir kongre olarak adeta bir "Millet Meclisi" mahiyetinde idi. Umumi surette milli mahiyeti haiz olan bu ikinci kongre, geriye terkettiği "Heyet-i Temsiliye" ile bütün millet işlerinin hal ve intacını (neticelendirmesini) temin etmiştir. İşlerin ondan sonraki şekillerini "Heyet-i Temsiliye" görmüş ve bütün icraat Heyet-i Temsiliye namına imza edilmiştir. "Heyet-i Temsiliye" namına Mustafa Kemal.

İşte Sivas Kongresi'nin nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni hal ve mevkie hâkim kılan remz (alâmet) ve işareti sanki bundan ibaret olmuş veyahut bu remz (alâmet) ve işaret kendisini hal ve mevkiye hâkim kılarak nihayet bu neticenin husulüne çok müessir bir hadim olmuştur. Bunların şimdi söylenmesi dile kolaydır, zamanın psikolojisini yazmak için ayrı bir hatırate ihtiyaç vardır.

Sivas Kongresi'nin başlıca kararları

Sivas Kongresi, Erzurum'un mabadi (devamı) olmasına rağmen, takip olunan maksatlara göre, yedi günde belki yedi asırlık bir zamanı takip eden bir faaliyet göstermiştir. Sivas Kongresi'nde belli başlı neler müzakere edilmiş olduğunu göstermek için, kongrenin hitamını takiben (bitiminden sonra) telgrafla her tarafa tebliğ olunan ilk beyannameden bahsedelim. On maddeyi ihtiva eden bu beyannamede şu esasları görürüz:

- 1- Mütarekenamenin imza olduğu 30 teşrini evvel (Ekim) 913 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan memleket aksamı gayri kabili tecezzi (bölünmez) ve hiçbir sebeple iftirak (ayrılmaz) etmez bir kül teşkil eder:
- 2- Tamamiyet ve istiklali millimizin temini ve makamı hilafet ve saltanatın masuniyeti (güvenliği) için, kuvayi milliyeyi amil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak, esası katidir.
- 3- Memleketin herhangi bir cüzüne karşı vaki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı, Aydın Manisa, Balıkesir cephelerinde mücahedatı milliyede olduğu gibi, müttehiden müdafaa ve mukavemet esası meşruu, kabul edilmiştir.
- 4- Anasırı gayri müslimenin her türlü hukuku tabiiyetleri tamamıyla mahfuzdur.
- 5- Bir tazyiki harici karşısında vatan ve milletin masuniyet ve tamamiyetini kâfil (yüklenen) her türlü tedabir (tedbir) ve mukarrerat ittihaz (her türlü kararlar) olunmuştur.
- 6- Düveli itilafiyeye (itilaf devletlerince) vahdeti mülkiyemizin (toprak bütünlüğünün) taksimi nazariyesinden bilküllüye feragatine, bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye, irkiye, diniye ve coğrafiyemize riayet edilmesine intizar ederiz (bekleriz).
- 7- Devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartıyla, memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınai, iktisadi muavenetini (yardımını) memnuniyetle karşılarız.
- 8- Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümeti merkeziyemizin de iradei

kitap

milliye tabi olması zaruridir. Çünkü, iradei milliye gayri müstenit (milli iradeye dayanmayan) herhangi bir heyeti hükümetin, indî ve şahsi mukarreratı, milletçe muta olmadıktan (uyulmadıktan) başka, haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdiki kadar mesbuk ef'al ve netayîç ile (geçmişteki hareket ve sonuçlarıyla) sabit olmuştur. Binaenaleyh hükümeti merkezîyemizin meclisi milliye hemen ve bilâ ifatei an (zaman geçirmeksizin) toplaması ve bu suretle mukarreratı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği (ulaşacağı) bilcümle mukarreratı meclisi millinin murakabesine arzemesi mecburidir. (Milli Meclis'in denetimine sunması zorunludur).

9- Vicdanı milliden doğan vatani ve milli cemiyetlerin ittihadından mütehasıl kütlei umumiye (milli derneklerin birleşmesinden doğan bütünlüğü) bu kere "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasatı şahsiyeden külliye müberra ve münezzehtir (şahsi hırslardan tamamen arınmıştır).

10 - Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 919 tarihinde Sivas şehrinde in'ikat eden (yapılan) umumi kongresi tarafından maksadı mukaddesi takip ile teşkilatı umumiye için bir 'Heyeti Temsiliye' intihap edilmiş (seçilmiş) ve köylerden vilayet merkezlerine kadar bilcümle teşkilatı milliye takviye edilmiştir."

Tarihi bir tamim

Bu beyanname dışında, neşredilen kongre mukarreratı vardır ki, aynı esaslar orada da tekrar edilmiş ve "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetinin nasıl teşkilatlandırılacağı tamim olunmuştur. Bu tamimin, hükümeti merkeziye yani İstanbul'un herhangi bir suretle mülkümüzün bir parçasını terk ve ihmal ettiği takdirde alınacak idari, siyasi ve askeri vaziyetleri tesbit eden 4'üncü ve onu takip eden 5 ve 6'ncı maddelerinde deniliyor ki: "... Bu halde derhal bir idarei muvakkate (geçici bir yönetim) teşekkül edecektir. Halen mevcut olan teşkilat ve kavanini mevzua dairesinde tedviri umura devam edecektir. Bilcümle mülki ve askeri rüesa ve memurini devlet işbu idarei muvakkateye tabi olacaktır. İdarei muvakkate tekmil ecnebi devletlerine işbu vaziyeti cedideyi usulen ve resmen iblağ edecektir. Mevzuu bahsolan idarei muvakkate teşkilatı milliyemizin vücade getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal kongrenin mün'akit bulunmadığı (yapılmadığı) bir zamanda vukua geldiği takdirde Heyet-i Temsiliye işbu intihap vazifesini (seçim görevini) muvakkaten deruhte ederek (geçici olarak üzerine alarak) derhal vilayati haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa (toplantıya) davet eyleyecektir.

5- Heyet-i Temsiliye tarafından, heyet-i merkezîyeler vasıtasıyla tebligat icra edilmedikçe, muhaceret memnudur (göç yasaktır). Heyet-i Temsiliye muhaceretin tarzı icrasını ve mahallini ihzar ve tespit edecektir. Heyet-i Temsiliye dıçarı taarruz (saldırıya uğraması) olması ihtimali olan mahalleri şimdiden nazarı dikkate alacaktır ve bu taarruzların mahiyet ve vüs'atini teemmül edecektir (zamanını düşünecektir). Buna nazaran icap eden ahalinin sıyaneti hayatları (hayatlarının korunması) için mesken, iaşe ve saire noktai nazarlarından mahalli heyet-i idarelerin tetkikatına müsteniden bir plan yapacaktır. Bu plan ve bunun sureti icrası mahalli heyet-i idarelerince şimdiden malum olacaktır. Zamanı icrası tehlikenin tahakkuku halinde bildirilecektir.

6- Eczayı mülkümüzün (yurdumuzun bölgeleri) nasıl yekdiğerinden ayrılmaz bir kül teşkil ettiğini ve buradaki hukuku İslamiye istikrar ve şumülünün hiçbir suretle kabili izale olmadığını efkârı umumiye cihana karşı izhar ve ıblâğ etmek, kongremizin hitamiyle beraber (son bulmasıyla birlikte) teşkilatı milliyemizdeki gaye ve kongremizin in'ikadındaki (yapılmasındaki) maksat ve meslek harekâtımıza dair kongrece takarrür eden (kararlaştırılan) hususat hülâsa, milletimizin amal ve metalibatı vicdaniyesi (emelleri ve vicdani istekleri) gayet sarîh ve kat'i bir beyanname ile millete ve hükümeti merkeziye ve ecnebilere iblağ olunacaktır. Bundan başka maksat ve meslek teşkilatımızı neşir ve tamim ve her tarafça hüsnü tefhim (iyi anlayış) ve telkin hususunda azayı cemiyetten her biri ve bittabi bilcümle Heyet-i İdare ve Heyet-i Temsiliye mükellef ve muvazzaftır. Bu bapta mümkün olan her türlü vesait istimal olunacaktır (vasıta kullanılacaktır). Elyevm (günlük) gazete çıkmakta olan ve gazete çıkarmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkânı tedariki bulunan bilcümle merakizde ekalli (merkezde mahalli) bir gazeteyi o mahallin heyeti idaresi tahtı himayesine alacaktır.

Kongrece ittihaz edilmiş ve vicdanı milliye mutabık (uygun) bulunmuş olan mukarrerat ve esasat (kararlar ve esaslar) aleyhinde kavlen, (sözle) kalemen (yazıyla) fiilen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından sui tefsirat (kötü yorumlama) ve telkinatta bulunulduğu takdirde harekâtı vakıa bütün manasıyla millet ve vatana hiyanet ve cinayet telakki edilecektir."

Tamimin bundan sonraki maddesinde, vatanın tamamîyetinin istiklalimizin masuniyetini temin (korunmasını sağlama) zımında Kuvayı Milliye'yi hâkim kılmak maksadıyla kurulan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin köylere kadar varacak teşkilatının nasıl kurulacağı izah edilmiştir.

Tamimde Heyet-i Temsiliye'nin vazife ve salâhiyeti şöyle anlatılıyor:

"Heyet-i Temsiliye kongre tarafından müntehap (seçilmiş) evsafı lazimeyi haiz (gerekli nitelikleri taşıyan) asgari dokuz, azami on altı azadan terekkep eder (oluşur). İçlerinden biri reis olur, bir de heyet-i tahririyesi (sekreter) vardır.

Merkezi, ahval ve hadisata (durum ve olaylara) göre en münasip göreceği mahaldir. Mevcut teşkilatı

kitap

milliyemizin esbabı baka (sürüp gitmesinin) ve devamını temin ve bu hususta lazım gelen tedabiri ihzar (önlemleri alma)ve bilcümle heyeti müteşekkileyi bir noktada cem ve tevhit (toplama ve birleştirme) ve temsil ederek teşkilatı mezkûre beynindeki ahenk irtibatı tesisi ve bu suretle amal ve mekasıdı (bütün maksatları) milliyenin sür'at ve sühulet husulünü temin (kolaylıkla sağlamayı) eder. Heyet-i Temsiliye nizamnamesinin mevaddı esasiyesinde (esas maddeler) musarrah (açık) olan maksadı kat'ii millinin bir noktasını bile ihmal etmemek şartıyla vatanın temamiyetini ve milletimizin istiklâlini temin hususunda her türlü tedabiri ve mukarreratı siyasiye ve icraiye ittihaza mezundur.

Ancak mukadderatı memleket (ülkenin kaderi) ve millet hakkında ve esaslı mesailde kat'i karar ittihazından evvel heyet-i merkeziyelerin reyini istihsal eder (fikrini alır). Mukadderatı memleket ve milleti kat'iyyen tayin ve tespit edecek vaziyetler için dahi son ve kati kararı kongre müzakeresiyle ita edilebilir (verebilir). Ahvali fevkalade zuhurunda (fevkalade durum ortaya çıktığında)heyet-i temsiliye umumi kongreyi fevkalade olarak içtimaa (toplantıya) davet eder."

Kongreden sonra

Sivas Kongresi biter bitmez Heyet-i Temsiliye, hemen o günden itibaren, kongre makamına kaim olarak (makamı adına), en ücra köşelerine varıncaya kadar, bütün memlekete pek mühim tebligat icrasına başlamış ve vatanın her tarafıyla sıkı bir muhabereye girişmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin kongre namına icra ettiği tebligat yalnız umumi mukarrerattan ibaret olmayıp her hal ve ihtimale karşı, gizli teşkilata kadar, yeni bir "Türk Devleti"ne vücut verecek en ciddi ve en kati esasatı da cami (en ciddi ve kesin esasları da toplayan) müthiş ve muazzam bir faaliyetin muhassalasıdır (sonucudur).

Sivas Kongresi'ni hemen takip eden mesai (çalışma) içinde iki tanesi vardır ki bilhassa ehemmiyeti haizdir. Bunun birincisi Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilat nizamnamesine lâhika olarak ilave ve tebliğ edilen "gizli teşkilat" tertibatıdır. İkincisi de İstanbul'un hiyanet ve inadına karşı Türk milletince bizzat bir Millet Meclisi intihabı (seçimi) için yapılmış olan tebligattır.

Eğer bir müddet sonra Damat Ferit Paşa hükümeti sukut ederek (düşerek), yerini, bir Millet Meclisi toplamak maksadı ile iktidar mevkiine getirilen Ali Rıza Paşa hükümetine bırakmamış bulunsaydı, Anadolu kendi kendine intihap etmiş olacağı bir Millet Meclisi'ne malik olacak, yani elyevm (şimdiki) milletin mukadderatına sahip olan Türkiye Büyük Millet Meclisi daha o zaman teşekkül etmiş bulunacaktı. Nitekim 16 Mart 920 İstanbul işgalini takiben yapılan muamele aynı tasavvurat ve tertibatın tatbikatından başka bir şey değildir. Sivas Kongresi'ni hemen takip eden bu iki meselenin inkılap tarihimizde iyice tespit olunmuş olması lazımdır.

Gizli teşkilat nizamnamesi

Onun için şimdi "yalnız alakadarlara mahsus ve mahremdir" kaydıyla verilen gizli teşkilat nizamnamesini dikkatle okuyabiliriz:

"1- İstiklâllerini muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş (teşkilatlanmış) olan milli kuvvetler her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderatında irade-i milliye amil ve hâkimdir. Ordu, makamı muallayı hilafetin masuniyetini dahi kâfil olan işbu iradei milliyenin tabii ve hâdimidir (bağlı ve hizmetindedir).

2- Ordu bir tecavüz vukuunda planına tevfikan (plan gereğince) harekâtını idare edeceğinden, ayrıca, teşkilat yapılır.

3- Teşkilat-ı milliyemizle ordu arasındaki irtibatı Heyet-i Temsiliye muhafaza eder. Ancak bir tehlike anında her merkez, mücavirinde (yakınında) bulunan kıta kumandanlarıyla dahi irtibatta bulunur.

4- Milli Müfrezeler Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin heyeti idare ve heyet-i merkeziyeleri tarafından teşkil olunur. Bu hususta icap eden muaveneti (yardımı)ahzı asker rüesası ve mıntıka kumandanları ifa ederler. Bu teşkilatta atideki (aşağıdaki) hususat nazarı dikkate alınır:

A- Anasırı gayri müslimenin kesreti (çokluğu).

B- Harekâtı ihtilaliyede mahsus kuvvetleri.

C- Sırf soygunculuğu ve intikamcılığı ve saire gibi esbap (sebepler) ile ikai cinayet ve icrayı şekavet eyleyen Müslim ve gayri müslim çetelerin azlığı ve çokluğu.

5- Milli müfrezeler, sabit ve seyyar (gezici) olmak üzere, iki türlüdür. Umumiyetle mücadele ve emniyet ve asayiş temin ve idame ve icabında ordunun harekâtını teshil (kolaylaştırmak) maksadıyla seyyar müfrezeler teşkil olunur. Bundan başka eşkiyanın taarruzundan ve anasırı gayri müslimenin ihtilal ve tecavüzünden kasaba ve köyleri muhafaza ve müdafaai için mahalle, köy ve mıntikalarda sabit müfrezeler vücade getirilir.

6- Seyyar müfrezeler silah altında ifayı vazife eden efrattan maada (vazife gören askerlerden başka) bütün milletin eli silah tutan gençlerinden teşkil olunur. Bir tehlike anında vuku bulacak davet üzerine orduyu seferber edecek olanlar orduya iltihak (katılır) eder. Mütebaki kuvvet mahalli tehlikelere karşı olup bunlara lüzumunda makineli tüfek ve top dahi ilhak olunur. Efradın muharebe görmüş olması müreccahtır (tercih edilir). Amir zabtu rapta kadir ve maharetli ve müfrezeler şekavetkâr (eşkiya) bir kuvvet olmayıp selameti mülk ve millete vakfı hizmet ve hayat etmiş kanaatkâr, hamiyetperver zevattan mürekkep olmalıdır.

kitap

Müfrezelerin teşkili ve emri kumanda ve idaresi tıpkı askeri manga, takım ve bölük gibidir. Mükâfat ve mücazati (cezalandırılması) dahi tıpkı askerlikte gibi olur.

7- Müfrezeler yalnız kendi mıntıklarında değil, icabında, mücavir (yakın) mıntıka müfrezeleriyle tevhide mesai (işbirliği) için diğer mıntıklara da geçerler.

Bu vezaif mahalli heyet-i idare ve merkezîyelerin emriyle olur. Ancak ahvali mühimmede müfrezeler kendiliklerinden muavenete (yardıma) koşmakla mükelleftirler. Yalnız bu halde mensup oldukları heyet-i idare ve merkezleri haberdar ederler. Mühim görülen mevkie (mevkilere) icabında bir kıt'ai askeriye dahi zahir (yardımcı) olarak gönderilir.

8- Vilayet heyet-i merkezîyelerile heyet-i temsiliye lüzum gördüğü mıntıkların müfrezelerini muhatarada bulunan herhangi mücavir (yakın) mıntıkaya sevk ve cem'i (toplama) ile ifayı vazifeye davet edebilir. Bu halde mıntıklar kendilerine mensup müfrezelerin noksanlarını ikmal ve sevk etmekle mükelleftir.

9- Sabit müfrezeler, seyyar müfrezeleri teşkil edenlerden madasından teşekkül eder ve bunlar tarafından lüzum görülen köylerde, nahiyelerde, kasabalarda, kasaba ve şehirlerin her mahallesinde müdafaa tertibatı yapılarak Hıristiyanların katliam yapmak ve asayiş ihlal gibi mel'unca maksatlarına ve eşkiya çetelerinin taarruz ve cinayetlerine karşı tedabir alınır.

10- Sabit ve seyyar milli müfrezelere muktazı eslihai mütenevviyanın temini tedariki (gereken çeşitli silahların sağlanması) mühimdir. Eşkiyadan alınan silahlar, zenginler tarafından para ile tedariki mümkün olan tüfek, tabanca, bomba teslihatta medar olabilir (silahlanmaya yarayabilir). Bu hususta ordunun dahi muaveneti talep olunur, hayatlarını ve işlerini temin dahi aynı tarzda olur.

11- Her nevi fazla esliha (silah) mühimmat ve malzeme münasip mahallere depo edilir. Ecanip (yabancılar) eline, düşman yedine geçmesi melhuz depolar muhataralı mıntıklardan gizlice nakil veya meburiyet (ambarlama) anında yağma halinde kaldırılıp emin mahallere depo edilir, veyahut muhataralı (karışık) mıntıklarda ahaliye tevzi edilir (dağıtılır).

12- Esliha (silahlar) daima milletin malı ve ziyai hazinesi milletin zararı demek olduğundan esliha tevziati kıtaati askeriyedeki usule tevfiikan icra olunacağı gibi seyyar ve sabit müfrezelere tevziatta kefaletle ve muntazam numara tahtında kuyut (kayıt) ile müfrezeler amirlerinin mes'uliyeti altında icra olunur.

13- Milli müfrezeleri teşkil edecek her fert Kur'anı azimüşşan üzerine elini basarak tahlif olunur (yemin ettirilir).

14- Müfrezelerin sıhhiye umuru için evvelce askerlikte ders görmüş olanlardan istifade olunmalıdır. İcap eden silah ve sargı takımları ordudan talep olunur.

15- İşbu lahika bir talimatname mahiyetinde olup mahallin icap ve şeraitine tevfiikan tatbik olunur."

Anadolu'da başlayan Türk istiklâl cidalinin (savaşının) bütün bir husumet cihanına karşı kaldırılmış ihtilâl bayrağı olduğunu anlamak için - diğer bin bir misali içinde! - Yalnız şu gizli teşkilat tertibatını dikkatle okumak kâfidir. Mesaisini 919 Eylülünün on ikinci günü resmen ve alenen bitirmiş olan Sivas Kongresi'nin Heyet-i Temsiliyesi bu hafi (gizli) tertibatı (düzenlemesi) hemen o gece tebliğ etmiş ve ertesi 13 Eylülde ise bütün milleti bir Millet Meclisi intihabatı (seçimi) için hazırlığa davet eylemiştir.

C'in Kültür Hizmeti

- c Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri
Bülent Tanör
- c Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)
- c Kuruluş (Türkiye 1920 Sonraları)
Prof. Dr. Sina Akşin
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi II
Prof. Dr. Macit Gökberk
- c Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk
Yunus Nadi
- c Türkiye'yi Sokakta Bulmadık
Falih Rıfki Atay
- c Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)
Bâki Öz
- c Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük
Sabahattin Selek

- c Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)
İsmail Arar
- c Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz II
Ceyhun Atuf Kansu
- c Devrimcinin Takvimi
Paul Dumont-François Georgeon
- c Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)
Ali Fuat Cebesoy
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk I
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk II
Abdi İpekçi
- c İnönü Atatürk'ü Anlatıyor
Paul Dumont
- c Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev
Kılıç Ali
- c İstiklâl Mahkemesi Hatıraları
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I
- c Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler II
S. İ. Aralov
- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I
- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları II
Sabahattin Selek
- c İsmet İnönü'nün Hatıraları
Nurer Uğurlu
- c Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu
George Duhamel
- c Yeni Türkiye Bir Batı Devleti
Bülent Tanör
- c Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları
Prof. Dr. Suna Kili
- c Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli
Faliş Rifkî Atay
- c Atatürk'ün Bana Anlattıkları
Reşit Ülker
- c Atatürk'ün Bursa Nutku
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c İslamcılık Cereyanı - I
- c İslamcılık Cereyanı - II
- c İslamcılık Cereyanı - III
M. Şakir Ülkütaşır
- c Atatürk ve Harf Devrimi
Kılıç Ali
- c Atatürk'ün Hususiyetleri
Mustafa Kemal
- c Anafartalar Hatıraları
Ecvet Güresin
- c 31 Mart İsyanı
Doğan Avcıoğlu
- c 31 Mart'ta Yabancı Parmağı
Metin Toker
- c Şeyh Sait ve İsyanı
Süleyman Edip Balkır
- c Eski Bir Öğretmenin Anıları
Yunus Nadi
- c Birinci Büyük Millet Meclisi
Kemal Sülker
- c Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu

kitap

Prof. Dr. Neda Armaner
c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk
Fazıl Hüsnü Dağlarca
c Destanlarda Atatürk, 19 Mayıs Destanı